

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**NASUH NEVÂLÎ'NİN “ÇEŞME-İ HAYÂT” ADLI
NASİHATNÂMESİ İNCELEME-METİN-SÖZLÜK**

FERİDE KURNAZ

160101007

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. DURSUN ALİ TÖKEL

İSTANBUL 2018

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans programı 160101007 numaralı öğrencisi Feride Kurnaz'ın ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "Nasuh Nevâlî'nin "Çeşme-i Hayât" Adlı Nasihatnâmesi İnceleme-Metin-Sözlük" başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından 19. 11. 2018 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin AYÇİÇEĞİ

(Jüri Üyesi)

İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağılı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Feride KURNAZ

İmza

NASUH NEVÂLÎ'NİN ÇEŞME-İ HAYÂT ADLI NASİHATNÂMESİ İNCELEME-METİN-SÖZLÜK

ÖZET

“Nevâlî'nin Çeşme-i Hayat Adlı Nasihatnâmesi İnceleme-Metin-Sözlük” başlığını taşıyan bu çalışmada, 16. yüzyılda yaşamış olan şair, münşi ve müderris Nevâlî'ye ait “Çeşme-i Hayat” isimli nasihatname türündeki eser incelemeye tabi tutulmuştur. Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları bölümünde mevcuttur. Yaptığımız araştırmalarda Çeşme-i Hayat ile alakalı herhangi bir çalışma yapılmadığı anlaşılmış ve eserin başka nüshası tespit edilemediğinden Atatürk Kitaplığındaki tek nüsha çalışmada esas alınmıştır.

Bir sayfası eksik olan ve 111 varaktan oluşan metin, harekesiz nesih ile yazılmış olup okunaklı bir yapı arz etmektedir. Metin, müellif hattı olmayıp eserin sonunda müstensihin adı ve istinsah tarihi kaydedilmiştir. Metindeki bazı kelimeler okunamadığından okunamayan kelimeler olduğu gibi bırakıldı. Metnin bağlamına uygun düşmeyen bazı kelimeler anlam gereği düzeltildi. Bu düzeltme ve ilaveler köşeli parantezle gösterildi. Atıflar metin içinde gösterildi. Çeşme-i Hayat'a yapılan atıflarda eserin yalnızca varak numaraları belirtildi. Çalışmanın sonuna metnin içinde geçen kelimelerden müteşekkil bir sözlük, kişi ve yer adlarıyla ayet ve hadisler dizini eklendi.

NASİHATNÂME OF NASUH NEVÂLÎ, NAMED ÇEŞME-İ HAYÂT ANALYSİS-TEXT-GLOSSARY

ABSTRACT

In this study, carrying title “Nasihatnâme of, Nevâlî Named Çeşme-i Hayat Analysis-Text-Glossary” analysed work, named “Çeşme-i Hayat “ in genre of nasihatname belongs to Nevâlî who lived 16th century, is poet, prosaist and professor. The only copy of the work we could determine is available in part of Osman Ergin Manuscripts of Atatürk Kitaplığı. In our researces we made it is understood that there has been no study connected with Çeşme-i Hayat and by reason of the fact that another copy of the work is not determined the only copy in Atatürk Kitaplığı is based on in study.

The text, one page is missing and composed of 111 leaves, is written no vowel point naskh presents a readable structure. The text is not writer’s handwriting. Nevertheless, name of the copyist and the date of the copy have put in the end of the work. Some words in the text are let alone it is because they could not be read. According to the meaning, some words not suting with context of the text, have corrected. These corrections and additions have showed with square bracket. References have showed in the text. In references to Çeşme-i Hayat, leaf number of the work has only specified. Added index of person names, place names with together index of verse and hadith and a dictionary, composed of words in the text to the end of study.

ÖNSÖZ

Çalışmanın mahiyetini teşkil eden Çeşme-i Hayat, 16. yüzyıla ait nasihatname türünde bir eserdir. Eserin müellifi Nasuh Nevâlî; III. Mehmd'e hocalık yapmış, şiiri ve inşası tezkire yazarlarınca övülmüş ilim sahibi bir kişidir. Kaynaklarda müellif ve müellife ait olduğu söylenen eserlere dair belli başlı bilgiler mevcuttur. Ancak Çeşme-i Hayat ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tarafımızdan eserin ikinci bir nüshası tespit edilemediğinden çalışmanın esası Atatürk Kitaplığındaki tek nüsha üzerine kurulmuştur. Yaptığımız çalışmada eserin genel hatlarıyla tanıtılması amaçlanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde nasihat kavramının tanımı yapılarak samimiyet, iyiliği teşvik ve kötülüklerden uzak tutma manaları üzerinde durulmuştur. Nasihat-ahlak ilişkisine değinilmiş, nasihat ihtiva eden metinlerin insan ahlakını güzelleştirme ve yanlışta kayma eğilimine karşı insanı uyarma çabası ele alınmıştır.

Kur'an-ı Kerim, ve hadislerin nasihat muhtevalı eserlerde birincil referans olarak görüldüğü, Feridüddin Attar'ın Pendnâme'sinin Türk edebyatındaki nasihatnamelere tesiri ve bu nasihatnamelerin teşekkülünde oynadığı rolü söz konusu edilmiştir. Bu eserlerin Türk edebiyatındaki seyrenden bahsedilmek suretiyle öne çıkan bazı eserlere değinilmiş, nasihatnamenin diğer edebi türlerle yakınlığı üzerinde durularak öne çıkan bazı eserlerin adları belirtilmiştir.

İlk bölümde yazar ve yazarın diğer eserleri ile ilgili bilgiler mevcut olup çalışmanın asıl konusunu oluşturan Çeşme-i Hayat, muhteva yönünden incelenmiştir.. Eserin dil özellikleri üzerinde genel kanaatler belirtilmiş, eserin didaktik bir mahiyete sahip olmas ile dilinin sadeliği arasında paralellik kurulmuştur.

Eser başlıklandırılmamış ve bölümlere ayrılmamış olduğundan eserin iç düzenine uyulmayıp çalışmamız, eserde öne çıkan bazı konularla sınırlandırılmıştır.

Aynı konulardan farklı yerlerde dağınık surette bahsedildiğinden ve bu hususlar başka cihetlerden de ele alındığından belli başlı konular belirlenmiş ve çalışma sekiz bölüme ayrılarak başlıklandırılmıştır. Her bölümde, konu ile alakalı şiir veya şiirler eserden seçilerek metinlerarasılık bağlamında hem eserin kendinden hem de farklı metinlerden yararlanılarak esere ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çeşme-i Hayat, kendini okuyanlara ismi gibi sonsuz bir yaşam vadetmektedir. Bununla ilintili olarak müellif, çocuk yetiştirmeden devlet idaresine, sağlıktan şiire kadar hayatın farklı alanlarından tavsiyelerini sıralamış ancak asıl hayatın ve sonsuzluğun ahiret hayatı olduğunu vurgulamaktan geri durmuyarak dünyaya dair verdiği öğütlerin de ahiretle alakalı olduğunu imlemiştir.

İkinci bölümü ise transkripsiyon hrfleriyle verilmiş olan manzum-mensur nitelikteki metin oluşturmaktadır. Metni teşkil eden kelimelerden ibaret sözlük, üçüncü bölümde çalışmanın sonuna ilave edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
1. NAŞŪH NEVĀLĪ VE ESERİ ÇEŞME-İ HAYĀT.....	8
1.1. NAŞŪH NEVĀLĪ ESERLERİ	8
1.2. ÇEŞME-İ HAYĀT	9
1.2.1. Çeşme-i Hayat'ta Dört Sayısı.....	12
1.2.1.1. Uykunun Dört Kısmı	18
1.2.1.2. Çocuk Yetiştirmede Dört Husus.....	21
1.2.1.3. Savaş Meydanında Lazım Olan Dört Şey.....	24
1.2.1.4. Şiirle İlgili Dört İlim.....	27
1.2.1.5. Su İçilmemesi Gereken Dört Hal.....	30
1.2.1.6. Ruhun Dört Kısmı.....	34
1.2.1.7. Devlet İdaresi İle İlgili Dört Husus.....	36
1.2.1.8. Allah'a Yaklaştıran ve Onun Katında Makbul Olan Dört Şey.....	40
İKİNCİ BÖLÜM.....	47
2. METİN.....	47
2.1. ÇEŞME-İ HAYAT.....	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	128
3. SÖZLÜK.....	128
KİŞİ ADLARI DİZİNİ.....	151
YER ADLARI DİZİNİ.....	155

AYETLER DİZİNİ.....	156
HADİSLER DİZİNİ.....	157
SONUÇ.....	158
KAYNAKÇA.....	160

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
a.y.	Yazara ait son zikredilen yer
b.a.	Eserin bütününe atıf
bkz.	Bakınız
bkz.: aş.	Eserin kendi içinde aşağıya atıf
bkz.:yuk.	Eserin kendi içinde yukarıya atıf
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
k.g.	Karşı görüş
karş.	Karşılaştırmamız
s.	Sayfa/sayfalar
t.y.	Basım tarihi yok
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basım yeri yok
DLT	Divanu Lugati't-Türk
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı

GİRİŞ

İnsanođlu var olduđundan beri dűnyaya bir dűzen verme çabası içinde olmuř ancak bununla beraber dűnyanın dűzenini bozma eđiliminde olan da yine kendisi olmuřtur. İçinde yařanılan dűnyayı daha yařanılır kılmak adına insan, ahlakı prensiplere sarılma gereksinimi duymuřtur. Aslında insanla birlikte var olan ahlak, her durumda ve kořulda onu hayatın merkezine koymayı gerekli kılmıřtır.

Zira insanın doğuştan getirdiği huylarla sonradan edindiği manevı yapısını ortaya koyan davranış ve tavırlar (Çağbayır, 2007: 154) olarak tanımlanan ahlak, insanın insanla, toplumla ve diğer varlıklarla ilişkisini tertip etmesi hususunda her daim karşı karşıya olduğu ve kaçmasının műmkűn olmadığı bir realitedir. İbn Miskeveyh, insanın sosyal bir varlık olduğuna işaret eder ve ahlakın bu sosyal hayatta gerçekleştiğini belirtir. (Sunar, 1980: 28)

Dolayısıyla onu gűzelleřtirmek ve en gűzel řekliyle hayata tatbik etmek insan için bir zaruret haline gelmiřtir. Nitekim Hz. Peygamber de gűzel ahlakı tamamlamak üzere gűnderildiđini belirtmiřtir. (İmam Nevevi, 2001: 2/217) Ancak “*Hafıza-i beřer nisyan ile maluldűr.*” Sűzűnde olduđu gibi insanın unutmaya ve yanlıřa dűřmeye meyyal bir varlık olduđu gűz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir. Bu da kiřinin aynı yanlıřa dűřmemesi için dođru olanı hatırlamaya, kendisine dođru olanın hatırlatılmasına muhtaç olduđu gerçeđini ortaya koymaktadır. Nasihatteki temel maksadın dinleyeni olacak ya da olması muhtemel olana karřı uyarmak, o kiřiyi bařına gelecek kűtű olay ve durumlardan beri tutmak olduđu dűřűnűldűđűnde ahlak ve nasihat birbiriyle kol kola yűrűyen iki kavram olarak karřımıza çıkmaktadır.

Nasihatın, bir řeyin saf ve halis olması, kűtűlűk ve bozukluklardan uzak olması, bařkasının iyiliđini isteme ve kűtűlűklerden uzak durma gibi anlamları havi “nush” kűkűnden geldiđi belirtilmektedir. (ađrı, 2006: 408) Nasihat kelimesine sűzlűklerde “ođűt”, “pend”, “meviza” (řemseddin Sami, 1315: 1462) “vaaz” gibi karřılıklar da verilmiřtir.

Nasihatın Türk Kültür ve Edebiyatındaki Yeri:

Türk kültür ve edebiyatında nasihatın sözlü kültüre kadar uzanan inkâr edilemez bir yeri vardır. Hatta denilebilir ki Türk edebiyatı nasihatler edebiyatıdır. Zira sözlü kültürde şaman ve baksı olarak adlandırılan kişilerin toplumda hürmet edilen kişiler olduğu bilinmektedir. Bunlar, tabip, din adamı, müzisyen gibi pek çok meslek grubunu kişiliğinde birleştirmiş; kendisine danışılan, toplumca saygınlığı olan, sözleri dinlenen ve öğütleri tutulan kişilerdi.

Buna binaen Kaşgarlı Mahmut, Türk coğrafyalarını dolaşarak “Dīvānu Lugāti't-Türk” adlı eserine yalnızca Türklerin dil unsurlarını almayıp onların sözlü dönem edebiyat ve kültürüne ait birçok malzemeyi de eserine almış, eserini yalnızca bir sözlük olmaktan çıkarıp zengin bir ansiklopedi haline getirmek suretiyle sözlü dönemdeki yaşayış hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamıştır. Onun eserine aldığı, o dönemin hayat anlayışını yansıtmakla kalmayıp günümüzde de hâlâ geçerliliğini koruyan ve bugünkü atasözlerinin karşılığı olan “sav”lar, Türk kültür ve edebiyatında öğüt verip almanın önemini göstermesi açısından dikkate değerdir:

“Kēng tön aprāmas, kēngēşlig bilig artāmas:” “Bol gelen giysi yıpranmaz, nasihatle perçinlenen zekâ kötüye bulaşmaz.” (DLT, 2005: 304)

“Boslaglansa boxuqlanūr:” Pervasızca davranan ve öğüt dinlemeyen adamın eli boynuna bağlanır. (DLT, 2005: 197)

“Kēngēşlig bilig ūdreşūr, kēngēşsiz bilig opraşūr:” İçinde nasihat olan bilgi meyve verir, nasihatsız bilgi eskir. (DLT, 2005: 358)

Yine Divānu Lugāti't-Türk'te yer alan şu dizeler kişinin kendi bilgisinin tek başına yeterli olmayıp tecrübeli birine danışmanın önemine işaret etmektedir:

“Alğul öğüt mindin ogul erdem tile

Böyda ulug bilge bolup bilging üle” (DLT, 2005: 372)

(Oğul, benden öğüt al ve erdem dile. (Eğer böyle yaparsan) halk arasında ulu ve bilge bir kişi olarak onlara bilgini dağıtırsın.)

Türk edebiyatının ilk yazılı örneklerinden, Muharrem Ergin'in "*Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin*" (Ergin, 2011: XIV) olarak nitelendirdiği Orhun Yazıtlarında da bir hükümdarın milletine hitap edişi, geçmiş kara günleri bir daha yaşamamak adına onları ikaz edişi şöyle yer bulur: "*Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırıp konduktan sonra kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.*" (Ergin, 2011: 5)

Türklerin İslam dinini kabul edişiyle birlikte ise ahlak ve nasihate dair eserlerin çıkış noktası İslam dini olmuş, İslam'ın emir ve yasaklarını anlama ve anlatma çabası Türk kültürü ve İslam dininin sentezlendiği edebî eserlerde dinî bir muhtevaya bürünmüştür. Kur'an-ı Kerim'de nasihate dair pek çok ayet bulunmakta ve Kuran'ın da bir öğüt olduğu vurgulanmaktadır:

"Bu (Kur'an), insanlar için bir açıklama, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve bir öğüttür." (Al-i İmran, 3/138)

"Bu, sana, kendisiyle (insanları) uyarman için ve mü'minlere öğüt olarak indirilmiş bir kitaptır. Artık ondan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın." (A'raf, 4/3)

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz." (Al-i İmran, 3/110)

Hız. Peygamber'in "*Din nasihattir.*" (İmam Nevevi, 2001: 2/52) hadisi, nasihatın Türk edebiyatında böyle geniş içerikli olmasında etkili olan bir diğer unsurdur. Bu ve bunun gibi ahlakı güzelleştirmeyi, olanlara bakıp ibret almayı öğütleyen ayet ve hadisler, İslam sonrası Türk edebiyatında nasihat muhtevale eserlerin teşekkül etmesinde mühim bir rol oynamıştır. Nasihatname türünde oluşturulan eserlerden maksat, ahlaklı, birbirinin hakkına riayet eden, insan ilişkilerinde saygı, sevgi ve hoşgörüyü gözeten bir toplum olduğundan bu minvalde yazılanlar umumiyetle toplumun belirli bir kesimini değil, idareciden meslek erbabına kadar bütününe kucaklamaktadır.

Aynı zamanda inanç, ibadet ve yapılan iyiliklerde dürüstlük ve samimiyet; iyiliği teşvik edip kötülüklerden sakındırma (Çağrı, 2006: 408) gibi manalara gelen

nasihat kelimesi hem Türk kültür hayatında hem Türk edebiyatında her yönüyle vücut bulmuş, şair ve yazarlar halkı eğitmek, toplumun çürüyen ve aksayan yanlarını belirtmek ve böylece o dönem insanına yol göstermek niyetiyle dönemlerine ışık tutacak manzum-mensur, sadece manzum veya sadece mensur nasihatnameler kaleme alarak hacimli bir nasihat edebiyatı oluşturmuşlardır.

Türk Edebiyatındaki Nasihatnamelere Kısa Bir Bakış:

Türk edebiyatında Hz. Peygamber ile ilgili türlerde olduğu gibi ahlakî muhtevaya sahip eserler ile nasihatname kategorisine giren türler de oldukça çeşitlilik arz etmekte, bu türler muhatap alınan kitle ve kelimenin ifade ettiği anlamla ilgili olarak farklı adlarla adlandırılmaktadır.

Gençlik ve cömertlik gibi anlamlara gelen fütüvvet (Uludağ, 1996: 259) kelimesi ile “yazılı belge”, “mektup”, ”risale” gibi anlamları içeren name kelimesinden türetilen fütüvvetname ahlakî bir hüviyete sahip olup ahilik teşkilatının da gelişmesiyle birlikte meslek sınıflarına dair usul ve esasları ihtiva ederken (Ocak, 1996: 265) onları hem iş ahlakı hem de toplumsal konularda eğitmeyi ve öğütlemeyi ifade eden türün adıdır. Esrar Dede'nin “Fütüvvetnâme”si (Akkuş, 2005: 93) örnek olarak gösterilebilir.

Siyasetnameler, devrin padişahları ile devlet adamlarına ve daha sonra bu görevlere gelecek olan kişilere yol göstermek ve tavsiyede bulunma amacı taşıyan eserlerdir. (Bayburtlugil, 1987: 5) Bir idarecinin hangi haslet ve vasıflara sahip olacağı, tebaasına ve emri altında bulunanlara nasıl davranması gerektiği hususlarında idarecilere öğüt vermeyi amaçlayan türlerdir. Kutadgu Bilig, Türk edebiyatındaki ilk siyasetname örneği olarak kabul edilmektedir.

Sad-kelimeler, bir duygu ve düşünceyi en az kelimeyle en etkili bir biçimde anlatmayı amaçlayan “vecize” niteliğinde eserlerdir. (Kiremitçi, 330: 2015) Dört halifeye, bilhassa Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen özlü sözlerin bir araya getirildiği bu eserlerde vasiyet ve öğüt nevinden sözler bulunduğundan nasihatname özelliği taşır. Hocazade Abdülaziz Efendi'nin, Reşidüddin Vatvat'ın “Matlûb-ı Külli Talib” adlı Farsça eserinden Türkçeye tercüme ettiği Gül-i Sadberg (Ceyhan, 2011) Hz. Ali'ye ait yüz sözün bulunduğu sad-kelime örneklerinden biridir.

Bununla birlikte ibretnameler, (Şeyh Eşref Bin Ahmed'in İbretnâme'si gibi) (Demir, 2003) faziletnameler, (Yemini'nin Faziletnâme'si gibi) (Tepeli, 2002) mektuplar, (Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid'le yazışmalarında oğluna verdiği yanıtlar) (Ergun, 1945) münazaralar,¹ (Şemsî'nin Deh-Murg'u gibi) (Aksoy, 1998) kırk hadisler ve yüz hadisler, (Kemal Ümmî'nin Kırk Armağan'ı ve Erzurumlu Kadı Darir'in Yüz Hadis ve Yüz Hikâye'si gibi) (Çelebioğlu, 1998: 361; Yıldırım ve Yılmaz, 2001) vasiyetnameler, (Birgivî'nin vasiyetnâme'si gibi) (Meyan, 1977) menkıbeler (Menakıbu'l- Ârifin) (Yazıcı, 1973) vb. türler ahlak ve nasihat muhtevalı eserler olarak nitelendirilebilir. Bunun yanı sıra müstakil bir tür olarak bulunmayıp manzum ve mensur eserlerde o eserin herhangi bir kısmı da ahlakî ve eleştirel bir mahiyet taşıyabilmektedir.

Âgah Sırrı Levend, ahlaka dair eserleri konu ve amaçlarına göre “genel ahlak kitapları, siyasetnameler, meviza yollu eserler, ahlakî güzel sözler, fütüvvetnameler, Kabusname çevirileri Kelile ve Dimne çevirileri, hikâyelerle süslenmiş ahlakî eserler, ahlakî fıkralar ve hikâyeler, atasözleri, türlü eserler” (Levend, 1963: 96-97) olarak tasnif etmekle birlikte aslında nasihat içerikli eserlerin tümü kötülüklerden uzak kalmayı ve iyi olanı seçmeyi işlediği için kesin bir ayırım yapmak mümkün görünmemektedir.

Nasihatnamenin edebiyatımızda bir tür olarak teşekkül edip gelişmesinde Feridüddin Attar'ın “Pendnâme” adlı eserini mühim bir yere koymak gerekir. Tasavvufi bir bakış açısıyla yazılmış olan eser çeşitli hikâyelerle de zenginleştirilmiş ahlakî öğütleri içermektedir.

Attar'ın Pendnâme'si çok okunmuş, Türkçeye manzum-mensur birçok çeviri ve şerhleri yapılmıştır. (Güvâhî, 1983: 16) Şairler ve yazarlar tıpkı diğer tercüme eserlerde olduğu gibi “Pendnâme” tercümelerine de kendi renklerini katarak (Pendnâme-i Edirneli Nazmi gibi) (Mazıoğlu, 1977: 49-50) Türk edebiyatında nasihatname türünün zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

¹ Âgah Sırrı Levend, münazaraları mizahî, ahlakî ve sanatkarâne üslupla yazılanlar olmak üzere üç gruba ayırmış, sanatkarâne üslupla yazılanlarda da hikemî ve ahlakî unsurların ihmal edilmediğini belirtmiştir. Bkz: Âgah Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 636.

Pendname Türkçeye tercüme edilmekle kalmamış Fransızca, Almanca ve Hintçe gibi dillere de tercüme edilmiştir. (Ritter, 1979: 10)

Kutadgu Bilig, (mesut olma bilgisi), insana her iki dünyada saadete ermek için takip edilecek yolu göstermek amacıyla yazılmıştır. (Arat, 1977: 1039) Yusuf Has Hacip tarafından mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış ve 11. Yüzyıla ait olan bu eser, sembolleştirilmiş dört kahraman: Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmiş ve Ogdurmuş'un, sırasıyla kanun, saadet, akıl ve akıbet kavramlarını temsil ettiği ve bu kavramlar üzerinden telkin ettiği ahlak kuralları ile "ideal insan" oluşturmayı amaçlayan nasihatname içerikli bir eserdir.

Anadolu'da Türk Tasavvuf Edebiyatı'nın kurucusu olan Yunus Emre'nin (Tatçı, 1997: 90) sade ve duru bir Türkçeye yazdığı şiirleri de başlı başına bir nasihattir. "Nasihatler Kitabı" anlamına gelen ve 13. yüzyıla ait Risaletü'n-Nushiyye, mesnevi nazım şekliyle yazılmış ve sabır ile gazap gibi birbirine zıt kavramları işleyen, bu kavramlar üzerinden nasıl kamil bir insan olunacağını gösteren bir öğüt kitabıdır.

Garibnâme, Âşık Paşa tarafından 14. yüzyılda yazılmıştır. Kemal Yavuz Garbname ön sözünde eserin, devrinin sosyal yönünü vermesi ve nasihat edebiyatımız içinde yer alması gibi vasıflarına değinir. (Âşık Paşa, 2000: 6) Eser, Kutadgu Bilig gibi hem bu dünyada hem de ahirette saadete kavuşmanın yollarını gösterir. Eserde, döneminin çalkantılı yapısıyla paralel olarak bilhassa "birlik" düşüncesi ön plana çıkar. Âşık Paşa her hususta birlik çağrısı yapar ve buna dair öğütlerde bulunur.

Nâbî'nin, oğlu Ebu'l- Hayr Mehmet Çelebi için yazdığı (Kaplan, 1990: 147) Hayriyye'nin asıl adı Hayri-name'dir. (Bilkan, 1998: 65) Eser, devrinin gelenek ve göreneklerini, İslamî-Türk ahlak anlayışını ortaya koyan bir nasihatnamedir. (Kut, 2010: 145) Toplumların kültürel ve ahlakî anlamda yozlaşmaya başladığı, çözümlerin olduğu dönemlerde tavsiye ve çözüm önerileri sunan nasihatnamelerin arttığı belirtilmektedir. (Pala, 2006: 409) Nâbî, Hayriyye'yi özelde oğlu için yazmış olsa da eser, dönemdeki bozukluk ve çözümlenme alametlerini göstermesi bakımından genelde toplumu işaret etmektedir.

Anadolu’da yazılan ilk nasihatname örneklerine 13. yüzyılda rastlanır. 16. yüzyıla gelindiğinde diğer türlerle beraber nasihatname türünde de bir zenginleşme görülür. 19. yüzyıla gelindiğindeyse nasihatname türüne eskisi kadar itibar edilmez. Ahmet Fakih’in “Çarhnâme” ve Yunus Emre’nin “Risaletü’n-Nushiyye” adlı eserleri 13. yüzyıla, Âşık Paşa’nın “Garibnâme”si ile Sadî’nin Bostan adlı eserinin belli kısımlarını seçip “Ferhengname-i Sadi” adıyla çeviren Hoca Mesud’un mesnevisi 14. yüzyıla, Gülşen-i Saruhani’nin “Dilgüşa”sı ile Sinan Paşa’nın mensur bir nasihatname örneği olan “Maarifname”si (Ahlakname) 15. yüzyıla, Şemsî’nin kuşları konuşturduğu alegorik bir eser olup münazara özelliği de taşıyan “Dehmurg”, Güvâhî’nin atasözleri ve halka ait unsurlar yönünden zengin olan eseri “Pendname” ve Hızrî’nin “Ab-ı Hayat” isimli nasihatnameleri 16. yüzyıla, Safî Mustafa Efemdi’nin “Gülşen-i Pend”i 17. yüzyıla, Nâbî’nin “Hayriyye”si ile bu esere nazire olduğu düşüncesi kabul gören Sümbülzade Vehbî’nin “Lutfiyye”si 18. yüzyıla ait eserlerden bazılarıdır.

Bu çalışmaya konu olacak “Çeşme-i Hayât” adlı Akhisarlı Nasuh Nevâlî’ye ait manzum-mensur karışık kaleme alınmış eser de gerek padişahlara gerek toplumun diğer kesiminden insanlara farklı konularda dünya ve ahiret hayatına dair verilen nasihatleri içermektedir. Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Atatürk Kitaplığındaki Osman Ergin Yazmaları bölümünde harekesiz nesihle yazılmış, 190x105, 130x60 mm boyutlarında, 13 satır ve bir sayfası eksik olmak suretiyle 111 yaprak olmak üzere 0924_01 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.²

²Nevâlî Nasuh b. Abdullah Akhisari, **Çeşme-i Hayât**, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmalar Bölümü, No: OE_Yz_0924/01.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NAŞŪH NEVĀLĪ VE ESERİ ÇEŞME-İ HAYĀT

1.1.NAŞŪH NEVĀLĪ VE ESERLERİ

Nevâlî ile ilgili muhtelif kaynaklarda bilgiler mevcuttur: Āşık Çelebi'den öğrendiğimize göre adı Nasuh'tur ve Saruhanlıdır. Arapça ve Farsçayı son derece iyi bilmektedir. (Āşık Çelebi, 2018: 385) Cafer Çelebi'nin tezkirecilik hizmetinden mülazım olarak medrese hocalığına tayin edilmiştir. Sahn-ı Süleyman Medreselerinde hocalık yapmaktayken Şehzade III. Mehmet'in hocasının vefatı sebebiyle Şehzade'nin hocalığı vazifesini üstlenmiştir. (Uzunçarşılı, 1995: 537) Ancak Nasuh Nevâlî talebesinin padişah olduğunu göremeden 1003/1595 yılında vefat etmiştir. (Gökdoğan, 2002: 335) Ziyaeddin, Saadettin ve Atâullah Atâyi adında üç oğlu bulunmaktadır. (Mehmed Süreyya, 1996: 1230) Osmanlı Müellifleri yazarı Mehmed Tahir'in bildirdiği üzere İmam Gazalî'nin Kimyâ-yı Saadet'ini Farsçadan Türkçeye tercüme etmiştir. Aristo'ya ait olduğu söylenen Kitabü'r-Riyaset ve's-Siyaset adlı ahlaki eseri de Arapça tercümesinden Türkçeye Ferahnâme-i Ahlâk-ı Nevâlî (Ferruhnâme) adıyla çevirmiştir. (Bursalı Mehmed Tahir, 1972: 415) Özlem Akbulak eser üzerinde bir doktora çalışması yapmıştır.³ Ayrıca Ahlak-ı Muhsini tercümesi olduğu da söylenmektedir. (Bursalı Mehmed Tahir, 1972: 415) Yine Āşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ isimli tezkire türündeki eserinde arkadaşı olan bazı şairlerin kendisine gönderdiği şiir ve mektupları eserine alırken Nevâlî'nin mektubunda gönderdiği şiirlere de yer vermiştir. (Āşık Çelebi, 2018: 15-385)

³ Özlem Akbulak, "Ferruhnâme: İnceleme-Metin-Sözlük," Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Çanakkale 2003.

Âşık Çelebi, Nevâlî'nin bilhassa inşasından övücü sözlerle bahseder. Onun inşasını Cihân-küşâ ve Mir'atü'z-Zemân gibi eserlerle karşılaştırarak Nevâlî'nin inşasının bu eserlere örneklik ettiğini söyler ve sözü geçen eserlerden daha üstün olduğunu ifade eder. (Âşık Çelebi, 2018: 385) 'Ahdî ise Gülşen-i Şu'arâ'sında, şöhret bulmadığı halde Nevâlî Çelebi'nin şiirlerinin padişah tarafından beğenildiğini ve gönülleri cezbeden şiirleri vasıtasıyla padişahın iltifatına mazhar olduğunu yazar. Ancak bu padişahın kim olduğunu belirtmez. (Ahdî, 2018: 81)

1.2.ÇEŞME-İ HAYÂT

Nevâlî bu eserini 998/1590 tarihinde Rumeli Beylerbeyi olan Hızır Paşa adına yazdığını, rüyasında Hızır Peygamber'i gördüğünü ve onun kendisinden bu eseri Hızır Paşa'ya takdim etmesini istediğini belirtir. (13a)

Eserin istinsah tarihi 1055/1645 olarak görünmektedir. Eser El-Hac İbrahim adlı bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Eserdeki şiirler kıta nazım şekliyle yazılmıştır. Bunlar içinde yaklaşık on tane de Farsça şiir mevcuttur. Eserde sırasıyla Allah'a hamd (1b-2a), Hz Peygamber'in methi ve onun vasıflarından bahis (2a-3a), dört halifeye övgü (3b-4b), padişaha övgü (4b-5b) ve eserin kendisine sunulmasının istendiği Hızır Paşa'yı zikri eserin giriş bölümü mahiyetindedir. Müellif önce Hz. Peygamber'den bir hadis ya da din büyüklerinden, alimlerden ve şairlerden bir kıssa nakletmiş, daha sonra ise o kıssa veya hadisle bağlantılı olarak bir kıta söylemiştir.

Müellif eserinin "Sebeb-i Telif" ve "Arz-ı Hâl-i Hod" olarak başlıklandığı kısımlarında eseri ve kendisiyle ilgili kısa bilgiler vermektedir. Çok gezdiğini, Acem diyarlarını dolaştığını, Rum'a döndüğü vakit bir kitap telif etme kararı aldığını, bu kitabın derde deva acı bir ilaç olduğunu, bu eserdeki nasihatleri okuyacak olan kimsenin gönlündeki tüm dünya dertlerinin gideceğini ve bu kitapta yazılanları fiiliyata döküp uygularsa dünya ve ahirete dair isteklerine bu kitabı okuyan kişinin ulaşacağını söyler. (7a-8a)

Eserinde yer alan nasihatlerin şiir olduğunu, eserin nesir kısımlarının ise bu nasihatlerin açıklayıcısı ve şerhi niteliğinde olduğunu belirtir. (8a) Zira müellif, umumiyetle dört hususa yer verdiği kıtalarından hemen önce o kıtaya bağlantılı olarak ya Hz. Peygamber'den bir hadis nakletmiş ya da meşhur din büyüklerinin, alimlerin, şairlerin kıssalarına atıfta bulunarak şiirlerini tekit etmiştir.

Nevālî eserin sonunu dua ihtiva eden iki tane kıta ile bitirerek vatanına dönmek, dostları arasında seçkin biri olmak, kitabını padişaha meşhur etmek, hamse sahibi olmak gibi dünya ile alakalı isteklerde bulunmakla birlikte ölüm anında ölüm acısı çekmemeyi, günahı nispetinde ceza verilmemesini, kıyamet günü Allah'ın cemalini görmeyi diler ve annesi ile babası için de Allah'tan rahmet dilemeyi ihmal etmez.

Dil Özellikleri:

Çeşme-i Hayât'ın “aluban” (30b), “kazup” (33b), “bulupdur” (4b), “kışkanup” (13b), “olısar” (69b), “Bularsuz” (27b), “idicek” (33b), “çoğdurur” (16b), “eyledükde” (59b), “olaldan berü” (29a), “itmeyevüz” (71b) gibi örnekler üzerinden Eski Anadolu Türkçesine ait dil özelliklerini taşıdığını söylemek mümkündür.

Anlatım olarak görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve geniş zaman ile bunlardan daha az bir kullanımla şimdiki zaman eklerine yer verilmiştir. “şorar” (3a), “salarsan” (11b), “olurlar” (12b), “eylemişdür” (15a), “gelmişlerdür” (19b), “olmadı” (19b), “yazıldı” (29a), “ideyor” (22a).

Kendisini okuyanlara yol göstermeyi amaçlayan bir nasihatname niteliğinde olan eser, maksadına uygun düşecek surette okuyanların anlayacağı açık ve sade bir dile sahiptir. Metinde yer alan Farsça ve Arapça kelimeler ile ayet, hadis ve kalam-ı kibarlar eseri statik bir metin olmaktan çıkarmış ve metne hareketlilik getirmiştir.

Metinde ve ile ki/kim bağlaçları oldukça sık kullanılmıştır. Umumiyetle uzun tamlamalardan kaçınılmış, uzun tamlamalar ile Arapça ve Farsça kelime ve ibarelere daha ziyade aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere Allah'a hamd, Hz. Peygamber ve dört halifesinin vasıflarından bahis, Padişah ve Hızır Paşa'ya övgü kısımlarında yer verilmiştir:

“... şükr-i bî-kıyās ol Hüdāvendigār-ı ādeme ki ney-i şekeristān-ı ma‘rifetde tūfī-i nāṭıka-i ḥōş-nevā-yı erbāb-ı nazmı elfāz-ı güher-rubāyla kafes-i tende kuvvet-i evhāmla müteğannim eyleyüp bu resmle çārsū-yı dehr içinde kendini dört cānibden bildürmişdür.”

“Dürer-i şalavāt-ı şafiyāt-ı bî-nihāye ol seyyidü'l- kevneyn ḥazretlerinüñ rûḥ-ı şerīfine nişār olsun ki nām-ı mübāreki levḥ-ı maḥfūzda güzīde-i aşfiyā ser-çeşme-i evliyā ḥātemü'l- enbiyā Muḥammedü'l- Muştafā şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem ve ‘alā ālihi ve aşḥābihi ve ezvācihi ve zürriyātihi ve ğarer-i taḥiyyāt-ı bî-müntehā vü gāye ol Resülüs şakāleynüñ cān-ı laṭīfe işār ki...”

1.2.1. Çeşme-i Hayat'ta Dört Sayısı

Birçok kültürde sayılara çeşitli manalar yüklenmekte, bazı sayıların bir şeyleri sembolize ettiğine inanılmaktadır. Kimi sayılara yüklendikleri anlam itibarıyla kutluluk atfedilirken kimi sayıların ise uğursuz olduğu düşünülmektedir. Metinlerde umumi olarak müspet yönleriyle görünen, “dört” sayısı da hususi manalar yüklenen sayılardan biridir.

Kur'an-ı Kerim'in birkaç yerinde dört sayısı geçmektedir. Dağların “dört” gün içinde yaratıldığından söz edilir. (El-Fussilet, 41/10) Hz. İbrahim, Allah'tan ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini ister. Bunun üzerine kendisinden “dört” tane kuş tutması ve bu kuşları parçalayarak kuşların her bir parçasını bir dağın tepesine koyması istenir, sonra bu kuş parçalarını çağırması söylenir. Böylelikle kuşlar uçarak ona gelecek ve Hz. İbrahim gördüğü bu mucize karşısında imanını pekiştirecektir. (el Bakara, 2/260) Doğrudan dört sayısı geçmemekle birlikte cennetteki ırmakların adları sayılırken (su, süt, şarap, bal) dört adet ırmaktan bahsedilmektedir. (Muhammed, 47/15)

Hz. Peygamber, Allah'a sığındığı dört şey arasında meşru menfaat sağlamayan ilim, Allah'tan korkmayan kalp, doymayan ihtiraslı bir nefis ve kabul edilmeyen duayı saymıştır. (İbn Mace, 2012: 10/19) Bir hadiste, İhlas süresini namazlarında okumaya devam eden bir kumandanın bu davranışının Allah'a hoş geldiği rivayet edilir. Dört ayttan müteşekkil bu sürenin Allah'ın tüm isim ve sıfatlarında onun birliğini işaret ettiği ve tevhit delillerini dört aytte hülasa ettiği için bu süreye “Tevhid Suresi” de dendiği belirtilmektedir. (Zebidi, 1980: 12/416)

Dini kavramlar olarak dört melek: Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail; dört kitap: Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an; dört peygamber: Hz. Davud, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed (S.A.V); dört halife: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali; dört mezhep: Hanefi, Şafi, Maliki ve Hanbeli karşımıza çıkmaktadır.

Tasavvufta “dört kapı” olarak adlandırılan şeriat, tarikat, marifet ve hakikat Yunus Emre Divanı’nda geçmektedir.

Dört kapı, dervişin aşması gereken zorlu bir yolu ifade etmekte, bu kapılardan birinin eksik bırakılmaması gerektiği ancak dördü de açılırsa ulu mertebeye ulaşılacağı ima edilmektedir. (Yunus Emre, 1988, 190)

Eski Türkler, yeryüzünü dörtgen olarak tasavvur ediyorlardı. Yuvarlak olarak algılanan gök, dörtgen olarak düşünülen yerin üzerine yerleşmiştir. (Çoruhlu, 2002: 83) Böylece Dünya tepsi üzerindeki bir kubbe gibi düşünülmüştür. (Ögel, 1995: 243) Yarısından fazlasının suyla kaplı olduğu belirtilirken dünyanın “dörtte” üçünün sularla kaplı olduğu ifadesi kullanılmaktadır. Bununla birlikte dört ana yön: kuzey, güney, doğu ve batı; dört unsur: ateş, toprak, hava ve su; dört mevsim kavramları da yine dünyanın yapısı ve şekli ile ilgili mitolojik kavramlardır.

Dünya’nın “dört köşeli” olması, Dünya’nın “dört yön”ü düşüncesi Türklerin gelişen ve değişen devlet düzeni ile de ilgilidir. (Ögel, 1995: 243) Dört sayısının dikkat çektiği yerlerden biri de Osmanlı Devleti’nin kuruluş devresidir. Devletin kuruluş sürecinde “Ahiyan-ı Rum”, “Abdalân-ı Rum”, Gaziyân-ı Rum ve Bacıyân-ı Rum adlı dört zümre önemli roller üstlenmişlerdir. (Avcı, 2008: 225)

Annemarie Schimmel, masal ve efsanelerde 4 ile birlikte 40, 400 ve 4000 gibi insan gruplarının varlığını işaret eder. (Schimmel, 2000: 108) Destan ve halk hikâyelerinde de benzer bir durum söz konusudur. Dede Korkut Hikâyelerinde beylerin yanlarında onlara yardımcı” kırk yiğit”, hanımların yanlarında ise kırk ince kız” bulunmaktadır. (Ergin, 1989) Köroğlu Destanı’nda Ayvaz, Köroğlu tarafından 400 pehlivanla uğurlanır. (Boratav, 1984: 46)

Günlük hayatta, duyulan özlemin büyüklüğünü ifade eden “Dört gözle beklemek”, bir işi en iyi şekilde yapmayı taahhüt eden “dört elle sarılmak”, tehlikeli bir durumdan zarar görmeden kurtulmayı ve şanslılığı ifade eden “dört ayak üzerine düşmek”, (Aksoy, 1988: 61) mükemmelliği ve her şeyin yolunda

olduğunu imleyen “dört dörtlük olmak” ve “dört başı mamur olmak” ,dikkatli olmayı öğütleyen “gözünü dört açmak”, duyulan sevinç ve zevkin büyüklüğünün ifadesi olan “zevkten dört köşe olmak” gibi deyimler halk tarafından gündelik hayatta bilerek veya bilmeyerek kullanılmaktadır.

Feridüddin Attar’ın Pendname’si adeta “dört” sayısı üzerine kuruludur. Eserdeki her bahiste mutlaka “dört” hususa yer verilir. Büyüklüğe delil olan dört şey, tehlikeli olan dört şey, bahtiyarlığın alameti olan dört şey, esenlik bulmaya vesile olan dört şey, talihsizliği işaret eden dört şey, nefsi öldüren dört şey (Feridüddin Attar, 1992) bunlardan bazılarıdır. Her bahisten sonra sözü edilen dört şeyin ne olduğu eserde açıklanır.

Pendname gibi “dört” sayısı üzerine bina edilmiş olmasa da Âşık Paşa’nın Garibnâme adlı eseri de sayılara önem veren başka bir eserdir. On bölümden oluşan ve her bir bölümün de on kıssaaya ayrıldığı eserin dördüncü bölümünde bölümün sayısına müteallik dört sayısı üzerinde durulmuştur.

Örneğin dördüncü bölümün altıncı hikâyesinde, insan vücudu bir şehre benzetilmiş ve bu şehrin göz, kulak, dil ve parmaktan oluşan dört kapısı olduğu söylenmiştir. (Âşık Paşa, 2000: 2190-2195) Dördüncü bölümün birinci hikâyesinde ise alemin toprak, ateş, su ve hava olmak üzere dört unsurdan bina edildiği, bunların her birinin vazifesi olduğu, cihanın bunlarla varlığını devam ettirdiği, kainatta bu dört unsurun mevcut olmadığı hiçbir varlığın bulunmadığı ve kıyamete dek bu dört unsurun vazifelerini yerine getireceği üzerinde durulur. (Âşık Paşa, 2000: 1795-1805)

Nasuh Nevâlî’nin bizzat kendisi Çeşme-i Hayat’ta dört sayısına dikkat çekmekte ve çeşitli örnekler vermektedir. Sonradan halife olacak olan dört kişi: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin, Hz. Peygamber’e desteği sayesinde İslam dininin tamamlandığını, dinle ilgili usul ve esasların onlarla birlikte sağlamlık kazandığını; padişahların, etrafında dört tane tecrübeli ve çalışkan veziri olmadan tek başına memleket işlerini idare edemeyeceğini; bir evin

dört duvar ile çevrildiğini, bir köşkün dört direk üzerine kurulduğunu söyler. Bu Örnekler üzerinden dört sayısının sağlamaştırıcı ve tamamlayıcı rolünü işaret eder.

“...Hazret-i Server-i Kāināt şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem dört yār-ı vefādār ele getürmeyince dīnini itmām idemedi āyīnine istiḥkām viremedi ve zamāne pādīşāhlarınuñ daḥi dört vezīr-i kār-dīde vü kânūn-ı verzīde iki cānibinde oturmayınca umūr-ı mu‘azzamāt-ı memleketi istedügi gibi göremez. El ḥāşıl bir eve nazar itseñ dört dīvār üstüindedür ve bir köşke diḳḳatle baksañ dört direk üzerindedür.” (8b-9a)

Nevâlî, eserinin mensur kısımlarının ardından gelen manzum kısımlarda işlediği konuyu dört kavram, dört ifade veya dört kelime üzerinden özetlemektedir.

“...merdūd-ı bārgāh-ı kibriyā olmak dört nesneden ḥāşıl olur.”

Ḳıṭ‘a

Birisi şöhrete taḳayyüddür

Birisi ṭā‘at-ı riyā-āmīz

Birisi ḥaḳḳ-ı ‘abdi ekl itmek

Biri de şehvet-i zehir-engīz (20a)

Allah’ın huzurundan kovulmaya dört şey neden olur: Şöhrete bağlılık, gösterişle yapılan ibadet, kul hakkı yemek ve zehir karıştıran şehvet.

“...dört dürlü devlet müyesserdür ki hiçbir paygamberüñ milletine müyesser olmamışdur.”

Ḳıṭ‘a

Birisi 'ömr-i kalîl ü birisi aql-ı kesîr

Birisi kılllet-i māl ü biri de nefis-i hālîm

Şol keşîde ki ola iş bu haşâlet mevcûd

Ehl-i cennet ola ol görmeye hiç nâr-ı cahîm (20b)

Hiçbir peygamberin ümmetine kolaylaştırılmayan dört kolaylık vardır: Az ömür, çok akıl, az mal ve yumuşak huy.

“Loqmân buyurmuşdur:” izdiyād-ı 'ömr dört nesneyle müyesserdür.”

Kıṭ'a

Birisi kılllet-i ekl ü birisi kılllet-i h'āb

Birisi şamt-ı müdām ü biri de kılllet-i kār

Görmesen dilersüñ 'ömr-i şerîfüñ noqşān

Bunları işlemeden olma tamām zinhār

Hāzret-i Fāṭimātü'z Zehrā raziyallāhu te 'ālā 'anh (22b)

Lokman (A.S) Ömrün bereketlenmesini kolaylaştıran dört şeyden söz etmiştir: Az yemek, az uyku, sükut etmek ve (dünya için) az çalışmak

"Erbāb-ı tarîk içinde dört menzil vardır. Dördünü dahı tekmiñ itmeyince vuşül-i Hākk mümkün degüldür.”

Kıṭ'a

Birisi anlaruñ oldı şerî'at

Birisi benden āl-i šāhum tarīkat

Eger ki ma 'rifetdür biri anuñ

Velikin birisi oldı hakīkat (92b)

Tarikat ehlinde dört konak vardır. Bunlardan dördü tamamlanmayınca Hakk'ın vuslatına ermek mümkün değildir: Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat.

Dört kadar geniş kapsamlı olmasa da kırk sayısı Nasuh Nevâlî'nin eserinde tıpkı dört gibi itmam edici rolüyle belirir. Evliyanın görüşüne yer veren Nevâlî, bir kişinin kırk yaşında hangi yol üzereyse o yolda kalacağı ve kırkıdan sonra ilerlemesinin mümkün olmayacağı fikrini aktarır. Peygamberlerin peygamberliğinin, evliyanın da veliliğinin kırk yaşından önce tamama eremeyeceği kanaatine yer verir ve kırk yaşın menzil taşı mesabesinde olduğunu beyan eder.

“İttifāk-ı evliyā bunuñ üzerinedür ki bir kimesne kırk yaşında her ne vādīye bulunursa ol vādīde kalur. Kırk yıldan soñra bir huşūsda terakķī yokdur. (...) Bunu dañi dirler ki: “Enbiyā kırkına varmayınca nübüvveti tamām olmaz ve evliyā kırk yaşına girmeyince velāyeti itmām bulmaz.” El-hāşıl-ı kelām kırk yıl menzil başıdur. (93b-94a)

1.2.1.1. Uykunun Dört Kısmı

Uyku, insan hayatının elzem ihtiyaçlarından biridir. İnsanın ruhi ve fizyolojik bakımdan yaşamını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi hususunda uzmanlar, uykunun önemini vurgulamaktadır.

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde uyku meselesine yer verilmekte, Kur'an'da, uykunun bir dinlenme vakti olduğu, (el-Furkan, 25/47; en-Nebe, 78/9) Allah'ın uyku halinden münezzehe olduğu bildirilmektedir. (el-Bakara, 2/225) Başka bir ayette uyku ölüme benzetilmiş, (el-Enam, 6/60) bir ayette ise uykunun ölüme benzetilmesiyle ilgili şu ifade kullanılmıştır: “Allah ölen insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır.” (ez-Zümer, 39/42)

Uykunun bir dinlenme vakti ve vesilesi olduğunu belirten ayetlerde çalışma ve rızık kazanma vakti olarak da gündüz bilhassa ifade edilmiş, Allah'tan korkan ve ona karşı gelmekten sakınan kişilerin vasıflarından biri olarak “gece az uyumaları” (ez-Zariyat, 51/17) gösterilmiştir. Bir hadiste Hz. Peygamber'in gecenin önünde uyuduğu sonunda ise namaza kalktığı Hz. Aişe tarafından rivayet olunur. (Zebidi, t.y: 4/116) Attar'ın Pendnamesi, Mesnevi, Fihi Ma Fih, Garipname, Marifetname gibi dinî-tasavvufî metinlerin birçoğunda da çok uyumanın kalbi kararttığı, insanın manevi anlamda tekamülüne engel olduğu meselesi üzerinde durulmuştur.

Dede Korkut Hikâyelerinde uyku, gaflete düşmenin göstergesidir. Hikâyelerdeki kahramanların başına gelen kimi felaketler uykuya daldıklarında onları bulur. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı hikâyesinde Kan Turalı, Tekfur'un yanından Selcen Hatun'la birlikte dönerken konakladıkları yerde uyumak ister. Selcen Hatun ise peşinden gelenler olacağı düşüncesiyle nişanlısının başında nöbet tutar ve gerçekten Selcen Hatun'un babasının adamları çıkagelir. Kan Turalı Selcen Hatun'un yardımıyla mücadeleyi kazanır. (Ergin, 1989: 193-194)

Efsanelere konu olan mitolojik kökenli birtakım kötü ruhlar, uykudayken gelir. Albıs, Al Karısı adlarıyla da anılan Albastı'nın, uykudayken insanı bastığı inancı vardır. Kötü bir varlık olan Hıbılık uyuyan kişinin göğsü üzerine bastırıldığı vakit bu kişi kıpırdamaz ve konuşamaz. Kamos'un uyuyan insanları kaçırdığına inanılır.

Uçuh, ağız kenarı ve dudaklardaki uçuk denen kabarcıklara neden olan yaratıktır. Geceleri insan vücudunda dolaştığına inanılır. (Uslu, 2017: 46-325)

Uykunun niteliği veya miktarı kadar hangi vakitlerde uyunduğu da ruh ve beden açısından mühim görülmektedir. Türk mitolojisine dayanan Körmös, daha ziyade gün doğarken veya batarken ortaya çıktığından gün doğarken ve batarken uyumak münasip görülmezdi. (Uslu, 2017: 274) Hıdırellez sabahı uyuyan kişilerin o yılki tüm işlerinin ters gideceğine inanılır. (Duvarcı, 2011: 504)

Hz. Peygamber'e dayandırılan uyku ile alakalı bazı hadislerde yatsı namazından önce uyumanın Hz. Peygamber tarafından hoş karşılanmadığı (Buhari, 692: 2009) ifade edilmektedir.

19. yüzyıla ait bir habname örneğinde yine Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen ikindi namazından sonra uyumanın aklı yitirme sebebi olduğuna dair hadise yer verilmiş, bu vakitteki uyku "delilik uykusu" olarak nitelendirilmiştir. (Yıldırım, 2016: 511)

Divan şairi Bağdatlı Ruhi, bir şiirinde Hz. Peygamber'den rivayet edilen sabah namazından sonra uyumanın rızka engel teşkil edeceği ile ilgili hadise telmihte bulunur.

Rûhî sabâh uykuda olanlar aç kalur

Rızkın virür 'ibâdına Mevlâ 'ale's-sabâh

Rûhî (-i Bağdâdî, 1287: 116)

(Rûhî, sabah uyuyanlar aç kalır. (Çünkü) Allah, rızkını kullarına sabah erkenden verir.)

Hz. Peygamber ve ashabının kaylule (öğle uykusu) uyuduğu ve bu uykunun tavsiye edildiği bilinmektedir. (Zebidi, 1980: 3/57)

Çeşme-i Hayat'ta uykuyu dört kısma ayıran Nasuh Nevâlî'nin kastettiği ne zaman uyunması ya da uyunmaması gerektiği ile ilgilidir. Nevâlî'ye göre kuşluk vakti uyumak kişiye rahatlık, yatsıdan sonra uyumak rahmet, şafak sökerken uyumak kötü talih ve cuma gecesi uyumak hasret getirir.

“Nevmü'r rāḥat ister isen kuşluğundur ey göñül

Nevmü'r rahmet yatsudan soñra olur didi emîr

Maḥz-ı nekbetdür fecrden soñra uyku uyumak

Nevm-i ḥasret cum 'a gicesidür ey merd-i dilîr” (15b)

Ayrıca dört kısım uykunun da kişiyi Allah'tan uzaklaştırdığı görüşünü Hz. Peygamber'e dayandırır.

“Dört kısım uyku insānı Allāhu te'ālādan dūr ider.” deyu buyurmuşlardır. Anlar daḥi Ḥazret-i Server-i kāinātdan şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem nakl eylemişlerdür:” Nevmü's- şekāvet fî 'ş- şabāḥ ve nevmü'l- ğaflet fî meclis'z- zıkr ve nevmü'l- 'ukūbet ba 'de'l- 'aşr ve nevmü'l- ḥamākat fî vakt'il- cum 'a.”

Kıṭ'a

“Şubḥ vaktinde şekāvet ḥāşıl olur uykudan

Nevm-i ğaflet meclis-i zıkrindedür Ḥakkuñ yakîn

'Aşrdan soñra olan uykuya di nevm-i 'azāb

Cum 'a vaktinde uyumaklık ḥamākatdür hemîn” (16a)

(Sabah vaktindeki uyku sıkıntı getirir. Gaflet uykusu Allah'ın anıldığı meclislerde gelir. İkindiden sonraki uykuya azap uykusu denir. Cuma vakti uyumak ise ahmaklıktır.)

1.2.1.2. Çocuk Yetiştirmede Dört Husus

Tüm yönleriyle nitelikli bir toplumun teşekkül etmesi aile kurumuyla doğrudan alakalıdır. Bu kurumunu oluşmasındaki unsurlardan biri olan çocuk, gelecekteki ictimai yapıyı etkileyeceğinden çocuğun yetiştirilmesi, çocuk terbiyesi ve ona verilecek eğitim daha da önem kazanmaktadır.

Kur'an ve hadislerde çocuk yetiştirmenin önemine vurgu yapılmış, Lokman suresinde Hz. Lokman'ın, oğluna Allah'a şirk koşmaması, (Lokman, 31/13) asık suratlı olmaması, kibirlenmemesi ve konuşurken sesini alçaltması (Lokman, 31/18-19) hususundaki nasihatlerine yer verilmiştir.

Türk kültür ve edebiyatında da çocuğun eğitim ve terbiyesine ehemmiyet gösterilmiş, Nâbî ve Sümbülzade Vehbî gibi kendi çocuklarına hitaben nasihatname yazanlar olmakla birlikte Dîvânu Lugatî't-Türk gibi farklı içerikli eserlerde de yazıldıkları dönemin toplum ve aile hayatını yansıtan çocuklara yönelik nasihatler yer bulmuştur.

Dede Korkut Hikâyelerinde anne ve babanın çocukları üzerindeki etkisine değinilir ve kızın öğüt alması annesine, erkeğin misafirlerini doyurması da babasından bu eylemi görmüş olmasına bağlanır.

“Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sofraya çekmez.”
(Ergin, 1989: 74)

Nevâlî Hz. Peygamber'e ait olduğunu söylediği bir hadisten hareketle çocuk yetiştirirken ikisi dünyevî ikisi uhrevî olmak üzere dört hususa dikkat edilmesi ve bunların çocuklara öğretilmesi gerektiğini nakleder. Bunlar: edep, çocuğun helal kazanç elde edeceği bir iş, insanlar arasında kişinin rütbesini yükselten ilim ve Allah'ın yakınlığını kazanmayı gerektiren ilim.

Ƙıƙ'a

“Biri edeb ki bir ‘aceb ümmetüme hazinedür

Biri daħi pīşedür ki helāl kesb ala

Biri velī ‘ilmdürür bā ‘iṣ-i rütbe-i büzürg

Birisi de ‘ilmdürür mücib-i ƙurb-ı zü'l- ‘aṭā” (19a-b)

Geniş bir mana ve tanım yelpazesine sahip olan edep kelimesi, en bilindik anlamıyla toplumsal ilişkilerdeki uygun davranış biçimleri ve güzel ahlakın ifadesidir. Hz. Peygamber’in, bir babanın çocuğuna bırakacağı en üstün mirasın güzel ahlak olduğu ile ilgili hadise telmihte bulunulurken Nevâlî’nin, Peygamber dayanaklı kıta nazım şekliyle naklettiği hadiste edebın para ve mal gibi maddeye dair hususlara üstünlüğünün gösterilmesi ve maddiyattan önce kişinin ahlakını güzeleştirmesinin öğütlenmesi insan ilişkilerindeki ölçünün gösterilmesi bakımından dikkat çekicidir.

Divanu lugati’t-Türk’te yer alan bir şiirde baba oğluna, fazilet ve edebi miras bıraktığını ve bilge bir kişiyle karşılaştığı vakit yanından ayrılmayarak onun ilminden istifade etmesini öğütlemektedir.

“Olgum saṅga qodur men

Erdem ögüt xumāru

Bilge erig bulup sen

Yaqqıl anıṅ tapāru”

(DLT, 2005: 434)

Nevâlî, edepten sonra helal kazanç için çalışmanın çocuğa öğretilmesi gerektiğine değinmiştir. Kur’an’da bilhassa helal ve temiz olan rızıkların yenmesi, şeytanın izinden gidilmemesi insanlardan istenmiştir. (el-Bakara, 2/168) Hadislerde, insanın kendi el emeğiyle kazanması teşvik edilerek dilencilik yapmasının hoş görülmediği bildirilmiştir. (İmam Gazali, t.y: 1271-1272) Nitekim el emeği ile kazanmanın peygamberlerin vasıflarından olduğu, bazı peygamberlerin, örneğinn Hz. Adem’in çiftçilerin, Hz. İdris’in terzilerin, Hz. Davut’un demircilerin, Hz. Peygamber’in de tüccar sınıfının piri olduğu, esnaf kollarından bu meslek ve

zanaatlere sahip olanların, mesleklerini bu peygamberlere dayandırdıkları bilinmektedir.

Nevâlî, son olarak çocuğa öğretilmesi gereken şeyin dünyevî ve uhrevî ilim olduğunu söyleyerek Hz. Peygamber'e isnat edilen hem dünyayı hem de ahireti isteyen kişinin ilme sarılması gerektiği (et-Tirmizi, 1992: Daavat 68) sözüne telmihte bulunmuştur. Kur'an'da ilmin ehemmiyetine binaen bilenle bilmeyenin bir olmadığı, (ez-Zümer, 39/9) iman eden ve kendilerine ilim verilen kişilerin derecelerini yükseleceği (Mücadele, 58/11) bildirilmiştir.

1.2.1.3. Savaş Meydanında Lazım Olan Dört Şey

Günümüzde boyut değiştirmiş olsa da savaş, hayatın bir gerçeği olarak her daim varlığını sürdürmektedir. Bir ordunun, karşı tarafı mağlup edecek teçhizatının ve bu teçhizatı kullanacak bedenî ve zihnî kuvvete sahip hünerli savaşçılarının olması savaşın kazanılmasındaki en büyük amillerden biridir.

Hz. Peygamber, her ikisinin de hayırlı olmakla beraber kuvvetli müminin zayıf olandan daha hayırlı olduğunu ve Allah'a daha sevimli geldiğini bildirir. Üstelik insanın faydasına olacak işler için Allah'tan yardım istemesi teşvik edilir. (İbn Mace, 2012: 1/140) Nitekim irade, zeka ve beden açısından kuvvetli olmak zorluklara katlanmayı ve hayatın her alanında mücadele edebilmeyi de beraberinde getirmektedir.

Hz. Peygamber'in hadislerine eserinde yer veren Nevâlî, savaş olma ihtimaline karşı bir idarecinin veya komutanın, kılıç kullanabilen, yüzebilen, ok atabilen kişilerle birlikte asker de bulundurması gerektiğini Hz. Peygamber'e dayandırarak anlatır ve savaşa hazırlanacak kişilerin, her yönden güçlü olmalarının ehemmiyetine dikkat çeker.

Kıf'a

“Dört kişi şaklamağa şehlere lâzım oldı

Hūd cenginde bunu böyle didi şāh-ı Hicāz

Biri şemşir urucu birisi de merd-i çerī

Biri şuda yüzüci biri daħi tīr-endāz” (26a)

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in yüzme ve ok atma gibi sportif faaliyetlere özendirildiği belirtilmektedir. Çocukluğunda o da annesiyle yaptığı bir seyahat sırasında kaldığı bir yerdeki su birikintisinde yüzmeyi öğrenmiş, (Muhammed Hamidullah, 2003: 42) Çocuklara yüzme, ok atma ve biniciliğin öğretilmesini tavsiye etmiştir. (Akyüz, 2006: 503) Minberde, *“Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın.”* (Enfal, 8/60) ayetini okuyan Hz. Peygamber'in *“İyi biliniz ki (bugün) kuvvet ok atmaktır.”* (Zebidi, 1978: 8/308) dediği rivayet edilir. Yine Hz.

Peygamber'in yapıldığı yere ya da niteliklerine göre isimlendirilmiş dokuz adet kılıcının olduğundan bahsedilmektedir. (Bozkurt, 2002: 25/406)

Bugün artık kullanılmayıp yerini insansız hava araçlarına, nükleer silahlara, bombalara, ileri teknoloji savaş uçaklarına bırakmış olan kılıç mızrak, ok, at vb. şeyler geçmişte bir savaşçının olmazsa olmazları arasındaydı.

Nevâlî, savaşlardaki olağanüstü kahramanlıklarıyla Şehname'de anlatılan Zal ve oğlu Rüstem arasında geçtiğini söylediği bir konuşmayı kıta şeklinde aktarır. Bu konuşmada Zal, oğluna dört şeyde hüner gösterilmeden savaşı kazanmanın mümkün olmayacağını söyler. Bunlar: Keskin bir kılıç, sahrada koşturacak bir at, kuvvetli bir pazı ve cesarettir.

Ƙıı'a

“Biri Şemşir-i berende birisi esb-i bedv

Biri bāzū-yı kavī vü biri de cür'etdür

Ceng günü lāzım olan sana bu cān-ı derbeder

Ƙalanı her ne ki var āfetle Őöhretdür” (20b)

Zal, böylelikle oğluna bir kahraman tasviri yapmış, bir kahramanda bulunması gereken özellikleri sıralamıştır. *“La feta illa Ali.la seyfe illa Zülfikar.”* (Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur.) sözünün söylenmesine vesile olan, Zülfikar adlı kılıcı ve Döldül isimli atıyla, “Allah'ın aslanı” ve “Haydar-ı kerrar” gibi lakaplarıyla İslam dünyasında yiğitlik ve cesaretin sembolü haline gelen Hz. Ali, bahsi geçen özellikleri ile Türk edebiyatında da teşbih, istiare ve çeşitli söz sanatları yoluyla eserlere taşınmıştır. Naili'ye ait aşağıdaki beyitte, Zülfikar'ın, Allah'ın aslanı olan Hz. Ali'nin kuvvetli ellerini bulduğu vakit yerinde duramadığı anlatılmaktadır.

“Ne zü'l-fikâr eylemez bir yerde ârâm

Bulunca pençe-i pür-zür-ı Őîr-i Yezdâni”

(Naili Divanı, 1990: 41)

Mesîhî'ye ait beyitte ise Hz. Ali'nin cömertlik ve heybetini gören rakipleri; onu, atı Düldül'ü ve kılıcı Zülfikar'ı tanıyarak isimlerini sayacaktır.

“Dir cūd u heybetüñ ile râkib gören seni

Düldüldür atı kendü 'Ali tîğı Zülfekār”

(Mesîhi Divanı, 1995: 69)

Şehname'de ve Türk destanlarında da savaşçıları süper birer kahramana dönüştüren atları, kılıçları, okları, kuvvetleri, zekâları, cesaretleri, her kahramanın ve kullandığı savaş unsurunun bir özelliği vardır.

Rüstem, Şehname'de gül renkli atından, fillerin bile beyinlerini ezen su rengindeki gürzünden ve pazılarının kuvvetinden söz ederek bunlarla düşmanı nasıl alt edeceğini anlatır. (Lugal, 1994: 24) Rüstem'in babası Zal, yanında taşıdığı ve savaş meydanlarında rastgele atarak hedefini vurduğu oklarıyla meşhurdur. (Tökel, 2016: 211) Köroğlu'nun Kır Atı onu düşmanlarına karşı korur, derin sulardan yüzerek geçirir, bu atın hızına kimse yetişemez. (Boratav, 1984: 66-67) Battal Gazi'nin atı Aşkar, ona Allah tarafından hediye edildiğinde o, henüz doğmamıştır. Bir rivayete göre bu at, üzerinde Battal'ın savaşta kullanacağı silah ve elbiseleri taşımakta, bir rivayete göre ise Hz. Davut'un zırhı ile Hz. Adem'den kalan bohçaya sarılmış üç tüy atın üzerinde asılı bulunmaktadır. Battal Gazi, güç bir duruma düştüğünde bu tüyleri kullanacaktır. (Köksal, 1992 :219-220)

Bugün ise Rüstem, Zal, Köroğlu, Battal ve daha nice olağanüstü destan kahramanları kılık ve boyut değiştirerek yerlerini Batman'e, Superman'e, Örümcek Adam'a Ironman'e; Rüstem'in atı Raşş, Zal'ın okları, Köroğlu'nun Kır At'ı, Battal'ın Aşkar'ı ise yerlerini Batman'in her darbeye dayanıklı süper hızdaki arabasına, Örümcek Adam'ın ağına, Iron Man'in ona süper güçler kazandıran zırhına bırakmıştır.

1.2.1.4. Şiirle İlgili Dört İlim

Edebî tenkit ile ilgili geçmişten günümüze pek çok eser verilmekte, her yazar ve şair kendi penceresinden bakmak suretiyle mülahazalarda bulunmaktadır.

Felsefe, dil, edebiyat matematik gibi birçok ilme vakıf çok yönlü bir alim olan Cürcânî'ye göre bir metni edebî yapan şey; birbirinden bağımsız seçilmiş kelimeler, tek başına bunların ses değerleri ve birbirleriyle uyumu, metnin ölçüsü, manzum veya mensur oluşu, kafiyeli olması ya da söz sanatlarından yararlanması değildir. Bir metni diğerlerine göre üstün kılan şey tüm bunların katkı sağladığı, diğer metinlerle karşılaştırıldığında fark edilen cümle tekniğinde ve kullanılan üsluptadır. (Saraç, 2012: 23)

16. yüzyılın ünlü divan şairi Fuzûlî, içinde ilim barındırmayan şiiri temelsiz duvara benzetmiş ve böyle şiirlerin itibar görmeyeceğine işaret etmiştir.

“İlimsiz şi'r esâsı yok dîvâr kimi olur ve esâssız dîvâr gâyetde bî-i'tibâr olur...” (Parlatır, 2012: 32)

Şiir, bilmek, fark etmek gibi anlamlara gelen “şa'ara” kökünden gelmektedir. (Wehr, 1976: 474) Bununla birlikte ince bir duyguya sahip olma, (Çağbayır, 2007: 4481) bir manzumenin vezin ve kafiye sebebiyle üstün olması ve benzerlerinden ayrılması (Mütercim Asım Efendi, 2013: 2057) gibi anlamları havidir.

Klasik Türk edebiyatında bir hüner ve sanat gösterme vesilesi olan şiir, nesirden her daim ön planda tutulmuştur. Divan şairleri sözü en güzel ve rafine şekliyle söylemeyi amaç edinmiş, bunu yaparken içerdiği anlamlarla da bağlantılı olarak yalnızca güzel söz söylemekle kalmayıp onu bilgi ve ilimle süslemişlerdir.

Nevâlî de hocasının yanına giderek şiirden haberdar olmak istediğini söyler ve şairlerin ne tür hilelere başvurduğunu öğrenemediğinden yakınır. Hocası ise gramer ve dil bilgisi bilmenin yeterli olmadığını söyler ve ona şiirle ilgili dört tane ilmi öğrenmesi tavsiyesinde bulunur.

“...şu'arānuñ hiyel-i tab'ına vukūf-ı tahşîl idemeyorum. Nice olur hālüm?” Cevāb virdiler ki: “Şu'arā mücerred-i şarf ü naḥv bilmekle bu deñlü cevelān-ı tab'a mālîk

olamaz. *Şi`re müteallik ba`z-ı `ulüm vardır, anları mü`āla`a eylemek gereksen. (...)*
Nazmıyla cevāb virdiler ki: “Dört dürlü `ilmdür.” (27a-b)

Bunlardan biri mısra ortalarında olmakla birlikte daha çok mısra sonlarında tekrarlanan farklı kelimelerin veya aynı kelime olup farklı anlamları içeren kelimelerin oluşturduğu ses benzerliğini ifade eden kafiyedir.

Diğeri dizelerdeki hecelerın uzun ya da kısa, açık veya kapalı oluşlarına dayanan bir ölçü sistemi olup Arap edebiyatında doğmuş, oradan da İran ve Türk edebiyatlarına geçmiş olan aruzdur. (Çetin, 1991: 424)

Bir diğeri Arap Dili ve Edebiyatı’nda ortaya çıkıp bir ilim haline gelmiş, Arapçanın kelime ve söz varlığının bir araya getirildiği alanı ifade eden lügattir. (Abdullah Yıldırım, t.y: <https://www.islamdusunceatlası.org/pages/klasik-donem/klasik-donemde-dil-bilimleri> 8 Temmuz 2018’de erişildi.)

Sonuncusu ise kişinin maksadını, meramını farklı yol, usul ve sözlerle ifade etmesini sağlayan ve kişiye farklı ifade yollarının kapılarını açan beyan ilmidir. (Saraç, 2012: 97; Hacımüftüoğlu, 1992: 22)

Kıf`a

“Birisi kavāfı birisi `arūz

Birisi luğatdür birisi beyān

Bularsuz müyesser degüldür nazm

Saņa ben didüm benden işit hemān” (27b)

Hocası, aynı zamanda Nevālî’ye bir şairde olması gereken nitelikleri tavsif ederek iyi bir şairin portresini de çizmiş olur. Latîfi Tezkiretü’ş-Şuarâ’sının mukaddimesinde Hz. Peygamber’in hadisine iktibas yoluyla telmihte bulunarak şairleri dilin anahtarları, keşif ve beyan hazinesinin kilidi ve hakikatin inceliklerini semboller aracılığıyla bildiren kişiler (İsen, 1999: 9) olarak vasıflandırır. Şairler toplumlarını yeniden hayata döndürür, onları diriltir. (Karakoç, 2012: 47) Böylece şairin adı şiiri sayesinde ölümsüzleşir. (Tarlan, 2014, 8)

Nevâlî, şairlerinin sözlerinin baki kalacağını Firdevsî ile Gazneli Mahmut arasında geçen bir olayı örnek göstererek ifade eder. Firdevsî Gazneli Mahmut'tan onun vadettiği ücreti alamayınca bir hiciv yazarak eseri Padişah'a geri yollar. Padişah yaptığı hatayı çok sonra fark eder. Ancak Firdevsi'yi bulamaz. Bir süre sonra da vefat eder.

Şehnâme'yi okuyanların önce Sultan Mahmut'a yapılan hicvi okuduklarını (40b) söyleyen Nevâlî, bir şairin bedeninin ölmüş olsa da şiirinin ölmeyeceğini şu sözlerle beyan eder: "*Firdevsî'nün hicvi vefât eylemedi.*" (39a)

1.2.1.5. Su İçilmemesi Gereken Dört Hal

İnsanın hayatini devam ettirmesinde birincil öneme sahip olan sudan yalnızca içecek olarak değil, temizlikten elektrik üretimine kadar hayatın hemen hemen pek çok alanlarında faydalanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de diri olan her şeyin bizzat sudan yaratıldığına vurgu yapılır. (el-Enbiya, 21/30) Böylece su öncelikle hayat verici özelliği ile çıkar karşımıza.

Büyük medeniyetler su kenarında hayat bulmuş, eski medeniyetlere ev sahipliği yapan Fırat ve Dicle Mezopotomya uygarlıklarından itibaren insanlık tarihinin sırların paylaşmıştır. (Azlal, 2007: 21)

Gelişip büyümeye vesile olan su, tahrip edicilik, boğuculuk ve batırcılığıyla tehlike; temizleyicilik, güzelleştiricilik ve geliştiriciliğiyle de nimet olarak görülür. (Pala, 1989: 13)

Hızır, ab-ı hayat denen ölümsüzlük suyuyla sonsuz hayata kavuşmuş, Hz. Musa, annesinin onu uya bırakmasıyla tehlikeden kurutulmuştur. (el-Kasas, 27/7) Dede Korkut Hikayelerinde su, boğuculuk, temizlik, üzerindeki köprüyle taşımacılık, gibi farklı işlevleriyle gözler önüne serilir. Sudan haber beklenir, Kazılık Dağı'na suyunun akmaması için beddua edilir, suyun akması için dua edilir. Kuru aylara adak olarak su salınır, arı sudan abdest alınır. (Ergin, 1989) Tıpkı Oğuzlar gibi Dede Korkut Hikayelerinde su da sürekli hareket halindedir, Oğuzlarla birlikte sürekli akar, taşar.

Giden birinin ardından su dölülür, "su gibi gidip su gibi gelmesi" temennisinde bulunulur. Yanlışsız ve akıcı bir şekilde elindeki metne bakmadan okuyabilmenin ifadesi olan "Su gibi ezberlemek", herhangi bir yoruma yer bırakmayacak sözün ifadesi olan "Su götürür yanı olmamak" deyimleri de dilin ve kültürün akarsudaki akisleridir.

Su içene yılanın bile dokunmaması, su ikramına mukabele olarak "Su gibi aziz ol." denmesi suyun kıymetinin bir göstergesiyken eskilerin "mütebahhirin" dediği kişiler ise deniz gibi geniş ve derin bir bilgi sahibi olmanın ifadesidir.

Buna mukabil nemin duvarı içten içe çürütmesi gibi gamın da insanı içten içe yıkmasının beyanı olan "Duvarı nem, insanı gam yıkar." atasözü olumsuzluğu belirtir.

Nevâlî de Çeşme-i Hayat'taki nasihatlerinden birinde kılıca güvenen kişinin kesileceğini, hanımına sırrını açan kişinin sırrının duyulacağını, atına güvenen kişinin tenhada kalacağını ve suya güvenen insanın boğulacağını söyleyerek suyun akıcılığını olumsuz yönden ele alır.

Kıt'a

“Biri kılıca tayanma kesülürsin birisi

‘Avrete rāzını açma duyulursun zīrā

Biri inanma ata kim seni tenhā ile qor

Biri de şuya tayanma boğulursan zīrā” (47b)

Eserde, akarsuyun temaşa edildiği vakit gamı ve hüznü gideren, ruha iyi gelen, dünyanın kederini bir an olsun unutturan tarafına da değinilir. 15. yüzyıl şairlerinden Dede Ömer Ruşeni'den ödünç aldığı nasihatlerinde Nevâlî, dünyanın üzüntü, sıkıntı ve acılarına gark olmuş kişinin, mürşidi, dağı, yeşilliği ve akarsuyu temaşa etmesini salık verir. Bakışını bunlara yönelttiği zamanın insan, zamanın getirdiği elem ve dertlerden kurtulacaktır.

“Bir kişiye elem-i rüzgārdan gam u guşsa ‘arız olsa bu dört nesneyle def’ itmek kâbildür.”

Kıt'a

“Rūzgār-ı zūrkārdan saña gam gelse dilā

Bunlaruñ kañısına kılsaañ nazār gider hemān

Birisi şeyh-i kebīr ü birisi de ulu tağ

Biri dañi sebze-i bāğ u biri āb-ı revan” (34a)

Suyun çeşitli işlevleriyle farklı benzetmelere sahne olduğu Divan edebiyatında akarsuyun ruhu ferahlatan yönü de kendine yer bulmuştur.⁴ 16. yüzyıl şairlerinden Baki, aşağıdaki beyitte akarsuyun bu özelliğine değinir.

“Hurrem olsa gam degül eşk-i revānum görse yār

Ādeti tefrīh-i rūh itmekdür akar şularuñ”

(Bâkî Divanı, 2011: 257)

(Sevgili, akan gözyaşlarımı görse dert değil. (Zira) akar suların tabiatında ruhu dinlendirmek vardır.)

Kur’an’da geçen ayetlerde tabiatın insan için yaratıldığı, insanların suya, dağlara ve Alah’ın yarattığı diğer nimetlere bakarak ibret alması, Allah’ı hatırlaması ve bunlara şükretmesi istenir.

“Biz yeryüzünü dirileri ve ölüleri toplayan (bir yurt) yapmadık mı? Orada sabit yüce dağlar yaratmadık mı, size tatlı bir su içirmedik mi?” (el-Mürselat, 25-26-27)

“Ölü toprağı canlandıralım, yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye gökten tertemiz yağmur yağdırdık. Andolsun, biz bunu insanlar arasında, düşünüp ibret alsınlar diye tekrar tekrar açıkladık. (el-Furkan, 25/48-49-50)

Tüm canlıların hayatında elzem olan, tüm fonksiyonlarıyla atasözlerine, deyimlere edebi eserlere taşınan suyun, içilmemesi gereken bazı durumların olduğu, bu durumlarda su içmenin çeşitli organlara zarar vereceği belirtilmektedir. Nevâlî’nin eserinde ayrıntılarıyla yer bulmasa da bu dört durumdan söz edilmiş ve bu durumlardan sonra asla su içilmemesi konusunda eseri okuyanlar uyarılmıştır. Buna göre yürüyüp terledikten sonra, uyanır uyanmaz, banyodan sonra ve cimadan sonra su içilmemelidir.

⁴ Suyun Türk kültür ve edebiyatına farklı yansımaları ve işleniş konusunda daha geniş bilgi için bkz. **Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatında Su**, Ed. Nurettin Demir, Aski Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013.

Ḳıṭ‘a

“Birisi yolda yürüyüp kim ‘arâḳ-nâḳ olasin

Birisi uyḳudan uyanıcaḳ ey merd-i Ḥakk

Biri daḫi her zamân ki çıḳasin ḥamâmdan

Birisi daḫi cinâ‘dan soñradur bu söze bak” (31a)

1.2.1.6. Ruhun Dört Kısmı

Geçip gitmek, esmek, canlandırmak, dinlendirmek anlamlarındaki “revh” ve “rîh” köklerinden türeyen (Wehr, 1976: 364) ruhun kaynaklarda çeşitli tanımları yapılmaktadır. Genel bir tanımla ruh, “*Canlılarda hayatı sağlayan unsur.*” (Yavuz, 2008: 187) olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanın melek ile hayvan arasında bir varlık olduğu, melekteki akılla hayvandaki nefsi bir arada bulundurduğu tasavvufî kaynaklarda dillendirilmektedir. Ancak aklın, nefis ve şehvete galibiyetinin kişiyi yücelteceği, şehvetin akla üstün gelmesinin ise kişiyi hayvandan daha aşağı bir mertebeye sürükleyeceği ifade edilmektedir.

Mevlana'nın meşhur eseri “Fihi Ma Fih”te yer alan Allah'ın melekleri yaratıp onlara akıl verdiği, hayvanları yaratıp onlara şehveti verdiği ve insanları yaratıp onlara hem akıl hem şehveti verdiği; kimin akli şehvetine galebe çalarsa onun meleklerden daha yüce bir mertebeye ulaşacağı ve kimin şehveti aklına galip gelirse o kişinin hayvanlardan daha da aşağılara ineceği ifade edilmektedir. (Mevlana Celalettin Rumi, 2001: 74-237)

Mutasavvıflar ruhun çeşitli mertebelerinden söz etmişler, bir üst mertebedeki ruhun alttakine nazaran çok daha üstün olduğunu belirtmişlerdir. Nevâlî de yeme-içme gibi zaruri ihtiyaçlar hususunda insanla hayvanı bir tutar ve insanın hayvana üstünlüğünü ruhun dört mertebesinden bahsederek vurgular. Bunlar: “Ruh-ı nebati”, “ruh-ı hayvani”, “ruh-ı insanî” ve “ruh-ı melekî”dir. Bu kavramların her birini bir ayete dayandırır:

Ruh-ı nebatiyi, “...*diri olan her şeyi sudan yarattığımızı görmediler mi?*” (el-Enbiya, 21/30) ruh-ı hayvaniyi, “*Ruh hakkında sana soru soruyorlar. De ki: ‘Ruh, rabbinin bileceği bir iştir.’ Size pek az ilim verilmiştir.*” (el-İsra, 17/85) ruh-ı insaniyi, “*Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.*” (es-Sad, 38/72) ve ruh-ı melekîyi “Ey Meryem oğlu İsa! Senin üzerindeki ve annen üzerindeki nimetimi düşün. Hani, seni Ruh-u Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştin.

(el-Maide, 5/110) ayetleriyle kısaca açıklar ve ruh-ı nebatinin “suret”, ruh-ı hayvaninin “nefis”, ruh-ı insaninin “ruh” ve ruh-ı melekının “akıl” olduğunu söyler.

“...ḥaberdār olgil ki rūḥ-i nebātī şūretdür ve rūḥ-i ḥayavānī nefsdür ve rūḥ-i insānī (44a) rūḥdur ve rūḥ-ı melekī ‘akldur. Rūḥ dördür:

Ḳıṭ‘a

“Rūḥ dördür bu cihānda şöyle bil ey merd-i Ḥakk

Birisi rūḥ-ı nebātī birisi rūḥ-ı ḥayavānīdür

İkisiledür ki insān oldı ḥayavāndan şerīf

Birisi rūḥ-ı melekīdür birisi rūḥ-ı insānīdür” (44b)

1.2.1.7. Devlet İdaresi İle İgili Dört Husus

Çeşm-i Hayat'ta devlet idaresi ile alakalı hususlara geniş yer verilir ve devlet idaresi yönetici, yönetilen açısından başta Alah'ın emirlerine bağlılık, adalet, halkın ve memleketin menfaatlerini gözetme, cömert olma, meşveret ve sabırlı olma gibi vasıflar bağlamında ele alınır.

“Pādişāhluḡ dört nesneyle ḡāyimdür.” (45a)

Ḳıṭ‘a

“Birisi emr-i Ḥüdāyile taḡayyüd itmek

Birisi ‘adl ile dād itmege olmaḡ cāzim

Birisi daḡi re ‘āyāyı ḡayurmaḡ her dem

Biri de memleketi dutmaḡa olmaḡ ‘āzim” (45b)

(Padişahlık dört şeyle ayakta kalır: Biri Allah'ın emrine bağlı olmak, Biri adaletli olmaya azmetmek, biri halkı koruyup gözetmek, biri de memleketi himaye etmeye niyet etmek.)

“Saltanat dört nesneyle ḡāyimdür ve ol dört nesneyi ele getürmek olmaz illā dört nesneyle.”

Ḳıṭ‘a

“Meşveretsüz düşmeni def‘ itmege ḡābil degül

Pādşāhluḡ ‘adlden özgeye mümkün olmadı

Dilleri şayd eylemek olmaz meger ki luṭfile

Şābir olmayan ḡişi ašlā murādın bulamadı” (46a)

(Saltanat dört şeyle ayakta kalır ve o dört şey olmazsa dört şeyi elde etmek mümkün değildir. İstişare etmeden düşmanı savmak imkansızdır. Padişahlık adaletli olandan

başkasına mümkün olmadı. Nezaket ve iyilikte bulunmadan gönülleri kazanmak imkansızdır. Sabretmeyen kişi dilediğine asla kavuşamadı.

Nevâlî, düşmandan intikam almayan, halka adaletle muamele etmeyen, cömert davranmayan ve yapmaya niyetlendiği işi tamamlamayan yöneticinin idaresinin dayanmayacağını ve çabuk son bulacağını söyler.

Kıf'a

“Birisi müntakim olmasa düşmene

Birisi ‘adl ile dād eylemeye halka müdām

Birisi merd-i bahül ola ve olamaya seḥī

Biri bir kāra ki āhenk ide itmeye tamam” (47a)

İdarecilerin vasıflarına dair Kur’an ayetleri de mevcut olup idarecilerden adalet ve hak üzere hükmetmeleri, namazı dosdoğru kılmaları, iyiliği emredip kötülükten alıkoymaları gibi özellikler beklenir.

“Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halifeye yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver.Nefis arzusuna uyma yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır.” (es-Sad, 38/26)

“Eğer hükmedecek olursan aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah adil davrananları sever. (el-Maide, 5/42)

Adaletli yönetici kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelenecek, hatta adaletli bir hükümdara halkın isyan etmesi Allah ve peygamberine isyan addedilecektir. (Zebidi, 1980: 260-314)

Yöneticilerin vasıfları arasında adil olmalarından başka emaneti ehline vermeleri (en-Nisa, 4/58) bir iş yapacakları zaman istişare etmeleri (en-Neml, 25/32) halka zulmetmemeleri (Yunus, 10/83) gibi nitelikler de sayılmıştır.

Nevâlî, devlet idaresini yalnızca yönetenler açısından ele almakla kalmaz, halk cihetinden de bakar. Bir toplumun, kendi durumunu değiştirmedeği sürece Allah’ın da o toplumun durumunu değiştirmeyeceği (er-Ra’d, 13/11) ayetini ve bir toplumun nasıl olursa öyle idare edileceği (Acluni, 1985: II/168) hadisini akla getirecek surette, sert

yönetiminden dolayı “zalim” lakabıyla anılan Yusuf Haccac ve musahibi arasında geçtiğini söylediği bir konuşmaya yer verir.

Yusuf Haccac halkına zulmeden bir validir. Halk bu durumdan muzdariptir. Musahibin yanına halktan bazı kişiler gelerek ondan Vali’ye zamanında adilliğiyle nam salmış Nuşirevan’ın adaletini hatırlatmasını ister. Musahip onların bu dediğini yapar ancak Vali oralı olmaz. Arkadaşı Vali’ye üçüncü kez Nuşirevan’ın adaletini hatırlattığında ise Haccac, henüz bahçesinden vergi tahsil edilmediği için bahçesinin ürününü yemeyen adamın kıssasını anlatır. (50a-51b)

Nar bahçeleri olan bir adam son nefesini vermek üzeredir. Tek çaresi tatlı nar yemektir. Nuşirevan, adamlarını nar almaları için kilere yollar. Adam narı yiyince iyileşir. Nuşirevan yolda giderken nar bahçeleri görür ve bunun kime ait olduğunu sorar. Nar bahçeleri az önce son nefesini vermekte olan adama aittir. Padişah, kendi nar bahçeleri olan birinin neden devletin kilerinden nar yediğini sorar ve adam hakkında olumsuz bir kanaate varır. Ancak adam henüz devlete vergisini ödemediği bir bahçenin ürününü yemesinin hakkaniyetli olmayacağını söyler. Haccac bu kıssayı anlattıktan sonra şu cevabı verir: Öyle adil bir halkın öyle adil bir padişahı varmış. Böyle zalim bir halkın da benim gibi zalim bir yöneticisi vardır. (52a-54a)

“Anuñ gibi ‘ādil re‘āyānuñ anuñ gibi ‘ādil pādişāhı var imiş. Bunuñ gibi zālimlerüñ benüm gibi zālīm pādişāhları vardur.” (54a)

Nevâlî, yöneticinin idaresi altında bulunan devlet görevlilerinin de önemine işaret eder ve fakirlik çeken askerlerin, zulmeden beylerin, hainlik eden katibin, uyanık olmayan vezirin de devletin sonunu getireceğini söyler.

Kıṭ‘a

“Dörtdür salṭanat-ı şāhı iden ifnā

Cümlenüñ kavli bunuñ üzeredür ey merd-i kebīr

Biri nefereyn-i fakīr ü biri zālīm begler

Birisi kātib-i hāyin biri ğafletlü vezir” (48b)

Yönetici, bu yüzden yardımcı ve danışmanlarını seçme hususunda dikkatli olmalıdır. İdarecilerin yardımcıları iki türdür bunlardan biri doğru yola, diğeri ise yanlış yola teşvik edebilir. (Taberani, 1992: I/200-201)

Meşveret ve yardımcı hususunda Nevâlî, Firdevsi'ye dair yer verdiği bir kıssayı aktarır. Şehname yazarı, bu eserini Gazneli Mahmut'a sunması karşılığında almış altı bin altın alacaktır. Ancak padişahın yakın adamlarından Has Ayaz ve Hasan Meymendi bir şaire bu kadar altın vermenin uygun olmadığını, gümüşün daha münasip olduğunu söyler. Padişah onların bu sözüne uyarak Firdevsi'ye söz verdiği miktar olan almış altı bin altın yerine almış altı bin gümüş verir. Şehname müellifi Padişah'a sunduğu eseri, tamamlayamadığı gerekçesiyle geri ister. Yazdığı hicvi eserine ekleyerek padişaha geri gönderir. Padişah daha sonra bu yaptığından pişman olsa da sözünde durmamanın acısını yaşamış ve Nevâlî'nin tabiriyle bir "şairin dilinin kılıcından" nasibini almıştır. (34b-39a)

Çeşme-i Hayat müellifi vuku bulan dört şeyin artık geri dönüşünün olmadığını bildirir. Bunlar: ağızdan yanlışlıkla çıkan söz, Allah'ın takdirinin yerine gelmesi, okçunun attığı ok ve sonuncusu ise ömür.

"Dört nesne zuhūr buldukdan şoñra gerü dönmesi kâbil degüldür.

Ƙıı'a

Biri bir söziñe çıka sehvile ağızından

Birisi dahı kazä kim ola Hakk'dan nâzil

Biri bir ok kim anı atmış ola tîr-endâz

Biri de 'ömr degüldür gerü gelmege kâbil (82b-83a)

1.2.1.8. Allah'a Yaklaştıran ve Onun Katında Makbul Olan Dört Şey

Çeşme-i Hayat'ta dünyaya yönelik nasihatlerle birlikte kişinin ahiretini güzelleştirmesi ve Allah katında makbul bir kul olması yönünde tavsiyeler sunulurak Allah'ın hoşuna gitmeyecek fiillerin işlenmemesi ve kişiyi Allah'tan uzaklaştıracak davranışlardan kaçınılması hususunda uyarılarda bulunulur.

Nasuh Nevâlî, Hafız-ı Şirazi'nin dört Şeye sıkı sıkıya bağlı olduğunu ifade ederek onun bu dört özelliğinden hareketle Allah katında makbul olmaya vesile olan dört husus sıralar. Bunlar: Kur'an-ı Kerim'i deavmlı okuyup üzerinde tefekkür etmek, seher vakitlerinde uyanık olmayı ihmal etmemek, sürekli olarak Allah'a yakarmak ve Allah aşkını kendine dost edinmek.

Ƙıı'a

“Biri tilāvet-i Ƙur'an idi işüm her dem

Biri daęi seheri kalkmak idi kārūm

Birisi Haęę'a niyāzum çatı ziyāde idi

Biri de 'aşk-ı haęęi idi baņa yārūm” (18a)

Kur'an'ı ezbere bilmesi hasebiyle kandisine “Hafız” denen Hafız-ı Şirazi'nin Kur'an'la olan irtibatı şiirlerine de tezahür etmiştir. Zahitlerin kendini anlamamasını olağan gören Hafız, şeytanın sürekli Kur'an okuyan kişilerden kaçacağını söyler.

“Zahit, Hafız'ın rintliğini anlamazsa ne var? Şeytan Kur'an okuyanlardan kaçır elbette.” (Hafız Divanı, 1992: 121)

Başka bir beyitinde Hafız, seher vakti kalkmasına ve Allah'a yakarmasına güvendiğini söyleyerek bu vaktin kıymetine ve Allah'a yakarmanın, onu anmanın ehemmiyetine göndermede bulunur. Nitekim bir ayette duanın önemine binaen Allah,

şöyle seslenmektedir. “(Ey Muhammed!) De ki: “Duanız olmasa, Rabbin size ne diye değer versin?” (el-Furkan, 25/77)

“Getir şarabı. Hafız gibi daima seher çağındaki ağlayışa, gece yansındaki niyaza güvenmekteyim.” Hafız Divanı, 1992: 32)

Hafız, kalplere işlemediği ve hakiki bir aşka dönüşmediği müddetçe Kur’an’ı ezbere okumanın tek başına kifayet etmeyeceğini, kişiyi Allah’a yaklaştıracak olanın aşk olduğunu ifade eden şu beyitini söyler.

“Hafız, gibi on dört rivayete göre Kur’an’ı ezbere okusan da faydasız. Feryadına yine ancak aşk erişir, aşk!” (Hafız Divanı, 1992: 47)

Nevâlî, Allah’ın hoşnutluğunu kazandıracak ve insanı saadete kavuşturacak fiil ve davranışlar arasında sabır, kanaat, hilim, mürşid-i kamile bağlanma ve ibadet gibi hasletleri sayar.

Kur’an’da sabrın, insanı manevi anlamda olgunlaştıran ve yücelten tarafına dikkat çekilir. Korku ve açlıkla; mal, can ve ürünlerin eksiltilmesi ile insanların imtihan edileceği ve bu imtihana sabredenleri müjdenin beklediği belirtilir. (el-Bakara, 2/155) Diğer bir ayette sabır, iyilik ve cömertlik vasıflarıyla bir arada bahsedilir. Sabredenlerin mükâfatları iki kez verilecektir. Zira bu kişilerin sabretmeleri dolayısıyla kötülüğü iyilikle uzaklaştırdıkları ve kendilerine Allah tarafından verilenleri yine Allah için harcadıkları bildirilir. (el-Kasas, 28/54) Sabrın ziyaya (ışık) benzetildiği hadiste (İmam Nevevi, 2001: 124) sabrın kuşatıcılığı ve tamamlayıcılığına dikkat çekilerek sabır olmadan fiillerin eksik kalacağı ifade edilir.

Riyazü’s-Salihin’de geçen başka bir hadiste sabır ve kanaat beraber zikredilmekte, kanaat göstermenin de sabra bağlı olduğu ima edilerek kimseye sabırdan daha hayırlı ve büyük bir lütufta bulunulmadığı belirtilmektedir. (İmam Nevevi, 2001: 128) Beled süresinde, iman edip sabrı ve merhameti tavsiye etmek, köle azat etmek, kendi aç olduğu halde bir yetimi ve bir yoksulu doyurmak, sarp bir yokuş olarak tarif edilmiştir. İnsanın bu yokuşu aşmadığı, aşanları ise ahiret mutluluğunun beklediği bildirilmiştir. (el-Beled, 90/11-18)

Hilim, (yumuşak huyluluk) de Kur'an ve hadislerde övülmüş Allah ve Hz. Peygamber'in sevdiği vasıflar arasında gösterilmiştir. Öyle ki Allah'ın sıfatlarından biri de Halim'dir. (el-Bakara, 2/225; el-Ahzab, 33/51) Hz. Peygamber'in de hilim sahibi olduğu, eğer kaba biri olsaydı yanında hiç kimsenin kalmayacağı beyan edilmektedir. (Al-i İmran, 3/159) Allah ve Hz. Peygambere itaat etmek, bolluk ve darlıkta Allah için harcamak, öfkeyi yenmek ve affedici olmak Kur'an'da övülerek iyi ve faydalı işler arasında görülmüştür. (Al-i İmran, 3/132-134)

Kıt'a

“Dörtür kurb-ı Haqq'a bā'is ola

Dördi de ādeme sa'ādetdür

Biri şabr u biri kanā'at imiş

Biri hilm ü biri sehāvetdür” (23b)

(Dört şey, Allah'ın yakınlığına sevk eder. Bunların dörü insana saadettir: Biri sabır, biri kanaat, biri yumuşak huyluluk ve biri cömertlikmiş.)

Ayrıca eserde hizmetçi veya kölesine sert davranan, kendini diğer insanlardan üstün gören, Allah'a itaatte tembellik eden ve öfkesine yenik düşen kişinin, Allah'ın rahmetinden nasiplenmesinin mümkün olmayacağı söylenerek insanın öfkesine galip gelmesinin mühim bir haslet olduğuna işaret edilir. Zira Allah'ın rahmetinin geniş olduğu, (Enam, 6/147) rahmetinin gazabını geçtiği (Zebidi, 1980: 12/420) ayet ve hadislerde ifade edilmekte, Hz. Peygamber'in alemlere rahmet olarak gönderildiği belirtilmektedir. (el-Enbiya, 21/107)

Kıt'a

“Biri eli altında olan bendesine hışm itmek

Birisi daği görüp kendini 'ucb it itmek imiş

Birisi tã'at-i Haqq itmede kãhillikdur

Birisi daği gāzab yollarına gitmek imiş” (64a-b)

Nevâlî'nin değindiği başka bir husus ise mürşid-i kâmdir. Ona göre mürşid-i kâmile bağlanmadan Allah'a kavuşmak mümkün değildir. Arapça "rüş" kökünden gelen mürşit, irşat eden, doğru yolu gösteren, olgunlaştıran anlamlarını havidir. Mürşit kelimesi Kur'an-ı Kerim'de de doğru yolu gösteren anlamında kullanılmıştır. (el-Kehf, 18/17) Kamil kelimesi ise olgun kişiyi tarif etmektedir. Tasavvufi anlamda mürşid-i kâmil; birtakım safhalardan, nefsi terbiyeden geçerek manevi olgunluğa erişmiş ve böylece kendinden sonra gelenlere yol gösterecek seviyeye ulaşmış kişidir.

Yunus Emre mürşidin Hakk'ın kapısı olduğunu söyler. (Yunus Emre Divanı, 1997: 128) Âşık Paşa, Garipname'sinde mürşidin yol göstericiliğini vurgular ve onsu, kişinin Allah'a giden yolda Allah'a varmasının mümkün olmayacağını söyler. (Âşık Paşa, 2000: 90-91)

Pes aña mürşid gerek yol göstere / Kim anuñla hak yolun dogru vara
Mürşid olmaz-ısa yol varmayısar / Yolda kaldı menzile irmeyiser
(Âşık Paşa, 90-91)

Kit'a

"Birisi mürşid-i kâmil etegine el urmak

Birisi ol ki kanâ'at ola kârı anuñ

Birisi tākatine göre ide hışma şabr

Birisi daği 'ibādet ola yāri anuñ" (68b)

Çeşme-i Hayat'ta insanın Kur'andaki tüm emirlere uyma hususunda zayıflığına işaret eden Nevâlî, İbn Arabi'ye dayandırdığı konuşmayı kıta nazım şekliyle nakleder. Buna göre aşağıdaki dört hususa dikkat eden insan, Kur'an'ın tüm emirlerini uygulamış gibi olacaktır. Bunlar: Namaz, anne-babanın rızasını kazanma, insanlara iyilikle muamele etme ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymaktır.

"Allāhu Te'ālā Hāzretleri Kur'an-ı 'Azīm'de çok nesne emreylemişdür. Cümlesine insān-ı za'ifri 'āyet idemez ve ri 'āyet eyleye cümlesine ri 'āyet eylemiş gibi olur." (84a)

Kit'a

“Birisi farz-ı Hüda kim didiler aña şalât

Birisi daği rızā-yı peder vü māderdür

Birisi sünnet-i Ahmed ki bize lāzımdur

Biri de halka lutf kim iden anı erdür” (84a-b)

Bakara süresinde namazın, Allah’a saygı duyanlardan başka kimselere ağır geleceği belirtilmiş, sabır ve namaz birlikte zikredilerek bu ikisiyle Allah’tan yardım istenmesi emredilmiştir. (el-Bakara, 2/45) Namaz kılmanın eğilip doğrulmaktan ibaret olmadığına dikkat çekilen ayetlerde, namazın “dosdoğru kılınması” uyarısında bulunulmuş, (el-Bakara, 2/3-110-177; Enam, 6/72) namazı gösteriş için kılmak münafıklığın alametleri ve münafıkların vasıfları arasında gösterilerek (en-Nisa, 4/142) namazı ciddiye almayanlara, gösteriş yapanlara ve malını ödünç vermekten dahi kaçınanlara sert bir üslupla hitap edilmiştir. (el-Maun, 107/4-7) Pek çok yerde namaz; tek başına zikredilmeyerek zekat verme, iyilikte bulunma, Allah’a karşı gelmekten sakınma, ona iman etme, Allah ve Hz. Peygamber’e itaat etme gibi hususlarla birlikte anılmıştır. (el-Enbiya, 21/73; el-Hac, 22/35; en-Nur, 24/56)

Nevâlî’nin üzerinde durduğu hususlardan biri de anne ve babanın rızasını kazanmak, onları hoş tutmaktır. Eserinin son bölümünde dua eden müellif, anne ve babasına da rahmet diler. Kur’anî bir tavır olan anne-babaya dua etme İbrahim süresinde şöyle tezahür eder: *“Rabbimiz! Hesabın görüleceği günde, beni, anne-babamı ve inananları bağışla”*. (İbrahim, 14/41) Anne-babaya iyi davranılması öğütlenerek bir annenin çocuğunu karnında taşıırken katlandığı sıkıntılar hatırlatılmış, onlara “öf” dahi denmemesi emredilmiştir. (Lokman, 31/14; Ahkaf, 45/15; İsra, 17/23)

Allah’a duyulan saygı, sevgi ve teslimiyetin fiil ve davranışlara yansımaları olan ibadet de Nevâlî’nin önem verdiği hususlardan biridir. İnsanların ve cinlerin yaratılış gayesi olarak Allah’a ibadet etmeleri gösterilir. (ez-Zariyat, 51/56) Bu bilince sahip olması beklenen kuldun yalnızca Allah’a ibadet ettiğini ve yalnızca ondan yardım dilediğini (Fatıha, 1/5) kalbî, fiilî ve sözel olarak ikrar etmesi istenir.

Çeşme-i Hayat'ta Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilmesi ve tekrar affedilmesi hadisesine değinen Nevâlî, Allah'ın merhametini kazanmaya ve onun katında yüce bir mertebeye ulaşmaya vesile olan hususlar ile Allah'ın hoşuna gitmeyen eylemlerden söz eder. Hz. Havva'nın ağzından onların nasıl affedildiğini kıta şeklinde aktarır,

Hz. Havva ve Hz. Âdem kendilerini unutarak, Allah'tan ümidi kesmeyerek, gözyaşı dökerek ve belalara ses çıkarmayarak eski mertebelerine ulaşmıştır.

“...cennetden çıkdığımız zamānda dört nesne bize cānib-i Haqq'dan ilhām oldi. Hālā rif'at-i sâbıkamıza ol dört nesne sebeb olmuşdur.” (23a)

Kıta

“Birisi kendümüzi unuttuk

Biri Haqq'dan ümīdi kesmezdük

Biri her dem be-ğāyet ağlarduk

Birisi de belāda sesmezdük” (23a-b)

Burada kişinin işlediği günahın idrakine varması, bunu bir daha yapmayacağını sözlü ve fiilî olarak taahhüt etmesi ve kendi varlığını unutarak Allah'ın merhametine sığınmak suretiyle ona teslimiyet göstermesi gerektiği beyan edilmiştir. Zira Hz. Âdem ve Hz. Havva şeytanın onları kandırdığını anladıklarında Allah'ın merhametine sığınarak kendi kendilerine zulmettiklerini itiraf edecekler ve tövbe yolunu tutacaklardır. (Araf, 7/23) Kur'an'ın başka bir ayetinde gerçeği ortaya koyarak yaptıklarını kabullenenler, hallerini düzelterip bir daha yapmayacaklarına tövbe edenler için Allah, merhametini ve bağışlayıcılığını garanti etmektedir. (el-Bakara, 2/160)

Allah'a hoş gelmeyen dört fiil ise şeytanın ağzından aktarılır. Şeytan, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılışına kendinin değil Hz. Âdem'in bizzat kendi fiillerinin sebep olduğunu söyler. Buna göre Hz. Havva'yı çok sevmesi, cenneti kalıcı bilmesi, Allah'a yakınlıkta gururlanması ve kendini yüksekte görmesi şeytanın hilesini görmesine engel olmuştur.

“...aña benden olmamişdur. Yine kendüsinden olmuşdur. Zîrâ dört dürlü fi‘li var idi kim hiç birisi Hâzret-i Hakk’a hōş gelmez idi.” (24a)

Kit‘a

“Birisi Hâzret-i Havvā’yı severdi gāyet

Birisi cennet-i a‘lāyı bekā bildügi için

Birisi kurb-ı Hakk ile katı mağrūr idi ol

Biri de kendüyi gāyetde ‘alā bildügiçün” (24b)

Şeytanın, Hz. Havva ve Hz. Âdem’in cennetten çıkarılma sebeplerinden birini Hz. Âdem’in, cenneti kalıcı görmesine bağlaması dikkat çekicidir. Burada Taha süresinin 120. ayetine telmihte bulunulur. Çünkü şeytan, Hz. Âdem’in yanına yaklaşarak ona ebedilik ağacını ve yok olmayacak bir saltanatı göstermeyi vadedecek (et-Taha, 20/120) ve böylece Hz. Âdem ve eşi Allah’ın yasakladıkları ağacın meyvesinden yiyecektir. (et-Taha, 20/121)

Allah, kişinin başına gelen musibetlerin kişinin kendi yaptıkları yüzünden olduğunu ve buna rağmen yapılanların çoğunu affettiğini beyan eder. (Şura, 42/30) Şeytan kıyamet günü, aslında insanlar üzerinde hiçbir gücünün olmadığını itiraf ederek yalnızca çağırıldığını, insanların da bu çağrıya icabet ettiğini söyleyecektir. (İbrahim, 14/22) Zira şeytanın hilesi zayıftır. (Nisa, 4/76) Allah’ın gerçek kulları üzerinde şeytanın hiçbir hâkimiyeti olmayacaktır. (İsra, 17/65)

İKİNCİ BÖLÜM

2. METİN

2.1. ÇEŞME-İ HAYAT

[1b]

Tārīḥ-i meşhur-ı

Minnet ü sipās ol perverdigār-ı ‘āleme olsun ki gülzār-ı cihān içre bülbül-i destān-serā-yı ‘uşşākı gülistān çihre-i dilberāna qarşu edā-yı dil-güşāyla gūyā idüp müterennim ve şükr-i bī-kıyās ol Hüdāvendigār-ı ādeme ki ney-i şekeristān-ı ma‘rifetde tūḫī-i nāṭıka-i hōş-nevā-yı erbāb-ı nazmı elfāz-ı güher-rubāyla kafes-i tende kuvvet-i evhāmla müteğannim eyleyüp bu resmle çārsū-yı dehr içinde kendini dört cānibden bildürmişdür.

Ḳıṭ‘a (1)

[2a]

Nedīm ü muṭrib ü sākī vü dilber

Ḥaḳīḳatle nazār kılsañ Hüdādur

Sañ senden yaḳīn olsa ‘aceb mi

⁵ اقرب نحن و buña güvādur

Medḥ-i Ḥazret-i Peygamber şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem

Dürer-i şalavāt-ı şafiyāt-ı bī-nihāye ol seyyidü'l- kevineyn ḥazretlerinüñ rūḥ-ı şerīfine nişār olsun ki nām-ı mübāreki levḥ-i maḥfūzda güzīde-i aşfiyā ser-çeşme-i evliyā ḥātemü'l- enbiyā Muḥammedü'l- Muştafā şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem ve

⁵ Andolsun insanı biz yarattık. Nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah daamrından daha yakınız. (el-Kaf, 46/16)

‘alā ālihi ve aşhābihi ve ezvācihi ve zürriyātihi ve ġarer-i taḥiyyāt-ı bī-müntehā vü ġāye ol Resūlü's- şakāleynüñ cān-ı laṭife īşār ki (2)

[2b]

Sāyir enbiyā ve mürselīnden merātib-i ‘āliyesi yukāru olduğundan mā‘adā dōrt dürlü ḥilye ile muḥallādur ki hergiz dōrdi bir yirde bir peyġambere müyesser olmamışdur. Velīkin her ḥilyesi aşında dōrttür ki cümlesi ma‘nīde on altı olur. Kimisi çihre-i mübārekinde māh-ı tābān gibi āşikār ve kimisi nāşiye-i sa‘ādetinde mihr-i dıraḥşān gibi bīdār.

Ḥilye-i evvel

Birisi kehl idi ya‘ni saḫalın kır imiş

Birisi esmer idi ma‘nāsı buġday teñlü

Birisi reng-i laṭifi aġa māyil-raġdı

Biri de eblec idi ya‘ni ki açık kaşlu

Ḥilye-i şānī

Biri aġnā idi ol gerdeni ya‘ni ‘ālī (3)

[3a]

Birisi eflec idi ya‘ni ki seyrek dişlü

Birisi ezec idi kaşları ince ġāyet

Biri de emlaḥ idi kendüsi sözi tuzlu

Ḥilye-i şālis

Raḥbe'l-cebhe idi ya‘ni ki alnı açık

Birisi eşkel idi ya‘ni ki kara gözlü

Birisi desti ayāġına yeterdi anuñ

Biri de şorar iseñ ¼addini orta boylu

¼ilye-i rābi‘

Birisi iki mübārek ¼ulağı kūçek idi

Birisi müctemi‘ u'l-lihye idi ol meh-rū

Birisi ¼ılı yoğıdi burununda aşlā

Biri de beñzi gülerdi şanasın güldür o.

Med¼-i ¼ār-ı yār-ı güzīn rızvānallāhu te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn

Düre[r]-i digerān ol servlerūñ ervā¼-ı (4)

[3b]

¼ayyibelerine olsun ki meydān-ı ‘ālīde dīn-i Mu¼ammedī āyīn-i A¼medī ugrına cān u başa ¼almayup er gibi ¼a¼ışmışlardır.

¼ı¼‘a

Birisi Hazret-i Ebū Bekr ü birisi ‘Ömer

Birisi Hazret-i ‘Osmān ü birisi dahi ‘Alī

Sur¼-ser gibi başı ¼ana bulaşur ā¼ir

Ger heme şāhise de dimeyin anlara belī

Ve ta¼ıyyāt-ı bī-pāyān ol şaff-derlerūñ eşbā¼-ı tāhirelerine ki Hazret-i server-i kāināt şalavātullāhi ‘aleyhi ve ‘aşhābihi ⁶ اَهْتَدَيْتُمْ اَفْتَدَيْتُمْ بِاَيِّهِمْ كَالنُّجُومِ اَصْحَابِي tācıyla ser-firāz-ı ‘ālem eyledüğinden ğayrı Hazret-i Bārī Te‘ālā her birine dört dürlü ¼aşlet-i ‘azīme ba¼ş eyleyüp (5)

[4a]

nāzenīn-i nev‘-i benī Ādem eylemişdür.

¼aşāyil-i ¼azret-i Ebū Bekr razıyallāhu te‘ālā ‘anh:

⁶ Ashabım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.

Ƙıṭ‘a

Birisi luṭfı nihāyetde idi her şahsa

Birisi kimseye hiç kibri ile kîni yok idi

Birisi ḳaddi kemān olmış idi ṭā‘atdi

Biri de dīn ile īmān yolında oḳ idi

Ḥaşāyil-i Ḥazret-i ‘Ömer rażiyallāhu te‘ālā anh:

Birisi şer‘-i şerīf ile idi cümle işi

Birisi ‘adli nihāyetde idi ol şāhuñ

Birisi devlet-i dünyāya yogidi meyli

Biri de zıkrini her dem dir idi Allāh'uhn.

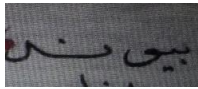
Ḥaşāyil-i Ḥazret-i ‘Osmān rażiyallāhu te‘ālā anh:

Birisi vāfir idi luṭf u ḥayāsı anuñ (6)

[4b]

Birisi cāmi‘i dūr nazm-ı şerīfüñ ol māh

Birisi nūr-ı nebīyle bulupdur

Biri de āḥir ‘ömründe şehīd oldu o şāh

Ḥaşāyil-i Ḥazret-i ‘Alī rażiyallāhu teā‘lā anh:

Birisi luṭf u sehā içre nazīri yoḳdur

Birisi mülk-i şecā‘atde bulunmaz bedeli

Birisi hem-seridür Fāṭımā-i Zehrā'nuñ

Birisi daḥi laḳab dinür aña şāh-ı velī.

Medḥ-i pādişāh-ı İslām

Zıkr-i cemil- i pâdişâh-ı kâmil-i 'âlem Sultân Murâd Hân ibn Hân ⁷سلطنته ابد و ملکه خلدالله
ki zamân-ı saltânâtında eṭrâfda olan pâdişâhân-ı (7)

[5a]

nâmdârândan birisi külâhını kec idüp taraf-ı kemer bağlamadı.

Beyt

Görmedi kimse senüñ gibi cihân pâdişâhı

Sende hatm oldu meger debdebe-i pâdişâhî

Vü sâye-i devletinde asâkir-i İslâmdan hiç eḫad rencide vü remide vü re'âyâ vü
berâyâdan bir ferd elem-keşide olup 'âşık-ı hecr-i dîdelerden ğayrı kimse ağlamadı.
Ecdâd-ı kirâmına vü âbâ-i 'izâmına dört dürlü fazîleti vardur ki ikisi bir yirde bu âna
gelince bir pâdişâha müyesser olmamışdur.

Kıṭ'a

Birisi sūr-ı hümâyün ki felek reşk itdi

Birisi surḫ-seri ḫâke berâber itmek (8)

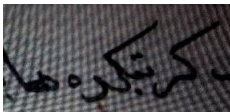
[5b]

Birisi daḫi cühüduñ şarığını indürmek

Biri de 'adl bile 'âlemi yekser itmek

Der zıkr-i Ḥazret-i Hızır Paşa yesserallâhu mâ yeşâ

Medḫ-i emîr-i kebîr-i ma'delet sûtün-ı pây-e taḫt-ı serîr-i saltanat mefḫarü'l- ümerâ
güzide-i [...] vüzerâ kehfü'l- fuḫarâ mürebbî'l fuḫalâ muḫibbü'l- meşâyiḫ ve'l- 'ulemâ

ḫarâb

bünyâd

şavma'ahâ Ḥazret-i Hızır Paşa

ḫadderallâhu mâ yurîd ve yesserallâhu mâ yeşâ ki maḫrüse-i memâlik-i İslâm-ı ḫıfz u

⁷ Allah hükümdarlığını ve saltanatını ebedileştirsin, memleketini ve soyunu korusun.

h raseti zam nında b yle  s de-h l ki muh lifin n c nı yo dur ki bir k şeden baş kaldura v  hav Ő u   av m hıŐn u him yeti am nında Ő yle f riğ 'l- b l ki (9)

[6a]

Bir g n v ki   olmamişdur  oca  aracıŐlar R stem   Z l'a bir d ne yirde aldura tedb r. İstik met-i sal natda Şol de l  baŐareti v  mah reti vardur ki g y   Őaf-ı devr n u Efl t n-ı zam n anu  bir  akerid r v  um r-ı f t h-ı memleketde ol  adar c r'eti v  Őec   ati ki h l  p diŐ h-ı İsl m'ın serd r  v   as kir-i ehl-i im nu  serverid r. Zam n-ı sal nat-ı  Osm niy ndan v c da gelen umer ya v  ahd-i debdebe-i Ő h n-ı cih niy nda zuh r bulan v zer ya d rt vechile g lebesi vardur ki ikisi bir yirde kimseye m yesser olmamişdur.

 ıt  a (10)

[6b]

Birisi ehl-i  ilmd r g yet

Birisi  ilmiyle  amild r

Biri dest-i fer ha m likd r

Biri ceng eylemekde k mild r

Sebeb-i te'lif-i kit b

Őin ver n-ı ba r-ı me  an den Ő yle intif  v  g vv Ő n-ı dery -y  bey n den b yle istim  eyled m ki bu   lem-i f niye gelen s han-perd zlar u d r-ı a hirete intik l iden Őehb zlar her d rr-i gir n-ı bah  ki ele get rmiŐlerd r. Kimisi ma b b u ma l bınu  h k-i p yına niŐ r eylemiŐdur ve kimisi zam nında olan ehl-i İsl m-ı bahadırlaru  başı  zerine (11)

[7a]

İŐ r. Ben fa ir   ha ir-i m ddet-i med dd r ki bu   lem-i kevn-i fes dda ser p  b rehne olup   lemi geÇ id m ve hamza-i Ő hib- ır n gibi v d -i zulm t d Ő p ser-gerd n gezd m. Amm  Ő krler H zret-i H k 'u  varlığına v  birliğine olsun ki bu de l  cef muza mu abele Ő yle  ivaŐ olundu ki İly s gibi  ara ulıŐda gezerken Hızır gibi

āb-ı hayāta rast geldüm. Bir miqdārını tenāvül eyledüm ve birazını İskender-i Zül-
karneyn gibi bir ulu pādişāha şakladum ammā taqdīrullah bunuñ üzere idi ki Hızır'a
naşīb ola vü der-i hazīne-i ma'rifet şöyle küşāde oldu ki (12)

[7b]

ربّه⁸ mertebesine mālīk oldum. Tekrār Rūm'a geldikleyin bunuñ tedārik eyldüm ki bir kitāb te'līf eyleyem. Ser-tā-pā pend ü naşihat ola. Ekserī
pādişāhān-ı pīşīnden vü hükemā-i hikmet-i āyenīden ba'zısı enbiyā ef'ālī vü ba'zısı
evliyā aqvālī ola el-hāşıl-ı kelām bir dārū-yı telhdür ki devā-āmīz veyāhūd⁹ مرّ الحق
müciince bir acı sözdür ki şafā-engīzdür. Āyine-i Sikender gibi müşaykal ü mücellā
vü çihre-i maḥbūb-ı zībā gibi mir'at-i muşaffādur. İttifāk-ı erbāb-ı şafā bunuñ üzeredir
ki eger şāh-ı kişveristān vü eger (13)

[8a]

gedā-yı muhtāc-ı nāna cefā-yı rüzgārdan bir tārīkile elem 'arīz olsa bu kitāba nazar
eylesün ki gam-ı dünyā vü māfihā gönlüñden gide ve eger bir kimse bu nazma gelmiş
naşihatlerden bir kıt'asın kabuül eyleyüp 'ilmiyle 'āmil olsa ol kimesneye murādāt-ı
dünyevī vü hācāt-ı uhrevī müyesser ola ve eger tālib-i vaşl-ı Hūdā vü māyil-i cemāl-i
kibriyāya tīz günlerde vāşıl ola. Fe ammā bu maқта 'āt ki maḥz-ı naşihatdūr. Şerḥi neşr
ile vü kendüsi nazm ile vāki' olmışdur. Dördür dördür olmağdan murād. Nedür deyu
su'al buyurılırsa mebbein (14)

[8b]

bulan üstādlar böyle müşāhede eylediler ki istikāmet-i bünyād-ı 'ālem-i fānī dört
nesneyle dāim ve taqvīyet-i vücūd-ı insanī dört nesneyle kāyimdir. Sāyir mevcūdāt
daḥi bunuñ gibidür. Görmez misün ki nizām-ı 'ālem dört peygamber mürseliyle
'aleyhimüş şalavātü ve's selāmuñ ve çār-ı kitāb-ı menziliyledür? Cümleden Ḥazret-i
Server-i Kāināt şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem dört yār-ı vefādār ele getürmeyince
dīnini itmām idemedi āyinine istiḥkām viremedi ve zamāne pādişāhlarınıñ daḥi dört
vezīr-i kār-dīde vü kānūn-ı (15)

⁸ Nefsini bilen Rabbini bilir.

⁹ Gerçek acıdır.

[9a]

verzide iki cānibinde oturmayınca umūr-ı mu‘azzamāt-ı memleketi istediği gibi göremez. El hāşıl bir eve nazar itseñ dört dīvār üstündedir ve bir köşke diğkatle baksañ dört direk üzerindedir. Çok zamāndur ki ‘arüss-ı tab‘um dāmād-ı fikrim ile bir yastuğa baş kor ger tā bunuñ gibi Çeşme-i Hayāt nāmında duhter-i pākize-rū vü bākire-i hōş-hū vücuda getürdiler. Cemālinde şol deñlü şafā vardır ki şanasın bir içim şudur. Her kim yüzini bir kerre görse Hızır gibi zinde-i cāvīd kalur. Niçe yıllar durur ki pīr-i Zāl-i ‘ömrüm dünyāyı geşt eyledi (16)

[9b]

ve āna lāyık bir hem-ser bulamadı. Āhīr-i kār şuña karar virdi ki yegāne-i zamān dilāver-i cihān güzide-i bahādırān-ı kār-dide-i cengāverān behlüvān-ı āl-i ‘Osmān tokkuz yüz toksan sekiz tārīhinde Rūm ili beglerbegisi olan Hızır Paşa'ya revā görüp babası ve anası icāzetle arkasına alup halvet-sarāy-ı hāşşına süpürd eyledi. Ümīddür ki günden güne bahtı küşāde vü devātı ziyāde ola. Ben dañi ‘işmetine şöyle kevāhil virürüm ki bu āna gelince dāmen-i pākine kimse el urmamışdur ve ‘iffetine böyle şehādet iderüm ki bu deme (17)

[10a]

irişince cemāl-i bā-şafāsını hiç ‘āşık görmemişdür. Bu nigār-ı nāzenīnūñ dört dürlü haşleti vardır ki dünyāda ikisi bir maħbūbe-i meh-cebīne müyesser olmamışdur.

Kit‘a

Birisi her gece bir tāze kız oğlan kızdur

Birisi her kim anı görse degül nā-maħrem

Birisi pūşīşle hūrde degüldür tālib

Biri de yıllar yeler bakmaz iseñ çekmez elem

‘Arz-ı hāl-i hōd

Kilk-i siħr-āmīz-i beyānum böyle taħrīr-i merām ve qalem-i şī‘r-engīz-i zebānum ile taħrīr-i kelām eyledüm ki Bōsna diyarı ki āb u hevāsı leṭāfet üzere olduğundan (18)

[10b]

ğayrı bunca vaşşâf-ı hamîde ile mevşûf ve âdemîsi 'ilm ü kemâlde cümleden ber-
güzîde olduğundan mâ'adâ anca zârâfet ü nezâketle ma'rûfdur. Neşv ü nemâyı ol
diyârdan bulmuşam. Der-huşûsâ a'lâ yiri ki sarâydur ve ol şehrüñ benüm vaşfıma
yiriyle ihtiyâcı yokdur. Cümleden maħbûbları suhen-senc ü maħbûbeleri ğazel-
serâydur. Egerçi bir nice zamândur ki cihân içinde bî-nâm u nişân olup kemüm.
Velîkin haķıķuma nazâr olunsa Allâh bilür Allâh'dur merdüm oĝlı merdümüm
müddet-i medîddür ki terk-i diyâr idüp cihânı kûşe-be-kûşe ve 'Acem (19)

[11a]

vilâyetinüñ şehirlerini kûçe-be-kûçe seyr iderdüm ammâ tazıyî'-i evķât itmeyüp taħşîl-
i feresle muķayyed olmuşumdur.

Ķıţ'a

Atası vü anasıyım feresüñ

Hep oĝlıdur bular ki cilve ider

Yâhûd bir nâzenîndür taħ'um

Ki dem-â-dem cihâna işve ider

tekrâr من الوطن حب الايمان¹⁰ mucibince

Beyt

N'ola ger küyuñu cennet bilürsem

Vaţan ĥubbı hemân îmâna benzer

muķtezâsınca ârzü-yı vaţan idüp gideyorken ba'zı aķrân u emşâle rast geldüm ki
menâşıb-ı dünyevîye mâyl ve merâtib-i (20)

¹⁰ Vatan sevgisi imandandır.

[11b]

uḫreviyyeden ġāfil bizi hiç ādem yirine ḳomadılar. Ben daḫi kendi kendüme eyitdüm ki nice dek bu ū‘rī-i ābdārı vücūda getürüp ūya salarsan ve bu ebyāt-ı tābdārı ḳaçına dek zuhūr buldurup āteūe biraġursan. Ol gice ḫ‘āba vardum gördüm ki beni bir ḳarañulıḳ yire iletdiler. Ammā ferūi hep cevāhirle döūenmiū. Rüz-ı rüūen gibi her ne cānibe nazār itseñ görünüñ. Gördüm ki Hızır-ı zinde-dil gibi bir pīr-i bā-ūafā elümden alup bir ḫavz başına getürdi ve zümüröd ūāfında bir kāse ile ol ūudan doldurup (21)

[12a]

elüme virdi. Ben daḫi nūū eyleyüp iltimās eyledüm ki: “Sen kimsen ve bu ūya ne dirler?” Cevāb virdi ki: Baña Hızır-ı nādīde-memāt ve bu ūya āb-ı ḫayāt dirler. Ben eyitdüm: “Ben ne ednāyam ki bu luḫfi baña iḫsān eyledüñ?” Didi ki: “Bir kitāb söyleseñ gerekdür ki āb-ı ḫayātuñ ‘aynı ola. Adına Çeūme-i ḫayāt diyeler. Niçe tālib ü rāġıbı āteū-i maḫz olup yandura ve niçe rāḫ-ı ḫaḳḳda teūne-dil olan kimseleri kendüni sebīl idüp ḳandura.” Ve daḫi eyitdi ki: “Egerçi āb-ı ḫayāt içmekden murād ölmekdür ammā (22)

[12b]

‘ālem-i fānīde beḳā mümkün degüldür. Gerekse biñ yıl yaūasan āḫir kār-ı rıḫlet idersen. Ammā çeūme-i ḫayātuñ ki ḳat‘-ı merātib-i uḫreviyyeye müte‘allıḳ ḳıta‘ları vardur. Bir ḳıta‘sınuñ ‘ilmiyle ‘āmil olanlar salḫanat-ı āḫirete mālik olurlar ve devlet devlet didükleri salḫanat-ı āḫirdür ki hergiz fenāūı yoḳdur.” “Tekrār itmege ben müsteḫaḳḳ ü ġayr-ı müsteḫaḳḳ bilmem. Bu Çeūme-i ḫayāt'ı ibtidā kime tefvīz itmek gerekdür?” Cevāb virdiler ki: “Hızır'dan alduñ yine Hızır'a vir.” ḫ‘ābdan bīdār olduḳlayın bu maḳḫa‘āsınuñ (23)

[13a]

mazmūnı bir uġurdan ḫāḫıruma geldi. Ḳalem elüme alup cümlesini bir yirde müsvedde eyledüm velī tefekkürde ḳaldum ki Hızır didüġi Hızır'ı ḳanda bulayım? Ol gice ḫ‘āba varduḳda yine Hızır'ı ‘aynī ile ol ūekilde gördüm. Benüm müteḫayyir olduġum bildi. İūāret eyledi ki ġāzī-i bī-riyā ḫāmī-i dīn-i Muūtafā dōst-dār-ı çār-ı yār-ı bā-ūafā ḫazret-i Hızır Paūa'nuñ nām-ı ūerīfine imlā vü inūā idüp dest-i mübāreğine tesellüm eyle. Ol

daği herkesüñ istiĥkākına göre baĥş eyleye. Ben daği nefis-i ĥaĥĥdur diyüp sözini ĥabül eyledüm. Toğrı yoluma gide yorırken (24)

[13b]

tekrār gerüye döndüm ve Çeşme-i Ĥayāt ki bunca evşāf-ı ĥamīde ile mevşūfdur. Kendü gözümden kıskanup sa'y eyledüm ki şāĥibine ulaşduram. Bu emīr ile ki seng-i cefā-yı rüzgārdan binā-yı vücūdum yıķık yıķıķdur. Nīşter عقارب كال الاقارب طعن¹¹den serāçe-i gönülüm delük delükdür. El ĥāşıl-ı kelām sīne-i şad- çāküm şikāf olinsa dil-i bīmārumuñ derdi hezār u tīg-i serzeniş-i aķraāndan vāķı' olan yaramuñ devāsı bir eyüce tīmārdur.

Ĥıţ'a

Ĥasb-i ĥālüm şorar iseñ benüm ey şāĥ-ı cihān (25)

[14a]

Bu cihān içre ĥatı let-zede-i aķrānum

Gündüzün ile yüzine gül ki ĥandānum līk

Her gice şubĥa deĥin şem' gibi giryānum

Ey tabīb-i dil-i bīmārān ve ey ĥabīb-i ĥalb-i meĥcūrān!

On iki yıldur vālid-i müşfikimden dūr ve gicesiyle yigirmi dōrt senedür ki vālide-i mihr-i bāĥdan meĥcūr olmuşum. Egerçi kıymetde dürr-i yetīm gibi bahā-yı girānum velī la'l-i Bedeĥşān gibi kānumdan ayru düşüp elden ele ĥaltānum. Diyār-ı ĥurbetde baña rüz-ı rüşen ĥarañulıķ gice gibidür. Vücūd-ı la[t]īfiñüz gibi ĥuceste-liķā-yı Ĥızr-ı ferĥunde-pey-i reh-nümā olmayınca vādī-i zulmātdan ĥalāş olmaĥa (26)

[14b]

ıķtidārum yokdur. Tūtalum ki felekde encüm ĥisābınca rü-yı zeminde yanar çerāĥuñuz vardur. Ammā beni uyarsañ cihānda şöyle nümāyān olurum ki beni gündüzün gören mihr-i dirāĥşān ve gice ile müşāhade iden māĥ-ı tābān kıyās ider idi.

¹¹ Akrabaların kınaması akrebin sokması gibidir.

ꞖıꞖ' a

Beni uyar ki cihānda yanar çerāguñ olam

Beni kayur ki cihān durduğınca medhūñ idem

Ꞗapuñı melce'-i luꞖf u kerem bilüp geldüm

LuꞖf-ı kerem o deñlüdür ki nā-murād gidem

Ꞗikāyet-i evvel: Şu'arā-yı 'Acemden rivāyet iderler ki dōrt dūrlü fenn dōrt kimseye maḥşūşdur. Nitekim şā'irūñ (27)

[15a]

birisi bir beytinde izhār eylemişdür.

ꞖıꞖ' a

سخن در حافظ الفاظ و باید خسرو سوز

کمال خیالات انکجه حسن کیهای ناز

خوش لفظ حافظکدر کرچه کدرسوز خسرو

کمالکدر خیال هم نزاکت دهلونکدر

Ꞗazret-i İmām Ꞗüseyn'den raziyallahu te'ālā 'anh rivāyet olunur ki:"Nevm dōrt Ꞗısımdur: İkisi insana rāḥat ve ikisi nekbet ilkā ider" deyu buyurmuşlardur ve her zamān ki minbere çıkup ḥalka naşīḥat itmek istedikleri zamānda ibtidā bu dōrt kelimeyi söyleyüp andan va'za başlardı ve meclis-i va'zı daḥi bu dōrt kelime ile āḥir iderlerdi. (28)

[15b]

Ol dōrt kelime budur: Nevmü'r- rāḥat fī vaꞖti'd- duḥā ve nevmü'r- raḥmet ba'de'l- 'iṣā ve nevmü'n- nedāmet ba'de'l- fecr ve nevmü'l-ḥasret fī leyletü'l- cum'a.

ꞖıꞖ' a

Nevmü'r rāḥat ister isen Ꞗuşluğındur ey göñül

Nevmü'r raḥmet yatsudan soñra olur didi emīr

Maḥz-ı nekbetdür fecerden şoñra uyku uyumaḳ

Nevm-i ḥasret cum‘a gicesidür ey merd-i dilir

Ḥazret-i ‘Āiše'den rażiyallāhu te‘ālā anḥā rivāyet iderler ki: “Dört kısım uyku insānı Allāhu te‘ālādan dūr ider.” deyu buyurmuşlardır. Anlar daḥi Ḥazret-i Server-i kâinâtdan şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem (29)

[16a]

naḳl eylemişlerdür. Nevmü'ş- şeqāvet fî 'ş- şabāḥ ve nevmü'l- ğaflet fî meclis'z- zikr ve nevmü'l- ‘uḳūbet ba‘de'l- ‘aşr ve nevmü'l- ḥamāḳat fî vakt'il- cum‘a

Ḳıṭ‘a

Şubḥ vaktinde şeqāvet ḥāşıl olur uyḳudan

Nevm-i ğaflet meclis-i zikrindedür Ḥaḳḳuñ yaḳīn

‘Aşrdan şoñra olan uyḳuya di nevm-i ‘azāb

Cum‘a vaktinde uyumaḳlık ḥamāḳatdür hemīn

Ḥazret-i ‘Alī'den kerremallāhu vech ve rażiyallāhu te‘ālā anḥ bir A‘rābī su‘āl eyledi ki: “Yā esedu'l-lāḥ! Mürüvvet kaçdur” Buyurdular ki: “Mürüvvet dördür velākin anlar daḥi dört şeyde kemāl bulmuşdur.” (30) الدولة عند التواضع

[16b]

المنة غير عطاء وال القلة عند والسخاوة الحدة عند والعفو¹²

Ḳıṭ‘a

Bu cihān içinde luṭf ile mürüvvet çoḳdurur

Dördü ammā şöyledür kim biri birinden laṭīf

Devlet ehlinden tevāzu‘ ehl-i ḥiddetden ‘afv

¹² İyi talih sahibi iken tevazu göstermek, öfkeli iken affetmek, kıtlık anında cömertlik, başa kakmadan verilen hediye.

Hem sehāvet az olan şeyden eyā merd-i şerīf

Līk minnetsiz ‘aṭāya hiç birisi beñzemez

Böyle buyurdı bunu ‘ālemde ol şāh-ı münīf

Hikāyet: H̄vāce H̄fız-ı Şirāzī rahmetullāh ‘aleyh gāyet ululardandır. Bir gün H̄zret-i fahr-i ‘ālem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem Selmān H̄zretieri ile rażyallāhu te‘ālā anh bir yere giderken (31)

[17a]

āstān-ı şerīflerinden bir dāne kitāb düşdi. Selmān daḫi ‘acele-i külliye ile ol kitāb alup H̄zret-i Resūl şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem h̄zretlerinüñ dest-i şerīflerine teslim eyledi. Ammā virecek maḥalde açup nazar itdi. Gördi ki kitābuñ içerüsü manzūm ammā elfāz-ı ‘Arabiyyeye beñzemez. Gāyet müteḫayyir oldı. H̄zret-i Resūl şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellemüñ dest-i şerīfini būs idüp iltimās eyledi ki: “Yā H̄atemü'l-Enbiyā yā Resūl-i Kibriyā! Ya siz bilürüm ki cemī'-i ‘ömr-i şerīfñüzde ḫatt yazmaduñuz. Bu kitāb nedür ve bunu kim yazdı ve mażmūnı nedür ve elsine-i selāşeden kaḅḅı dildür?” H̄zret-i (32)

[17b]

Peygamber ḫande idüp cevāb virdiler ki:”Bu kitābuñ şāhibine Şemse'd-dīn Muḫammed H̄fız-ı Şirāzī ve dīvānına Lisānü'l- Ğayb dirler ve benüm mu‘cizemüñ birisi budur ki böyle belāḅāt ü feşāḫate mālīk kimesneler benüm ümmetümden gelse gerekdür.” H̄lā Dīvān-ı H̄fız'a lisānü'l- Ğayb didiklerine vech-i tesmiye budur ve ittifāḅ bunuñ üzerinedür ki eger dīvānundan biñ yirde tefe"ul eyleseler cümlesi ḫasb-i ḫāl-i vāḳi' olur. Bir gün H̄vāce H̄fız'a su‘āl eylediler ki: “Bu mertebe-i ‘āliyye ki Allāhu Te‘ālā H̄zretleri saña virdi ‘Acem ulularından kimseye müyesser olmamışdur (33)

[18a]

Ne ‘amel itdüñ ki böyle maḅbūl-i dergāh-ı H̄aḅḅ olduñ?” Cevāb virdiler ki: “Benüm ṭarīḅ-i H̄aḅḅ'da ḅuşūr yirlerüm çoḅidi. Ammā dört nesneyle muḅayyed idüm. Eger var ise anuñla olmışdur.”

ꞖıꞖ'a

Biri tilāvet-i Ꞗur'an idi işüm her dem

Biri dağı seheri Ꞗalkmak idi kārüm

Birisi ꞖaꞖꞖ'a niyāzum Ꞗatı ziyāde idi

Biri de 'aşꞖ-ı ꞖaꞖıꝼı idi baña yārüm

řems-i Tebrizi'den ꝼadese sırrahu'l- 'aziz ꝼazret-i Mevlānā-yı Rūmī böyle naꝼl eylemiřdir ki bir gün su'al eyledüm ki: "ꝼalib-i vařl-ı ꝼüdā vü māyil-i liꝼā-yı (34)

[18b]

zevālū'l-'atā olana çāre nedür ve neyle vuřul bulmak olur?" Buyurdular ki "او چاره" "چاراست"

Ꞗıꝼa

متعال ذكرخدای و سهر و جوع و صمت

تمام كار بكنندك را جهان تمامان نا

نیست اهش نجدار ندارد چار این كه هر

خام ماند او بود سوزان آتش همه كر

ꝼazret-i 'Ořmān'dan raziyallahu te'alā anı rivāyet olunur ki bir gün ařhābdan birisi oğlancığını elinden alup Resul şallallāhu te'alā 'aleyhi ve selleme getürdi. Dest-i şeriflerini būs eyleyüp ꝼāk-i pāylarına yüz sürdükten řoñra böyle (35)

[19a]

taꝼr-ı kelām eyledi ki. "Yā Nebıyullāh! Bir kişi evlādını ne şarık ile perveriş itmek gerekdür ve ne ögretmek gerekdür ki ma'aşları vüs'at üzere ola ve ne ta'līm itmek gerek ki anlara sa'adet-i uşreviyye müyesser ola?" Cevāb virdiler ki: "Dört nesne ögretmek gerekdür. İki ta'alluꝼ-ı umür-ı dünyevī ve ikisi bā'iş-i merātib-i uřrevī ola ve bu ꝼadıř-i şerif ol zamānda vārid olmuşdur."¹³ الاربعنة بالسعادات اولادكم سعدوا

¹³ Evlatlarınızın saadeti dört tane saadet ile mümkün olur.

Kıt‘a

Biri edeb ki bir ‘aceb ümmetüme h̄azīnedür

Biri daħi pīşedür ki helāl kesb ala

Biri velī ‘ilmdürür bā‘iṣ-i rütbe-i büzürg (36)

[19b]

Birisi de ‘ilmdürür mūcib-i kurb-ı zü'l- ‘aṭā

Ḥükemā-yı Hindden ba‘zı Büzürcümühr'e bir gün didiler ki: “Bu kadar pādişāh-ı İslām ki dünyaya gelmişlerdür. Bu sa‘ādet- i ebedī ki Nūşīnrevān-ı ‘ādile müyesser oldı hiçbirine müyesser olmadı. Ne ‘amel eylerdi ki bu eyü ad anuñ üzerinden kalkmaz tā rüz-ı kıyāmete dek?” Cevāb virdiler ki: “Ben anda dört dürlü ḥaşlet müşāhade eylemişüm ki devr-i Ādem'den bu ana gelince pādişāhlarda ikisini birinde görmedüm ve işitmedüm eger var ise anuñ ‘ivaızıdur.”

Kıt‘a

Birisi nefse kıyās idi işi (37)

[20a]

Birisi şābir idi ḥiddetde

Birisi korķar idi Rabb'inden

Biri de ‘ādil idi gāyetde

Ḥazret-i Ebā Bekr'den razıyallāhu te‘ālā ‘anh rivāyet olunur ki bir kimse Ādem şaft ‘aleyhişlāvātü vesselām gibi maķbūldür. Gāh zü'l- ‘aṭā olsa şeytān ‘aleyhi la‘ane gibi merdūd-ı bārgāh-ı kibriyā olmak dört nesneden ḥāşıl olur.

Kıt‘a

Birisi şöhrete taķayyüddür

Birisi ṭā‘at-i riyā-āmīz

Birisi ḥaķķ-ı ‘abdi ekl itmek

Biri de şehvet-i zehr-engiz (38)

[20b]

Zāl-i cihān-dīde oğluna ki Rüstem-i destān dimekle meşhurdur. Keyhüsrev-i Eşkbūs cengine gönderdiği zamānda bu pendî eyledi ve rüz-ı meşāfede bunlarsız hüner müyesser degüldür deyu ziyāde diqqatler eyledi.

Kıt'a

Biri şemşir-i berende birisi esb-i bedv

Biri bāzū-yı kavī ve biri de cür'etdür

Ceng günü lāzım olan sana bu cān-ı derbeder

Çalanı her ne ki var āfetle şöhetdür

Hikāyet: Hāzret-i Fāṭimatü'z Zehrā raṣiyallāhu te'ālā 'anhā buyurmuşdur ki: "Ümmet-i Muḥammed'e şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem dört dürlü devlet müyesserdür ki hiç bir paygamberüñ milletine müyesser olmamışdur." (39)

[21a]

Kıt'a

Birisi 'ömr-i ḳalīl ve birisi aḳl-ı kesir

Birisi ḳillet-i māl ve biri de nefis-i ḫalīm

Şol keşide ki ola iş bu ḫaşālet-i mevcūd

Ehl-i cennet ola ol görmeye hiç nār-ı caḫīm

Loḳman Ḥakīm ki ḫükemānuñ sertācıdur. Sāyir ḫükemāya fazīleti budur ki cemī' nebātāt zebān-ı ḫāl ile aña söylerlermiş ki ben falān derde devāyum ve ben falān marāza şifāyum ve Ḳur'ān-ı 'Azīm'de ḫaḳḳında şüre nāzil olmuşdur. Ba'zılar dimişlerdür ki peygamber-i mürseldür ve ba'zılar dāire-i nübüvete ḳadem başmamışdur ammā velī idüğine şübhe yoḳdur. Aristotālīs ki İskender-i Zül-ḳarneynüñ (40)

[21b]

hakîmidür ve hem vezîridür. Loğman anuñ şâkirdlerindendir. Bir gün Aristotâlîs'e didiler ki: "Bu kadar biñ şâkirdlerüñ vardır. Nedendir ki Loğmân'a ittügüñ iltifâtı gayrılara itmezsun?" Cevâb virdi ki: "Bir gün falân eczâdan ötürü ki Rûm'dan gayrı yirde ile girmez Yûnân-ı zemîne sefer ettüm. Henüz hevâda bürüdet var idi. Bir ovanuñ içinde yalñ gönlek ile bir oğlancığa rast geldüm. Aşlâ bir yirine haţâ olmamış şanursın. O gice şaşâr kürkler içinde yatmışdur (41)

[22a]

Su'âl eyledüm ki: "Kağı şehrdensün? Cevâb virdi ki: "Yûnân şehriden. Eyitdüm ki bu ovada yalñuz neylersün?" Didi ki: "Ben buraya yalñuz gelmedüm. Bir kârbânla yoldâş oldum idi. Kârbân nışfü'l- leyde kalkup gitmiş ben yatmış kalmışım. Anlar gittikten soñra bîdâr oldum. Ne kadar cüst ü cü itdüm nereye gitdiklerin bilmedüm. Bunda yalñuz kaldum." Tekrâr eyitdüm ki: "Senüñ bir gönlekden gayrı es[v]âbuñ yokdur? Ne 'aceb soukdan ölmadüñ." Bir büyük taş gösterüp eyitdi ki: "H'âbdan bîdâr olduqlayın gördüm ki souk beni helâk ideyor (42)

[22b]

Bu âna gelince bu taş aşağı yukarı yuvarladum. Vücüdüm şimdi şöyle germiyyet üzeredür. Güyâ bir niçe kaftân giymişüm." "Bunuñ bu tedârikini pesemd eyledüm ve şâkirdlige kabûl eyledüm. Gördüm ki zâtında cevher vardır ol ecludür bu itdügüm iltifâtlar." Loğmân buyurmışdur: "İzdiyâd-ı 'ömr dört nesneyle müyesserdür."

Kit'a

Birisi kılet-i ekl ve birisi kılet-i h'âb

Birisi şamt-ı müdâm ve biri de kılet-i kâr

Görmesen dilersüñ 'ömr-i şerîfüñ nokşân

Bunları işlemeden olma tamâm zinhâr

Hâzret-i Fâtımâtü'z Zehrâ raziyallâhu te'âlâ 'anh (43)

[23a]

‘ālem-i rūhānīyetde Hāzret-i Hāvva’dan su’āl eyledi ki: Bu günāh-ı ‘azīme ki siz işledīñiz. Cemī‘ kerre vü beyānuñ i‘tiqādı bunuñ üzerine idi ki bir daħi behişt-i cāvīde dāhil ola. Siz ne ‘amel eyledüñüz ki Allāhü te‘ālā Hāzretleri sizi esirgeyüp gerü cennete dāhil eyledi?” Cevāb virdiler ki: “Şaħīḥ öyledür. Velī cennetden çıķduğımız zamānda dört nesne bize cānib-i Hāķķ’dan ilhām oldı. Hālā rif‘at-i sābıķamuza ol dört nesne sebep olmışdur.”

Ķıṭ‘a

Birisi kendümüzi unuttuķ

Biri Hāķķ’dan ümīdi kesmezdük (44)

[23b]

Biri her dem be-ğāyet ağlarduķ

Birisi de belāda sesmezdük

Hikāyet: Hāzret-i Mevlānā-yı Rūmi Meşnevī’de buyurmuşdur ki “Hāzret-i Bārī te‘ālāya taķarrüb dört nesneyle müyesserdür ve her kim bunlarsız Hāķķ’a vāşıl olurum dir ise yabānda ķalur.”

Ķıṭ‘a

Dörtdür ķurb-ı Hāķķ’a bā‘iş ola

Dördi de ādeme sa‘ādetdür

Biri şabr u biri ķanā‘at imiş

Biri ḥilm ü biri seḥāvetdür

Hāzret-i Mūsā ‘aleyhişşalavātü vesselām bir gün Fir‘avn’dan elem-keşīde olup (45)

[24a]

ḥarem-i sarāyına müteveccih olup gideyorurken şeyṭāna rāst geldi ve kemāl-i ḥiddetiyle ḥiṭāb eyledi ki: “Yā ‘azāzīl! Niçün Hāzret-i Ādem’i ‘aleyhişşalāvātü

vesselāmı iğvā idüp behiştten çıkarduñ ve bugün fesādda bizi bu deñlü belāya mübtelā eyledüñ?” ‘Azāzıl daħi ħande idüp cevāb virdi ki: “Ben neye kâdirüm ki anı cennetden taşra çıkararam? Ya nebiyyallāh aña benden olmamışdur. Yine kendüsinden olmuşdur. Zīrā dört dürlü fi’li var idi kim hiç birisi Ĥazret-i Ĥaĥk’a ħōş gelmez idi.” (46)

[24b]

Ĥıĥ’a

Birisi Ĥazret-i Havvā’yı severdi ġāyet

Birisi cennet-i a’lāyı beġā bildügi için

Birisi ħurb-ı Ĥaĥk ile ħatı maġrūr idi ol

Biri de kendüyi ġāyetde ‘alā bildügiyçün

Ĥikāyet: Fuzūlī-i Baġdādī Ĥadīkatū’s Sü’edā’da eşahħ rivāyetle rivāyet eylemişdür ki: “Nev’-i benī Ādem’de girye itmek dört kimseye maħşūşdur ve ol dört kimse şol dört mertebe girye itmişlerdür ki anlardan ġayrı dār-ı dünyāda ne ħadar ‘āşık-ı hecr-dīde ve ġarīb-ı elem-keşīdeler vardur ki şubħ u şām anlara ħan ağlamak resmdür. Muĥābele eyleseler yalnız birisinüñ eşk-i ħünīne (47)

[25a]

berāber olmaya.”

Ĥıĥ’a

Birisi Ĥazret-i Yūsūf elemiyle Ya’ġūb

Biri sevdā-yı behişt ile müdāmī Ādem

Birisi Ĥazret-i Zehrā babasından şoñra

Biri de kerb-i belā ġüni o şāh-ı ekrem

Ĥikāyet Sultān Meħemmed Ĥān’dan raħmetullāhi ‘aleyh oġlı Bāyezīd Ĥān su’āl eyledi ki: “Ey gözüm nūrı peder! Memleket-i şāhān neden ifnā bulur?” Anlar daħi cevāb virdiler ki: “Ey sīnem sürürü püser! Dört nesneyle ħalel-pezir olur.”

Ꞑıt' a

Birisi pādişāh-ı zālidle

Birisi ' asker-i edepsiz ile (48)

[25b]

Birisi zen sözine uymaꞑlık

Biri de devlet-i nesebsüz ile

Ꞑikāyet: Ꞑāzret-i ' Alī'den rażiyallāhü te'ālā anı rivāyet iderler. Buyurmuşlardır ki: “Günāh-ı kebāyire toꞑuzdur. Ammā dördü şöyledür ki aşlā biri birinden tefāvüti yoꞑdur ve egerçi günāh-ı kebāyire günāh-ı şağire gibi tevbeyle zāyil olur ammā miꞑdārınca. Bu ḥadīş-i şerīf mücibince fā'iline cezā olunur. فاعلة يجزى الأ الكبائر من مايفعل¹⁴ Ol dört günāh-ı kebāyire bunlardır.

Ꞑıt' a

Biri ađlām ü biri ḥamr itmek (49)

[26a]

Biri nā-ḥaꞑk yire ꞑan itmek imiş

Biri de er ' avretiyle cem' olmak

Pīşvā-yı cihān böyle dimiş

Ꞑikāyet: Ꞑāzret-i Server-i Kāināt'dan şallallāhu te'ālā ' aleyhi ve sellem rivāyet iderler. Buyurmuşlardır ki: “Hūd cenginde pādişāhlara ve sāyir erbāb-ı menāşıb-ı dünyeviyyeye dört dürlü kimse gāyetle lāzımdur.”

Ꞑıt' a

Dört kişi şaꞑlamağa şehlere lāzım oldu

Hūd cenginde bunu böyle didi şāh-ı Ꞑicāz

¹⁴ işlediği büyük günahların cezasını günahı işleyen kişi görür.

Biri şemşir urucu birisi de merd-i çerî

Biri şuda yüzüci biri daği tîr-endâz

Hikâyet: Şeyh Vefâzâde'den nakl olunur ki: (50)

[26b]

“Bugün mürîdler yine naşihat-i tarîk ile dirler ki erbâb-ı tarîk dört nesneden mehcür olmayınca Hazret-i Haqq'ın vuşlatına vuşul bulmaz. Zîrâ halkın i'tibârı bu dört nesneydür ve her kimde kim bu dört nesne mevcûd olmasa halk aña i'tibâr itmez ve bir kimseye mādâm ki halk hürmet ü 'izzet eyleye Haqq Te'âlâ'ya hoş gelmez ve Peygamber Hazretleri şallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem daği "merdüdu'l- halk maqbülü'l- Haqq maqbülü'l- halk merdüdü'l- Haqq" buyurmuşdur. Ol dört nesne ki terk olmak gerekdür.” Bunlardur:

Kıta (51)

[27a]

Çäre-i bî-çäreler dördür cihân içre dilâ

Bunları terk itmeyince bulamaz Haqq'a vuşul

Biri 'izzet biri rāhat biri dünyâ biri cān

Rütbe-i 'aliyyeye mālîk olmağa budur uşul

Hikâyet: Faķir tufüliyyet 'āleminde şanāyi'-i şî'rden haberdār olmağa çok çalışurdum. Ammā geregi gibi ele getüremezdüm. Āhir-i kār üstādum yanına varup ahvālümü 'arz eyledüm ve eyitdüm ki: “Vezn-i tab'a mālîkim ammā şu'arānuñ hiyel-i tab'ına vuķūf-ı taşşıl idemeyorum. Nice olur hālüm?” Cevāb virdiler ki: “Şu'arā mücerred-i şarf ü naħv bilmekle bu deñlü cevelān-ı tab'a mālîk olamaz. Şî're müteallik (52)

[27b]

ba'z-ı 'ulüm vardır anları müţālâ'a eylemek gereksen.” Ben daği dest-i şerîfini būs idüp iltimās eyledüm ki: “Şî're müte'allik kaç dürlü 'ilm vardır?” Nazmıyla cevāb virdiler ki: “Dört dürlü 'ilmdür.”

ꞖıꞖ'a

Birisi Ꞗavāfi birisi 'arūz

Birisi luġatdūr birisi beyān

Bularsuz müyesser degüldür nazm

Saña ben didüm benden işit hemān

Ꞗikāyet: Rivāyet iderler ki Ꞗazret-i İmām Ꞗüseyn rażiyallāhü te'ālā 'anh hergiz umūr-ı ma'aş için dil-teng ve esbāb-ı (53)

[28a]

dünyā için ħarīş olmamışlardır ve kimseye buġz u ħased idüp salṭanat-ı dünyā için ġam yimemişdür ve cemī'-i 'ömründe cebbārluġ ħātırına gelmemişdür. Kendü mübārek eliyle şemşir-i adū-keşine bu dört kelimeyi yazmış imiş ki و مقسوم الرزق و مغوم¹⁵ الحاسد و مذموم الجبار و محروم الحريص

ꞖıꞖ'a

Kūşiş-i bī-fāyideyle rızġ aratmaz kimseye

Rızġı miġdārına göre herkesüñ maġsūmdur

Rāzī olmayup Ꞗüdānuñ kısmetine ey göñül

Ehl-i ħırş olan kişiler her zamān maħrūmdur

Cebr idenle ħāsidiñ dünyāda yüzi ħaradur (54)

[28b]

Āħiretde şorma ħālin kim ħatı maġmūmdur

Ꞗikāyet: İttifāġ-ı 'ulemā bunuñ üzerinedür ki dīn-i Muġammedī'ye taġviyet dört imām-ı kāmilden ve āyīn-i Aħmedī'ye istiġāmet dört 'ālim-i 'āmilden olmuşdur. Biri İmām-ı A'zām Ebū ħanīfe raħmetullāhi 'aleyh ve biri İmām Şāfi'ī Ꞗazretleridür

¹⁵ Rızık taksim edilmiştir, hırslı kişi maddi manevi nimetlerden mahrumdur, kaba kuvvet kullanan kişi ayıplanmıştır, haset eden kişi kedere gark olmuştur.

rahmetullāhi ‘aleyh ve birisi İmām Hānbelī Hāzretleridür rahmetullāhi ‘aleyh ve birisi İmām Muḥammed Mālikī’dür rahmetullāhi ‘aleyh. Bir gün İmām-ı A‘zām Hāzretlerine su‘āl eylediler ki: “Bu deñlü ‘ilmi ne tarīķ ile kesb eyledüñ ve bunca ḥalk-ı ‘ālemi kendüñe (55)

[29a]

Ne vechile musaḥḥar itdüñ?” Mübārek ḥātemini gösterüp cevāb virdiler ki: “Bunda her ne yazıldı ise anıñla ‘amel eyledüm.” Müşāhede itdükleyin gördiler ki ¹⁶والا الخير قل فاسكت yazılmışdur. Bir gün İmām Şāfi‘ī Hāzretlerine didiler ki: “Ne ‘aceb Hārūn Reşīd gibi ‘azīmü’s şān-ı pādişāha ser-fürü eyledüñ ki saña ni‘met-i dünyā vire.” Anlar daḥi ḥātemini gösterüp cevāb virdiler ki: “Bu ḥātemüñ naķş-ı nigīnine mālīk olup ‘ilmiyle ‘āmil olaldan berü ṭabī‘atum istemez ki kimseye umūr-ı ma‘āş için (56)

[29b]

‘arz-ı iḥtiyāc eyleyem.” Diķķatle baķdıķlayın gördiler ki yazılmış. ¹⁷القناعه فى الراحة İmām Mālik’e bir gün mürīdleri didiler ki: “Bu deñlü a‘dā ki her kūşeden sizüñ üzeriñize hücum eylediler çāre idemediler. Āḥirü’l- emr anlar mağlūb olup siz muzaffer ü manşūr olduñuz. Sebebi nedür?” Ol server daḥi bu tarīķ ile ḥātemin gösterüp cevāb virdiler ki: “Bu ḥātemde her ne ki yazıldıysa anıñla ‘amel eyledüm.” Bir ḥōşca nażar itdükleyin gördiler ki ¹⁸ظفر صبر من yazılmış. İmām Aḥmedī Hānbelī’ye bir gün ođlı didi ki: (57)

[30a]

“Ey gözüm nūrı ve sīnem sürürü peder-i ‘azīzüm! Nedendür ki bu ‘ālem-i fāñide her iş ki sen işledüñ āḥirinde nedāmet çekmedüñ ve her işüñ kār-ı ḥükemāya muvāfiķ geldi”. Anlar daḥi bu resmile ḥātem-i şerīfin gösterüp didiler ki: “Bu ḥātemde her ne ki yazıldıysa anıñla ‘āmil olup hergiz meşveretsiz bir işe mübāşeret itmedüm.” Oğlı ḥātemüñ yazısını müṭāl‘a eyledikleyin gördi ¹⁹ندم برايه عمل من yazılmışdur.

¹⁶ Hayır söyle ya da sus.

¹⁷ Kanaatte rahatlık vardır.

¹⁸ Sabreden zafere ulaşır.

¹⁹ Kendi düşünceyle hareket eden pişman olur.

Ꞑıꞑ' a

Œāhib-i mezheb cihān içinde ancak dördür

Kim Muḥammed dīnine anlar virmişdür takvıyet (58)

[30b]

Biri oldu bŸ Ḥanīfe kim nazīri yokdurur

Birisi de Œāfi 'dŸr ehl-i luṭf u raḥmet

Biri Mālik oldu anlaruñ birisi Ḥanbelī

Kim nihāyetsizdürŸr bunlarda ḳadr Ÿ menzilet

Ḥātem-i 'ilm Ÿ kemāli aluban bunlar ele

Her birisi bir ṯarīḳ ile idŸpdŸr ma' delet

Ꞑıꞑ' a-i diğer

Söyler iseñ ḥayr söyle söylemezsen sākit ol

BŸ Ḥanīfe ḥāteminde böyle yazmışlar dilā

Œāfi 'nŸñ rāḥat istersen ḳanā' at eylegil

GencdürŸr zīrā ḳanā' at kim aña yokdur fenā

Mālik' nŸñ ḡālibıyyet isteyen ṯabr eylesŸn

İrer ise cānib-i a' dādan aña bir belā

Ḥanbel' nŸñ ḥāteminde nādim olursan eğer (59)

[31a]

İder iseñ kendŸ re'yŸñle bir iŒe ibtidā

Ḥazret-i Dānyāl Œalavatullāhi 'aleyh kitabında böyle yazmışdur ki dörd yerde Œu içmekden ḥazer itmek gerekdŸr:

Kıt‘a

Birisi yolda yürüyüp kim ‘arağ-nāk olasın

Birisi uykudan uyanıcağ ey merd-i Hakk

Biri daħi her zamān ki çıkasın hamāmdan

Birisi daħi cinā‘dan soñradur bu söze bağ

Kisrā ki āteş-perestlerüñ bihteridür. Keyā‘ilerüñ²⁰ serveridür. ‘Azamet ü şevketini şol meretebe söylerler ki her ne cānibe revān olsa gerekse bir ayluğ yol olsun gitdüğü yolu gülābla gül (60)

[31b]

efşānluğ idüp altun süpürgelerle cārüb çalarlarmış. Rivāyet iderler ki tāk-ı şāhīsinde bu dört kelimeyi altun kalem ile yazmışlarmış ve ol tācuñ yazılan cānibini alnı üzerine idermiş ki cemī‘ ehl-i dīvān görsün deyu. Ol dört kelime bunlardur: له ليس مال له ليس من و هم غم له ليس اقارب له ليس من و زينة له ليس ولد له ليس من و راحة له ليس اهل له ليس من و جاه²¹

Kıt‘a

Her kimüñ ki mālı yoksa şāhib-i cāh olamaz

Ehli olmayan kişinüñ olmaz ašlā rāhatı (61)

[32a]

Ekrībāsı olmayanuñ dünyede olmaz ğamı.

Mālk olmayan cihānda olara yoğdur zīneti.

Şeyh Sa‘dī Hāzretlerini rivāyet iderler ki yüz yigirmi yıl ‘ömr eylemişlerdür. Kırk yıl miğdārı taħşil-i ‘ulūm ve kırk yıl miğdārı seyāhat itmişlerdür. Ammā seyyāhlaruñ ittifākı bunuñ üzerinedür ki insān varmağa qābil olan yerlerden bir küşe kalmamışdur

²⁰Keyaniler.

²¹ Malı olmayan kişinin yeri olmaz, yakını olmayan kişinin rahatı olmaz, çocuğu olmayan kişinin zineti yoktur, akrabası olmayanın ğamı yoktur.

ki anlar görmemiş ola ve kırk yıl miqdârı dağı seyâhatten soñra gelüp vañanlarında sâkin olmuşlardır. İttifâk-ı evliyâ bunun üzerinedür ki Şeyh Şa‘dî Hâzretleri (62)

[32b]

Ġâyet ululardan ola. Hattâ âhir ‘ömründe yedi gün miqdârı kûtbü'l- aqtâb olmuşlardır. Anlar buyurmuşlardır ki: “Âdemün gözünüñ nûrı dört nesneye bakmağdan ziyade olur.”

Ġıtt‘a

Nûr-ı çeşm-i âdemî dört nesneden efzûn olur

Her kim olsa müyesser gözünüñ nûrı yeter

Biri muşhaf biri [a]ltun birisi de rû-yı hûb

Biri dağı hûsn-i hattâ dem-be-dem kılmak nazar

Hikâyet: Rûşenî Hâzretleri ki Gülşen‘nüñ pîridür. Tezkire-i Evliyâ‘da “Ġâyet ululardandır” deyu yazılmışlardır. Rûşenî didüklerine vech-i tesmiye budur ki kendüleri (63)

[33a]

Aydın ilindendür Seyyid Yahyâ‘nuñ hîdmet-i şerîfnde çok olmuşlardır ve irşadı andan almışlardır. Ammâ kendüleri hâlâ Tebrîz‘de âsüdedirler. İsm-i şerîfleri ‘Ömer Dede‘dür ammâ ‘Acem tâifesi ‘Alî Dede deyu söylerler ve ‘Alî Dede didüklerinin sebebi budur ki Şâh İsmâ‘îl zühür idüğü zamânda ‘âdeti buymuş ki her nirede evliyâullâhdan bir kimse olsa eger hayâtda ve eger memâtda andan bir velâyet taleb idermiş. Velâyet izhâr iden elinden hâlâş olurmuş ve izhâr itmeyenleri ihrâk ider imiş. (64)

[33b]

‘Ömer Dede‘nüñ rütbe-i şerîfi üzerine geldi ki zamânda kazup meyyitin ihrâk eyleñ deyu emreyledi. İttifâk kâzmağâ mübâşeret idicek mañallde mezâr-ı şerîfnden dîvânî âşikâr oldı. Şâh İsmâ‘îl didi ki: “Getürün şü dîvânî tef‘ul ideyim göreyim baña ne işâret

ider ve kendüni bu haķāretten ķurtarabilür mi. Bismillāhirrahmānirrahīm diyüp dīvānı açdığı zamānda bu beyt geldi ki

Beyt

Dınma gözet baħma çerer puşma hiç

Rind-i cihān oldı yüri dokunma geç

Şāh İsmā‘īl dağı eyledüği fıkrden pişmān olup eyitdi ki: “Bunuñ adını (65)

[34a]

şimden şoñra ‘Alī Dede olsun.” Hālā Dede ‘Ömer’e ‘Alī Dede didiklerine sebep budur. Anlar buyurmuşlardur ki: “Bir kişiyeye elem-i rüzgārdan ğam u ğuşsa ‘arız olsa bu dört nesneyle def‘ itmek kābildür.”

Kıt‘a

Rüzgār-ı zürkārdan saña ğam gelse dilā

Bunlaruñ ķangısına kılsaañ nazar gider hemān

Birisi şeyĥ-i kebīr ve birisi de ulu tağ

Biri dağı sebze-i bāĝ ve biri āb-ı revān

Firdevsī ğam şā‘irlerinüñ güzīdelerindendir. Şāh-nāme dirler bir kitābı vardır. Altmış altı biñ beyt içünde mündericdür. Sultān Maħmūd Ğaznevī Şāh-nāmenüñ her bir beytine (66)

[34b]

bir mişķāl altun ve bir mişķāl gümüş virmişdür. Ammā altmış altı biñ mişķāl altun ve altmış altı biñ mişķāl gümüş virdüĝinüñ aşlı budur ki evvel altmış altı biñ mişķāl altun iķrār itmiş imiş. Şāh-nāme tamām olucaķ Hasan Meymendī ve Hāş Ayāz dirler ki: “Pādişāhum bir şā‘ir kişidür bu deñlü ĥazīne virmek aña münāsib degüldür altun vireceñüze gümüş virüñ. Maħzā sözünüz yirine varsun.” Ammā ĥaberleri yoĝidi ki pādişāhı iķrārsızlıĝa ilķā eylemek münāsib degüldür. Sultān Maħmūd dağı (67)

[35a]

Vezīrlerinūñ sözine ‘amel eyleyüp altıñ altı biñ mişkāl gümüş hazırlayup bir maqbūl adamıyla Firdevsī'ye gönderdi. Rivāyet iderler ki Firdevsī ol gün hāmmāma gitmiş imiş. Anlar daḥi hāmmāma varup pādīšāh gönderdügi aqçeyi esbābı yanına koyup oturdılar. Firdevsī hāmmāmdan çıkdıqlayın gördi ki getürdükleri gümüşdür. Bildi ki pādīšāh ikrāmdan dönmüşdür. Ġāyet bī-ḥuzūr oldu ve ol aqçeye yiriyle nazar eyledi. Hikāyet iderler ki esbābın giydikden soñra ol aqçeyi dört bölük eyledi. Bir bölüğünü (68)

[35b]

hāmmāmcıya ve bir bölüğünü kendüsine ḥidmet iden dellāka virdi ve bir bölüğünü hāmmāmda olan kimselere ve bir bölüğünü pādīšāh ādemīsine virdi. Kendi bir aqçesini cebine qomadı ve aqçeyi getüren ādeme didi ki: “Pādīšāha diyesün ki Şāh-nāmenūñ nā-tamām yiri vardır. Gerü gödersünler itmāma yetiştürelüm.” Gönderdükleyin Sulṭān Maḥmūd'ı hicveyleyüp Şāh-nāme'yi gene ḥidmet-i şerīflerine gönderdi. Bu mazmūnla ki

Nazm

پدر بودی شاه را شاه اکر

(69) زر تاج پسر بر نهادی مرا

[36a]

نودی نانو شاه مادر کر و

نوبودی تابا زر و مراسم

بکار نیاید زاده پرستار

پدر شهریار باشدد که گرفتم

است داده کون نیز فلک همان

است داده ها دادهه بکون دولت که

ve buña beñzer daħi yüz altmış altı beyt. Ammā kendüleri pinhān oldu. Ne kadar kim aradılar ašlā bulunmadı. Velīkin Šāh Maħmūd hicvden gāyet müte'llim oldu ve eyitdi ki elbette ya Firdevsī veyāħūd başı gelmek gerekdür. Civān-ı ŧemŧir-zen ve pīrān-ı bisyār-ı fenn etrāf u eknāfa (70)

[36b]

perākende oldılar. Nām u niŧānını bulmadılar. Rivāyet iderler ki Sultān Maħmūd Ğaznevī'nüñ rüz-be-rüz vazīfe-hör dört yüz müneccimi var idi. Cümlesini ħāzır eyledi ve eyitdi. "Firdevsī kanda idügin 'ilm-i nücūmla bulmağ gereksüñüz. Yoħsa cümleñüzi kılıçdan geçürürem." Ne kadar kim diğğat eylediler Firdevsī kanda idügin bilemediler. Āħirü'l- emr Sultān Maħmūd "küll-i müneccim kezzāb"²² gerçek imiş deyu cümlesini helāk eyledi. Rāvī böyle rivāyet ider ki bu dört yüz müneccim arasında ŧöyle üstādlar var idi ki (71)

[37a]

Hergiz ŧan'atında ħaħā itmemiŧdür ammā Firdevsī'yi bulamadıklarınınuñ ašlı budur ki Firdevsī Sultān Maħmūd'ı hicveyledikden ŧoñra başına ne gelecegin bildi. Bir tārīk mağara içine girüp kendüni bu tārīkile pinhān eyledi ki bir sac ayağı üzere bir dāne kazğan koyup içini koyun kanıyla doldurdu. Andan ŧoñra kendüsi biline fūta kuŧanup ol kazğan içüne girdi. Kırğ gün miğdārı taŧra çıkmadı. Unutulduğdan ŧoñra tebdil-i ŧüret idüp kendi vilāyeti ki Tūs'dur ol ŧehre 'azm eyledi. Ammā ol (72)

[37b]

vilāyet Sultān Maħmūd kalemrevi degül idi. Ne kadar kim ol vilāyetüñ pādiŧāından Firdevsī'yi taleb eyledi virmedi. Āħir-i kār Sultān Maħmūd inŧāfa gelüp eyitdi ki bu hicv benüm ħağğumdur. Zīrā ikrārımdan döndüm. Yalan söylemek ne ihtiyāc-ı ħuŧūŧā ki pādiŧāhlara ve umerāya be-gāyet 'aybdur. Benüm başuma bu belāyı getüren Ĥāŧ Ayāz ile Ĥasan Meymendī'dür. Civāna merg olsunlar ve bir rivāyetde ikisinüñ de ħağğından geldi ve andan ŧoñra altmış altı biñ miŧğāl altun cem' idüp Firdevsī'nüñ ardınca gönderdi. Rivāyet iderler ki (73)

²² Bütün müneccimler yalancıdır.

[38a]

Ṭūs şehrinüñ iki kapusu var idi. Ol gün ki Sultān Maḥmūd gönderdüğü ḥazīne Ṭūs'üñ bir kapusına dāḥil oldu. Firdevsī'nüñ meyyitini şehrüñ öbür kapusından çıkardılar. Sultān Maḥmūd'a bu aḥvāli 'arz eylediler. Buyurdu ki evlād u ensābından kim var ise altını aña viresüz. Cust u cū eylediler. Bir kız bulundu. Ekribāsından altmış altı biñ mişkāl altını ol kıza teklif eyledler. Ol kız bu resmile cevāb virdi ki: "Firdevsī otuz yıl kendüye ḥörd u ḥvābı ḥarām idüp Şāh-nāme'ye çalışmışdur ve cemī-i 'Acem ḳalup bī-rūḥ gibi (74)

[38b]

iken Şāh-nāme anlara rūḥ-ı revān bağışlamışdur. Nitekim kendinüñ bu mazmūnda bir beyti vardur.

Beyt

سی سال درین بردم رنج بسی

پارسی بدین کردم زنده عجم

"Aña yalan söyledüñüz ve ikrāruñuza durmadüñüz. Korkarın baña da bu aḳçeyi virdükden soñra gene alursüñüz. Zīrā yalancınüñ ne sözi sözdür ve ne bahşişi bahşişdür" diyu ḳabül eylemedi. Tekrār Sultān Maḥmūd'a vukū 'ı üzere 'arz eylediler. Emreyledi ki ol aḳçeyi mermer taşına virüp Ṭūs şehrinin başdan başa ḳaldurum ideler. Şimdi (75)

[39a]

Ṭūs ḥarābdur. Ammā ḳaldurum daḥi yirindedür. Varan seyyāḥlar hep seyreylemişlerdür. Hikāyet iderler ki Sultān Maḥmūd bu derdden çok yaşamadı. Tiz günlerde vefāt eyledi. Ammā Firdevsī'nüñ hicvi vefāt eylemedi. El-ān oḳunmaḳ üzeredür ve bundan rüz-ı ḳıyāmete varınca dek oḳunsa gerekdür. Sultān Maḥmūd ile Firdevsī'nüñ mābeyninde olan mācerā tafşile muḥtācdur ve bu deñlü de yazduḡumdan da murādum budur ki eger pādişāḥlar ve eger begler şā'irlerüñ tīg-i zebānından ḥavf itmek gerekdür. Çok vāḳi' olmuşdur ki bir şā'ir (76)

[39b]

bir kimesneyi hicv idüp ilenmişdür. Hemân ‘aynî vâkı’ olmuşdur. Cümleden biri budur ki büyük Şâh İsmâ‘îl’üñ vezîri ki Necm-i Şânî dimekle meşhûrdur. Müneccimînüñ ittifâkı bunuñ üzerinedür ki bu âna gelince ‘ilm-i nücûmda anlardan mâhir kimse gelmemiş ola. Dimek isterler ki Şâh İsmâ‘îl anlaruñ söziyle pâdişâhluğ da‘vâsını itmişdür. Yoğsa aslâ ‘aqlında fikrinde yoğidi. Zamânlarında ‘Acem şâ‘irlerinden Ümîdî dirler bir şâ‘ir-i sihr-âferîn gelmişdür. On yedi kaçîde ile dört gazeli vardur. Ammâ ekşer kaçîdeleri (77)

[40a]

Necm-i Şânî medhidür. Rivâyet iderler ki bir nice müfsid sözine uyup ri‘âyetinde kuşûr eyledi. Ümîdî dañi rencide-hâtır olup bir kaçîde ile Necm-i Şânî’yi hicveyledi ve içünde bu mazmûnla ilenc eylemişdür ki: “Pâdişâh gâzabına uğrayasun ve mâl u memâlik gözüñ öñünde şatılsun. Andan soñra bir nice zamân esîr-i çâh olasun. El-hâşıl-ı kelâm civâna merg olasun.” Hikâyet iderler ki mâbeyinde bir hafta geçmedi Ümîdî anuñ didüğü ‘aynî vâkı’ oldu ve hâlâ diyâr-ı ‘Acem’de Şâh-nâme (78)

[40b]

h‘ânlar Şâh-nâme’ye mübâşeret itdüğü zamânda evvelâ Sultân Mañmûd’uñ hicvini okurlar andan soñra Şâh-nâm’ye başlarlar. Ğâyet güzel kitâbdur ve hem tevârîh dañi düşmüşdür. Zîrâ ekşerî selefde olan pâdişâhlar zikrolunmuşdur ve zîr-dest İrân u Tûrân pehlevânlar ki birbiriyle ceng eylemişlerdür. Ammâ ehl-i nazâr olanlara Şâh-nâme ma‘nide hep naşîhatdür. Pâdişâhlara müte‘allik ve cenge muvâfık ve hüsni mu‘âşerete münâsib Şâh-nâme şâhibi buyurmuşdur ki bu dünyâda dört kimseden hazer (79)

[41a]

üzere olmak gerekdür. Zîrâ meşhûr dir ki üzüm üzûme göre kararur.

Kıt‘a

Dört kimseyle hañadur bu cihânda

Gel berü diñle ki bir bir ideyüm saña beyân

Birisi oldı hasūd ve birisi de mezālīm

Birisi merd-i vefāsuz biri daħi nādān

Mollā Hātifi'den naql iderler ki Timūr-nāme'sinde dört kimseyle yār olmamağ gerekdür deyu ziyāde diğkat itmişlerdür. Ammā Tīmūr-nāme böyle kitābdur ki 'Acem şā'irleri aña küçük Şāh-nāme deyu ad virmişlerdür ve Hātifi kendüsi Mollā Cāmi' Hazretlerinüñ hem-şire-zādesidür (80)

[41b]

Hüseyn-i Baykara zamānında melikü'ş şu'arā olmışdur bir nice zamān ve Tīmūr-nāme'sinüñ mazmūnı budur ki Tīmürleng zühür idüp ne kadar pādişāh esīr idüp ne deñlü memleket fetheylemişdür. Cümleden birisi budur ki Yıldırım Bāyezīd Hānla ittügi cengi hağğ üzere yazmışdur. Zīrā 'Acem müteverriğleri ta'aşşubla çok mübālağa itmişlerdür bu huşūsda ve ol dört kimseyle ki yār olmamağ gerekdür. Ol kimesne bunlardur:

Kıṭ'a

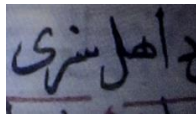
Çār kes çünki dilā nekbete bā'ışdür pes

Dīnde 'ākil olan olmaz iş anlara yār

(81)

[42a]

Anlaruñ biri bağl ve birisi de kāzib

Birisi daħi merd biri daħi 'ayyār

Hikyāet hükemānnuñ ve şu'arānuñ ittifağı bunuñ üzerinedür ki dünyāda dört şey'dür ki ismiyle mevcūd olup cismiyle ma'dūmdur.

ꞖıꞖ'a

Birisi 'anꞖayı kimse görmermişdür Ꞗāf'da

Birisi de Ꞗālib-i kīmyā olanda kīmyā

Birisi yārān arasında haꞖıꞖat ey gönül

Birisi daꞖı bulmamış dilberde 'āşıꞖlar vefā

'Arab 'āriflerinden ki dīde-i haꞖıꞖat-bīne mālīk olmuşlardır. İttifāꝼları bunuñ üzerinedür ki dünyā dünyā olaldan berü (82)

[42b]

Bu dört nesne ber-'aksdür ve bundan rüz-ı kıyāmete varınca ber-'aks olsa gerekdür. Nitekim şā'irüñ birisi daꝼı dördünü bir kıꝼ'ada izhār eylemişdür.

Ꞗıꝼ'a

عجايها فانظر عجب دو الدهر

محروم الحرّ و نعم في العبد

عجب من ماذاك اخر تعجبن لا

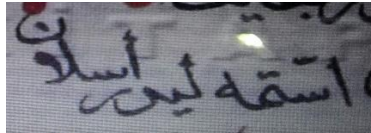
محموم اللبس و صحّه في اللب

Bu dehr bir 'acebdür çirkince vaꝼ'ı çoꝼkdur

Maḥrūm-ı ḥurr dāim ni'metdedür ꝼul olan

Öyle ta'accüb idüñ kim yiridür be-gāyet

şıḥhatde gelüp niçün

aslān

Keyḥūsrev'i rivāyet iderler ki Āb-ı 'Amū'da (83)

[43a]

Efrāsiyāb-ı Türkīyle ceng idüp bir miꝼdār maḡlūbiyyet vāꝼi' olmuş idi. Gice olduklayın bir yire ꝼondılar. Rüstem ve oḡlı Ferāmuz vesāyir nāmdār-ı behlevānlar

pādişāh yanına cem‘ oldılar ve didiler ki: “Ey şāh-ı cihān ve ey ber-güzīde-i nesl-i Keyāyiyān min ba‘d bu belāyı çekmege kudretümüz yokdur. Varup her birimiz çiftci olup sipāhīlügümüzden ferāgat iderüz.” Şāh-ı Keyhüsrev bu sözi gūş idicek hānde eyledi ve eyitdi. “Öyle olduğı taqdırce bu ‘ālem-i kevn-i fesādda gene belā muqarrerdür. Zīrā rüz-ı ezelde renc ü rāhat (84)

[43b]

ü şādī vü ğam birbiriyle yār olmuşlardır.” Nitekim şā‘irüñ birisi bir beyitte dördünü daħi beyān eylemişdür.

Κıτ‘a

رننج بيبي كس نديد راحت هيچ

غم بي كسس نديد شادی هيچ

Görmedi kimse şādī-i rāhatı bī-renc

Görmedi kimse şādīyi bī-ġam

Ey vücūd-ı insāni ne terkiydüğün bilmege t̄alib ve ey ekl ü şurbda insānla hayavān bir olup insānuñ hayavāna şerefiyyeti ne vechiledür bulmağa rāġib olanlar bilüñ ve āġāh oluñ ki rūh dört kısımdur: Evvelkisi rūh-ı nebātī (85)

[44a]

ve ikincisi rūh-ı hayavāmī üçüncüsü rūh-ı insānīdür dördüncüsü rūh-ı melekīdür. Rūh-ı nebātī ābla zindedür.²³ Rūh-i hayavānī emriyle zindedür. و تعالی قوله ²⁴ Rūh-ı insānī nefhayla zindedür و تعالی قوله

²³ ...diri ilan her şeyi sudan yarattığımızı görmediler mi? (el-Enbiya, 21/30)

²⁴ Ruh hakkında sana soru soruyorlar. De ki: ‘Ruh, rabbinin bileceği bir iştir. (el-İsra,17 /85)

بروح ايدك و تعالى قوله 25 ve rûh-i melekî rûh rûhü'l- kuds ile zindedür
القدس 26

ve dağı haberdâr olgil ki rûh-i nebâtî şüretdür ve rûh-i hayavânî nefsdür ve rûh-i insânî

(86)

[44b]

rûhdur ve rûh-ı melekî ‘ağldur. Rûh dördtür:

ꞖıꞖ ‘a

Rûh dördtür bu cihānda şöyle bil ey merd-i Hakk

Birisi rûh-ı nebâtî birisi rûh-ı hayavânîdür

İkisiledür ki insân oldı hayavāndan şerîf

Birisi rûh-ı melekîdür birisi rûh-ı insânîdür

İskender-i Zülkarneyn ki meşhûr ‘ālimdür ve hakkında müverrihîn çok ihtilāf eylemişdür. Ba‘zları dimişlerdür ki otuz üç yıl ‘ömr idüp dünyâyı yedi kez dolaşmışdur ve ba‘zlar dimişlerdür ki karneynden murād iki karndur ve karndan murād üç yüz yıldur. (87)

[45a]

Ba‘zlar zimişlerdür ki karın otuz yıldur. İki karın altmış yıl ola ve ba‘zlar dimişlerdür ki karın luğatde boynuza dirler. Karneynden murād başında iki boynuzı var imiş. يعلم لا

الله 27 الأ الغيب

ammā cihāmgîr olduğına şüphe yokdur. Maşriğ u mağribi feth eylemişlerdür ve cemî‘ - i ‘ömründe mağlûbiyyet nidügin bilmemişdür. Bir gün didiler ki: “Ne ‘aceb zamān-ı salţanatuñuzda hiç tenezzül itmediñüz ve muttasıl terakkî üzere olduñuz.” Cevāb virdiler ki: “Pādişāhluk dört nesneyle kâyimdür. Ben anları (88)

²⁵ Onu şekiilendirip içine ruhumdan üflediğim zaman... (es-SSad, 38/72)

²⁶ Hani, seni Ruhul Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştim. (el-Maide, 5/10)

²⁷ Gaybı Allah’tan başka kimse bilemez. (en-Neml, 27/65)

[45b]

ele getürmişümdür.”

ꞐıꞐ'a

Birisi emr-i Hüdāyile takyyüd itmek

Birisi 'adl ile dād itmege olmak cāzim

Birisi daḥi re'āyāyı kayurmak her dem

Biri de memleketi dutmağa olmak 'āzim

Rivāyet iderler ki İskender-i Zülkarneyn kavlı-i hükemāyla muḳayyed idi. Bir gün Aristotalīs'e haber gönderdi ki: “Ne 'amel ideyüm ki pādişāhluḳ elümden çıkmaya ve düşmānları def' idebilem ve halk-ı 'ālemi kendüme aḳdem ve her murādum ki vardur murāduma yitişebilem?” Aristotalīs daḥi haber gönderdi ki: (89)

[46a]

Salṭanat dört nesneyle ḳāyimdür ve ol dört nesneyi ele getürmek olmaz illā dört nesneyle.”

ꞐıꞐ'a

Meşveretsüz düşmeni def' itmege ḳābil degül

Pādşāhluḳ 'adlden özgeye mümkün olmadı

Dilleri şayd eylemek olmaz meger ki luṭfile

Şābir olmayan kişi aşlā murādın bulamadı

Sokrāt ki hükemānuñ güzīdesidür. Buyurmuşdur ki: “Dünyāda dört nesnenüñ dört nesneye elbette ihtiyācı vardur.”

ꞐıꞐ'a

Birisi nīzeyile tīğa merd-i şāhib-i kuvvetüñ

Biri her yir ḳılıçla bir güçlü bir bāzūya dilā (90)

[46b]

Birisi de bir vezîr-i ‘âkıle sultânlaruñ

Biri dağı esb-i tâzîde olursa kaçmıya

Sokrâtı böyle hikâyet iderler ki hükemâ arasında andan çok riyâzet çekmiş yokdur ve ekser-i kârı buymuş ki zamânında olan pâdişâhları ‘adâlete sevğ ider imiş. Cümleden biri bir gün bir ulu pâdişâh-ı hizmet-i şerîfleriyle müşerref olup böyle takrîr-i kelâm eyledi ki: “Baña bir naşîhat eyle ki havf-ı zamân-ı saltanatda giceyle uyku gözüme girmez. Anlar dağı cevâb virdiler ki: “Eger bir pâdişâh kuvvet-i hayl ü hışmıla (91)

[47a]

maşriğ u mağribi feth eylese bu dört nesne onda mevcûd olmasa pâdişâhluğınun şebâtı yokdur ve tîz günlerde zevâl bulur.”

Kıt‘a

Birisi müntakim olmasa düşmene

Birisi ‘adl ile dâd eylemeye halka müdâm

Birisi merd-i bahîl ola ve olamaya sehî

Biri bir kâra ki âhenk ide itmeye tamâm

Hükemânun kavli ve selefde gelen pâdişâhlaruñ ittifâkı bunuñ üzerinedür ki hergiz dört nesneye i‘timâd etmek câiz degüldür ve eger bir kimse i‘timâd eylese ol kimesneye ‘âkıller divane dirler. (92)

[47b]

Kıt‘a

Biri kılıca tayanma kesülürsin birisi

‘Avrete râzını açma duyulursun zîrâ

Biri inanma ata kim seni tenhâ ile kor

Biri de şuya tayanma boğulursan zîrâ

Ḥazret-i 'İsā'dan 'aleyhişşalavātü vesselām naql iderler kim: “İnsān vücūda gelmekten murād kendü vücūdundan ḥaberdār olup zāt-ı şifātullāhdan āgāh olamağmıṣ.” deyu buyurmuşlardur. El ḥāşıl-ı kelām bu ḥākdān-ı dünyā ki eglenecek yir degüldür. Eglenmeyüp Ḥazret-i Ḥaqq'a vāşıl olmağ gerekdür ve Ḥazret-i Ḥaqq'ıñ vuşlatına vāşıl olmağ bu dört nesneyle müyesserdür. (93)

[48a]

Ḳıṭ'a

Biri terk ü biri tecrīd oldı

Birisi ḳanā'at birisi de 'uzlet

Vuşül-i Ḥüdā'ya eger ṭalib iseñ

Bularsuz müyesser degül saña vuşlat

Fīşāğūros-ı ḥakīm ki 'ilm-i ḥikmetde üstād-ı evveldür. Dimek isterler ki uşurlābı evvel ol peydā itmişdür ve andan evvel kimse ol ḳıyuda oturup nücümüñ sa'ādetine ve nuḥūsetine vāḳıf olmamışdur. Bir gün su'al iderler ki ba'z-ı pādişāhlarıñ ki nesebi münḳatı' olup nām u nişānları yiryüzünde ḳalmaz nedendür? cevāb virdiler ki: “Dört (94)

[48b]

nesneye ḡaflet itmekden nesilleri inḳıṭa' bulur ve bī-nām u nişān olurlar.”

Ḳıṭ'a

Dörtdür salṭanat-ı şāhı iden ifnā

Cümlenüñ ḳavli bunuñ üzeredür ey merd-i kebīr

Biri nefereyn-i faḳīr ve biri zālīm begler

Birisi kātib-i ḥāyin biri ḡafletlü vezīr

Ra'yi Hindī ki ḥükemā arasında anuñ re'y-i tedbīri ḡāyetle maḳbūldur. Büzürcümühr gibi ulu ḥakīm Ra'yi Hindī'ye ba'zı ḥuşuşda teslīm olmuşdur. Anlar buyurmuşlardur ki: “Dört kimseyle müdārā itmek gerek ve eger itmezse kendüye zulm eylemiş olur.”

Ꞑıt' a (95)

[49a]

Birisi 'āşık olan yār-ı vefādārile

Birisi merdüm-i bīmārla hikmet ehli

Biri sultān-ı sitemkēr ile begler ey dil

Biri de ma'rifet ehliyle devlet ehli

Ḥāş-ı Ayāz ki Sultān Maḥmūd-ı Ğaznevī'nüñ ḥāş vezīrlereindir. Müverriḥlerüñ ittifākı bunuñ üzerinedür ki böyle tiz fehm-i umerādan vü vüzerādan kimse gelmemişdür. Cümleden Sultān Maḥmūdla av üzerinde olan yirde kışşası kıtı meşhürdür vesāyir ḥuşūşda daḥi zarar u fāyide müşāhade eylemek lāzım gelse andan evvel kimse varamazdı. Anlar dimişler ki dört (96)

[49b]

yirde ḡaflet eylemek ḥaḫādur.

Ꞑıt' a

Biri bir şeh ki ola zālīm anuñ yanında

Birisi zehri daḥi şübheyile tatmakda

Birisi düşmenine mu'tekid olmaḫ ey dil

Biri de sırrını 'avretlere fāş itmekde

Hakīm-i Birehmen Hindī ki ḥükemānuñ güzīdesidir. Ekşer re'āyā ḫā'ifesi naşīḫat idermiş ve ittifākı bunuñ üzerinedür ki re'āyā üzerine bir pādīşāh-ı zālīm muşallaḫ olsa kendü fi'llerinden kıpar. Zīrā bu mümkün degüldür ki bir vilāyetüñ re'āyāsı zālīm olsa pādīşāhları zālīm ola. Elbette muvāfiḫ (97)

[50a]

Gelür ve Kıur'an-ı 'azīmde daḥi bu mazmün meşhürdür. Rivāyet iderler ki Yūsuf Ḥaccāc'üñ bir muşāḥibi vardı. Şol mertebe kendinüñ maḫbūliydi ki uyumayınca

yanında gidemezdi. Ol vilāyetüñ halkı bir gün ol kimesneye didiler ki: “Pādişāhuñ bu deñlü maqbülseñ muşāḥabet arasında gāhī Nūşīnrevān-ı ‘ādil hikāyetlerden söyle. Ola ki bu zālīmüñ ṭabī‘atı ‘adālete meyl eyleye.” Ol kimesne daḥi bunlaruñ sözini qabül eyledi. Bir gün Yūsuf Ḥaccāc'a eyitdi. “Pādişāhum (98)

[50b]

Nūşīnrevān ‘adāletle ‘aceb nām komışdur.” Bu rüzgārda pādişāh daḥi gāzaba gelüp eyitdi ki: “Bu sözi baña bir daḥi söyleme! Yoḥsa sen bilürsen.” Ol evvel söyleyenler rāst geldi ve eyitdi: “Siz didügüz sözi pādişāha söyledüm. Ammā aşlā müfīd olmadı.” Ol kimesneler eyitdiler ki: “Bizüm ḥātırımız için bir kerre daḥi söyle.” Gene bir gün ol merd-i muşāḥib pādişāha didi ki: “Devletlü pādişāhum! Ne dırsen? Nuşīnrevān eyü ḥerīf degülmiymiş ki bu qadar nām qomışdur?” (99)

[51a]

Bu ‘ālem-i fānīde gerü pādişāh gāzaba gelüp eyitdi ki: “Bu daḥi saña baḥşış ammā bir daḥi ki baña bu sözi ki söyleyesen vücūduñı saḥīfe-i rüzgārdan ḥakk iderüm.” Günlerde bir gün bir yire gideyorken ol kimesnelere rāst geldi. Eyitdiler ki: “Bizüm didügümüzü pādişāha ḥiç söylemezsen.” Ancaḥ ol daḥi cevāb virdi ki: “Sizüñ didügüñüzden artuḥ söyledüm. Ammā neyleyem ki seng-dıldür. Aşlā te’sīr itdüremedüm.” Tekrār iltimās eylediler ki: “Kimi başdan kıça dek er oyunu üçe dek.” (100)

[51b]

“Bir daḥi söyle nice olursa olsun.” Ol kimse eyitdi: “Nola sizüñ uğuruñuza eger başum da giderse? Allāh kerīmdür. Nihāyet şehīd olmuş olurum.” Bir gün muşāḥabet arasında pādişāhuñ şavḳına düşürüp eyitdi ki: “Ey pādişāh-ı rü-yı zemīn! Bu qadar pādişāhlar ki dünyāya gelmişdür. Nūşīnrevān'dan ‘ādil bir pādişāh gelmemşdür.” Yūsuf Ḥaccāc eyitdi ki: “Neyleyem iḡen maqbülümsen. Yoḥsa şimdi başuñı keserdüm. Eger ben Nūşīnrevān-ı (101)

[52a]

‘ādil hikāyelerinden günde on hikāye söyleyem bir yılda tamām olmazdı. Şol qadar hikāye vardur ḥātırımda ve Nūşīnrevān-ı ‘ādil olduḡuñuñ aşlı budur ki ol zamāne

re‘āyāsı ‘ādil imiş. Yalan söylenezlerdi, hîle itmezlerdi ve sipāhī haqqına tama‘ itmezlerdi. Cümleden birisi budur ki Nūşīnrevān-ı ‘ādil oturduğu şehirde bir zāhid var idi. Günlerden bir gün hasta oldu ve bir mertebeye yetişti ki hālet-i nez‘e vardı. Nūşīnrevān'a (102)

[52b]

eyitdiler ki: “Pādişāhum falān zāhid bir hālete varmışdır ki rûhını teslīm itmektedir. Ne buyurursan?” Pādişāh daği havāşıyla kalkup ol zāhidi görmege ‘azmeyledi ve hekīmbaşısına bir ādem gönderdi. “Ben falān yire giderüm. Ardumca tiz yetişsün” deyu zāhidüñ evine varduklayın hekīmbaşısına eyitdi ki: “Nabzını dutuñuz. Tabī‘atı ne ister ve şifāsı nereden müyesserdür?” Hekīmbaşısı nabzını duttuğlayın didi ki: “Bunuñ ilācı tatlu enār ile olur.” (103)

[53a]

Pādişāh daği kilārına bir ādem gönderdi. Bir seped anlar getürdiler. Zāhid tenāvül eylediği gibi hōş oldu. Nūşīnrevān kalkup sarāyına mütevccih olup gideyorken yolu bāğ u bağçeye uğradı. Bir bağçe gördi ki içünde nice yüz ağac vardur. Hep tatlu enār. Şordı ki: “Bu bağçe kimüñdür?” Didiler ki: “Pādişāhum falān zāhidüñdür.” Pādişāh daği ne murdār-ı hasīs imiş deyu ziyade bī-huzūr oldu ve eyitdi: “İ‘tikādum şu kimesneden döndi zīrā hisset (104)

[53b]

ile zūhd bi yirde karar itmez.” Ol zāhidüñ ehıbbāsından birisi ol yirde hāzır idi. Zāhıde ahvālī hikāyet eyledi. Zāhid cevāb virdi ki: “Benüm ol enārdan yimedüğümüñ aşı budur ki henüz pādişāh cānibinden ta‘şir olunmamışdı.” Pādişāha bu tarīķile haber olunduğlayın pādişāh daği kātiblerin ve nāzırların cem‘ eyleyüp isfisār-ı hāl eyledi. Vāķı‘da henüz ‘öşri alınmamış imiş. Pādişāh ol zāhıde hezār in‘ām ü ihşānlar idüp i‘tikādını ziyāde (105)

[54a]

eyledi. “Anuñ gibi ‘ādil re‘āyānuñ anuñ gibi ‘ādil pādişāhı var imiş. Bunuñ gibi zālimlerüñ benüm gibi zālīm pādişāhları vardur.” deyu cevāb virdi. Ol kimesne mülzem olup cevāba kādır olmadı. Hākīm Brehmen buyurmuşdır ki: “Re‘āyāda bu

dört nesne mevcûd olmak gerekdür ve eger olmasa ma'nîde zâlim olurlar ve zâlim olduğdan sonra elbette bir zâlim eline giriftâr olurlar.” Ol dört nesne bunlardır:

Kıt'a

Birisi tã'at-i Hakk itmede kâmil olalar

Birisi etmegini konuğına şatmayalar

Birisi devlet-i sulţāna du'ālar ideler (106)

[54b]

Biri de hakk-ı sipahiye hiyel katmayalar

İttifāk bunuñ üzerinedür ki hükemā-yı 'Arab arasında Cālīnōs'dan daha ulu hakīm gelmemiş ola. 'İlm-i hükmi ele getürdüğinden mā'adā şol deñlü belāgat ü feşāhate mālīk imiş ki tekellüme geldikleyin Hāzret-i 'İsā gibi 'aleyhişşalavātü vesselām ölüyi diri kılmış. Anlaruñ naşīhati havāş ü 'avāma mebzüldür. Buyurmuşdur ki: “'ākīl ü dānā olan kimselere dört dürlü iş işlemek hāţādur.

Kıt'a

Birisi zāhidi bī-ilmle baħş-i tã'at (107)

[55a]

Gördiler ki bir qarınca sofranuñ içinde görünür. Bāyezīd-i Bisţāmī eyitdi ki: “Ben bu qarincayı gerü meziline alup giderüm.” İmāmzāde eyitdi ki: “Bunda beni yalñuz ile koyup gitme.” Bāyezīd-i Bisţāmī ol qarincayı gerü menziline alup götürdi. İttifāk iki küyuñ tãifesi İmāmzāde'nüñ yanına cem' oldılar ve ikisi daħi İmāmzāde'yi imāmete da'vet eylediler. İmāmzāde ikisine daħi rızā virdi. Ammā anlar bize olsun deyu biribiriyle cenk eylerler. Āħīr-i kār bunu tedbīr eylediler ki hiçbirimiz (108)

[55b]

olmasun deyu İmāmzāde'yi şehīd eylediler. Bāyezīd-i Bisţāmī gerü geldikleyin gördi ki İmāmzāde'yi şehīd eylemişler. Ziyāde te'essüf yedi. Ammā soñ peşimānluğ fayide kılmaz. Velīkin anuñ murādı bu idi ki ol qarincanuñ hāţırına ırmaya. Ol server buyurmuşlardur ki dört nesne ādemi dört mertebeye iriştürür.

Ꞑıt' a

Birisi Şabr-ı murāda kişiyi irgürür

Birisi daği řanā' at ider insānı bay

Birisi kūŐiŐle irmek olur mertebeye

Biri de zühdle ey dil bulunur bunda Hüdā'yı (109)

[56a]

İbrāhīm-i Edhem raĐmetullāhi 'aleyh ğāyet ululardandur. BelĐ pādiŐāhı iken salşanatını terk idüp fağr-ı iĐtiyār eylemişdür ve salşanatını terk etmege ba' iş budur ki bir gece serīr-i salşanatda řā'āt-i HaĐĐ ideyorken Şırça sarāyuĐ bāmında bir ayak sesi geldi. İbrāhīm-i Edhem eyitdi ki: "Sen kimsen? Cevāb virdi ki: "benem." Eyitdi ki: "Ne arasan? Didi ki: "Bir deve yavu ĐılmıŐam anı araram." Eyitdi ki: "Deve böyle sarāyuĐ üstüne ĐıkmaĐa Đābil midür?" Didi ki "Ya böyle řarīr dōŐek (110)

[56b]

üzerinde yatup Allāhu Te'ālā Hāzretini bulmağa Đābil midür?" ŐabāĐ olduğlayın kendini ğāyib eyledi. Ne Đadar ki cust u cū eylediler aŐlā bir yirde nām u niŐānın bulamadılar. El-ĐāŐıl-ı kelām anuĐ menāĐıbı ĐokĐdur. Eger her birini aŐlıyla Đıkāyet eylesem bir ĐaĐ bunuğ gibi kitāb olur. Cümleden birisi budur ki Őām'dan Mekke-i Mübāreke'ye on dōrt yılda varmıŐdur ve her bir Đademde iki rek'at namāz ĐılmıŐdur. Anlar naŐĐhatnāmesinde byurmıŐlardur ki (111)

[57a]

ĀdemüĐ ululuğına dōrt nesne delālet ider:

Ꞑıt' a

Birisi anlaruğ perĐzdir ey dil

Biri öz 'ilmini dutmağ mükerrrem

Birisi daği iyilerle oturmağ

Biri de Őehleri bilmek mu'azzam

Hzret-i İmām Ca‘fer-i Şādık raziyallāhü te‘ālā ‘anh evlād-ı Resül'dendür. Eimmet-i işnā‘aşerenüñ güzīdesidür. ‘İlm şol mertebe anlara keşf olmuş imiş ki on iki yaşında iken bilmedügi ‘ilm yoğidi. Rivāyet iderler ki bir gün Hārūnu'r Reşīd'e (112)

[57b]

bir müşkil vākı‘ oldı. Zamānında vākı‘ olan ‘ulemā ol mes'elenüñ fetħinde ‘aciz ü fūrümānde qaldılar. Āhīrūü'l- emr bu ki qarār virdiler ki Hzret-i İmām Ca‘fer-i Şādık raziyallāhu te‘ālā ‘anhdan su‘āl ideler. İmām daħi bī-tevaqquf müşkillerin ħall eyledi. Tekrār eyitdiler ki: “Yā imāmzāde bu buyurduġuñuz mes'ele kırk yıl ‘ilme çalışanlar fetħ idemediler. Siz eyyām-ı tufūliyyetde bu kadar ‘ilmi nerde taħşīl itdüñüz?” Cevāb virdiler ki: “‘İlm bir deryādur bizüm ecdādumuz ol (113)

[58a]

deryāda murg-ābī gibidür ve biz murġ-ābī yavrusı gibiyüz. Hemān yumurdadan çıkduġumuz gibi şenāverlüge başlaruz.” Ol server buyumuşdur ki: “Dört nesne ādemi dört nesneden şaqlar.

Qıt‘a

Seħāvet ādemi şaqlar belādan

Cehennem āteşinden ‘ibādet

Menāhīden şaqlar seni şerī‘at

Ĥiyānetden daħi cāna emānet

Ĥikāyet: Hzret-i İmām Zeynel ‘Ābidīn Hzret-i İmām Ĥüseyn'üñ oġlıdur raziyallāhü te‘ālā ‘anhümā rivayet iderler ki (114)

[58b]

vākı‘ ā-yı Kerbelā'dan soñra kırk yıl miqdārı gice vü gündüz girye itmışlerdür ve her zamān ki Kerb-i Belā'da vākı‘ olan muşibeti ĥātırına getürüp taşavvur iderdi. Ĥidmet-i şerīfde olanlar böyle ĥikāyet iderler ki şāfi kan aġlardı ve bu kırk yılıñ içinde hergiz ‘ādet üzere ĥande itmemişlerdür. Anlar buyurmışlardur ki dört nesne ādemüñ nīk-baħtluġına delāletdür.

Ꞑıꞑ'a

Birisi ol ki ola ꞑavli dürüst

Birisi ol ki ola kesbi hell (115)

[59a]

Birisi ol ki ola fi'li ey

Biri de andan ola rz 'ıyl

Ꞑazret-i İmm Ꞑasan razıyallhu te'l 'anh ittifꞑ bunun zerinedr ki bu 'lem-i fnde anlardan mazlm kimesne gelmemişdür. Ꞑatt ol htn ki hzret anun elinden zehr imidr. İdgi gibi bildi ki zehr idügin ve helk olacağın. Ol htnı hzr idp didi ki: "Birderm İmm Hüseyn razıyallh te'l 'anh bir miꞑdr mntaꞑımdr. Sendden intikm alur aꞑın bu şehirde trma! (116)

[59b]

Bir gayrı ehre varup kendüni pinhn eyle. Ola ki İmm Hüseyn razıyallh te'l 'anh seni grmeyeyidi." Rivyet iderler ki Ꞑazret-i İmm Hüseyn İmm Ꞑasan'n razıyallh te'l 'anh bu avlinden haberdr olduꞑlayın yaꞑasın k ve ddesin nemnk idp İmm Ꞑasan'n hrem-i saryına müteveccih olup istifsr-ı hl eyledükde Ꞑazret-i İmm Ꞑasan bu resmile cevb virdi ki: "Ey birder bizm evld u enbumuza gmmzluꞑ lyꞑ degüldür (117)

[60a]

herkesn fi'li hzr-ı Ꞑaꞑꞑ'da ikr olacaꞑdur. Zr ol maallde inkra mecl yoꞑdur." Ꞑazret-i İmm Ꞑasan buyurmidr ki demn bedbatluğına dört nesne dellet ider.

Ꞑıꞑ'a

Birisi kemler ile oturmak

Biri de teng-i 'ıyl oldı

Biri oldı su'li redd eylemek

Birisi dağı ħubbu-ı māl oldı

Ĥazret-i İmām Muĥammed Bākır razıyallāhü te‘ālā ‘anh Ĥazret-i İmām Zeynel ‘Ābidīn’üñ razıyallāhü te‘ālā ‘anh oğıdur. (118)

[60b]

Rivāyet iderler ki vākı‘a-i Kerb-i Belā’dan soñra Ĥazret-i İmām Zeynel ‘Ābidīn’i razıyallāhü ‘anh Yezīd bin Mu‘āviye ...²⁸ Şām’da ħabs emreyledi ve aķşā-yı murādı bu idi ki rişte-i evlād-ı Resül’i şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem ħazretlerini miķrāş-ı buđz u ‘adāvetiyle kaţ‘ eyleye ve yiryüzünde ‘adālet-i sābıķa mūcibince nesl-i ‘aliye inkıķā vire. Rivāyet bunuñ üzeredür ki Ĥazret-i İmām Zeynel ‘Ābidīn razıyallāhu te‘ālā ‘anh zindāna dāĥil olduğdan soñra (119)

[61a]

bir yaña zindān belāsı ve bir yaña şaĥrā-yı Kerbelā’da babası İmām Ĥuseyn razıyallāhu te‘ālā ‘anh vesāyir evlād u etbānuñ gözi önünde şerbet-i şehādet içdüklerini ħāıtına getürüp taşavvur eyledüginüñ cefāsı ve bir yañadan dağı “Göze görünen evlād-ı Resül’den şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellemden ben ķalmışum. Eger beni Yezīd şehīd idecek olursa evlād-ı Resül ķalmayup dīn-i Muĥammediyye’ye şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem’e ħalel gelmek lāzım gelür.” deyu şol mertebe feryād u figān eylerdi ki (120)

[61b]

zindānda olan esīrler didiler ki ya bizi öldürüñ veyāĥüd bu serveri bizüm yanumuzdan giderüñ. Biz bunuñ tazarru‘una tākāt getüremezüz. Āĥirü’l- emr Ĥazret-i İmām’a zindānuñ bir kūşesinden tenhā bir dāne hücre yapıdılar. Gice vü gündüz ol hücrede oturup tākāt ü ‘ibādet iderdi. Bir gice Ĥazret-i Faĥr-i ‘ālem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellemi vākı‘asında gördi. Eyitdiler. "Ey nūr-ı dīdem ve ey sürür-ı sīnem! Elem çekme ki Allāhu te‘ālā Ĥazretleri maķbül ķullarına (121)

[62a]

virür derd ü belāyı dünyāda ve aña muķābele nice ivazlar ider ‘iķābda. Ba‘dehu şehirde filān ħācenüñ bir kıızı vardur. Ġāyet ħüsnā vü şāliĥalardandur. Yarın babası bunda

²⁸ Bu kısım hiçbir şekilde okunamayıp bulanık olduğundan fotoğraf konmamıştır.

getürüp senüñle cem' itdürse gerekdür. Olmaya ki tehallüf idesün. Zîrâ emr-i Hakk bunuñ üzerinedür." Şabâh olduklayın ol h'vâce bir dâne kazğan peydâ eyledi. İki kat bir tarîkla ki hiç kimsenüñ aña aklı yetişmedi. Vâfir helvâ bişürüp yukarusına helvâyı (122))

[62b]

koymdu ve aşagasına kıızı pinhân eyledi. Andan soñra Yezîd'e varup eyitdi ki: "Yâ emîr bu gice bir 'acib vâkı'â görmüşüm. Zindânda olan tutsaklara bir miqdâr ta'am hazır itmişüm kendü elümle bahş eylemek isterüm. Ne buyurursan?" Yezîd dañi icâzet virdi. H'vâce hânesine varup ol kazğanı bir kaç bendesinüñ arkasına virüp zindân cânibine revân oldı. Evvelâ zindancıya bir dâne hil'at in'am eyledi ve yanında olanlara biraz aqçe (123)

[63a]

virdi ve eyitdi ki: Zindânuñ kapusını aç. Esirlere bu nân u helvâyı üleşdümek isterüm. Ammâ benümle kimse gelmesün. Zindancı h'vacenüñ bu sözünü kabul idüp zindânuñ kapusunu küşâde eyledi. H'vâce zindân içine girdikleyin şandı ki cennet-i a'lâya dâhil oldı. Hazret-i İmâmuñ gîsü-yı müşk-bârından içi misk-i 'anber ile tolmış. Anda olan esirlere helvâyı bahş eyledükden soñra Hazret-i İmâmuñ hizmet-i şerîfine müteveccih oldı ve eyitdi ki: (124)

[63b]

"Yâ İbn Resûl! Beni sa'âdet-i âhîretle sa'âdetlendür. Bir dâne câriyeñüz vardur. Hizmet-i şerîfiñüze getürmişüm. Zîrâ cedd-i a'lâ-yı güzîde böyle işâret eylemişdür. Ol ecluden ki nesl-i 'alî münkaatı' olmağ üzeredür. Bolayki benüm kızum bâ' iş-i vücüd-ı evlâd-ı Resûl ola. Ben dañi anuñ sâye-i sa'âdetinde dâr-ı âhîretde bir mertebe bulam." Hazret-i İmâm h'vacenüñ bu sözünü kabul eyledi. H'vâce dañi kızını kazğandan çıkarup Hazret-i İmâmuñ dest-i şerîfine (125)

[64a]

teslîm eyledi. Bir miqdâr tevakküfdan soñra kızını kazğan içine koyup Hazret-i İmâma vedâ eyledi. Zindândan taşra çıkup harem-i sarâyına müteveccih oldı. Hazret-i İmâm gusl idüp yine 'ibâdete meşğül oldı. Muhammed Bâkır'a Bâkır didüklerine veche-i

tesmiye budur: Ol server buyurmuşdur ki her kimde kim bu dört nesne vücūd ola ol kimse kâbil-i rahmet degüldür.

Ƙıı' a

Biri eli altında olan bendesine hıısm itmek

Birisi dağı görüp kendini 'ucb it itmek imiı (126)

[64b]

Birisi şa'at-i Hađđ itmede kâhillikdur

Birisi dağı ğağab yollarına gitmek imiı

Ser-çeıme-i evliyâ dâmâd-ı Muıtafa şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem esedullâhu'l-ĝâlib şâh-ı merdân 'Alî Bin ebâ Tâlib raziyallâhu te'âlâ 'anh buyurmuşdur ki: "İnsânıñ dünyâda vü âhîretde h'vör olmsına sebep bu dört nesnedür."

Ƙıı' a

Birisi bilmemek miđdâruñ ey dil

Birisi anlaruñ bed-ĝülüğ oldu

Egerçi birisi yüz berkligidür

Velîkin birisi bed-ğülüğ oldu

İmâm Mûsâ Kâzım raziyallâhu te'âlâ 'anh (127)

[65a]

on iki imâmuñ yedinci imâmıdır. Ol serverüñ bağıı bunuñ üzerinedür ki bir kimesne bu 'âlem-i fânide zerre kadar her ne iş işler ise eger eyü ve eger kem anuñ mükâfâtını çekmemeye imkân yoğdur. Âhîret cezâsından mâ'adâ. Hattâ kendülerini bir ĝün Hârûnu'r Reııid' ba'zı müfsidler bir huıııı için yañlıı añladılar. Hârûnu'r Reııid dağı Hâzret-i İmâmı ğabse buyurdu. Birĝađ ĝünden řoñra gerü ol müdebbirler řatl-i nefsi 'avâmdan řatl-i nefsi (128)

[65b]

havāş yegdür deyu Hārūnu'r Reşīd'e ibrām-ı ğalīzler eydiler. Hāzret-i İmāmuñ ehibbāsından birisi ol meclisde hāzır idi. Varup Hāzret-i İmāmuñ hāk-i pāyına yüz sürdi ve eyitdi. “Yā imām berhāḳḳ-ı ecdād-ı ‘izāmıñuz gibi hāzretiñüzi şehīd ideyorurlar.” İmām cevāb virdi ki: “Şehādet bize mīrāşdur. Āḫir-i kār mertebemüz şehādetdür ammā bu benüm şimdi çekdigüm ‘ālem-i şebāvetde mektebe gideyorurken bir serçe yavrusını tutmuşdum. Mu‘allim ḳorḳusından bir dīvār (129)

[66a]

delüğine ḳodum. Gene mektebden gelince anuñ mükāfātıdır.” Anlar buyurmuşlardur ki: “Dört nesne ādemüñ ‘āḳıbet ḫayırsızluğına delālet ider.”

Ḳıṭ‘a

Birisi ebleh ile bir işe tedbīr itmek

Birisi almamak ‘ibret bu zamāndan cānā

Birisi mālını bīhūde yire şarf itmek

Biri de dōst sözini diñlememek eḫyānen

İmām ‘Alī Mūsā Rızā ki rażiyallāhu te‘ālā ‘anh meşhed-i mübārekleri diyār-ı Ḥorāsān'dadur ve ‘Acem tāifesi içinde şāh-ı Ḥorāsān dimekle meşhūrdur. Eimme-i işnā ‘aşerenüñ güzīdesidür. (130)

[66b]

Keşf-i kerāmetinüñ nihāyeti yoḳdur. Cümleden birisi budur ki Me'mūnu'r Reşīd şol mertebe Hāzret-i İmāma ‘adāvet eylemişdi ki her zamān ḳatline ḳalışurdu ammā müyesser olmazdı. Günlerde bir gün Me'mūnu'r Reşīd'e tāze üzüm getürdiler. Bir miḳdārını tenāvül eyledi ve bākīsine bir ṫarīḳ ile zehr idḫāl eyledi ve bunu tedbīr eyledi ki Hāzret-i İmāmı da‘vet ideler ve geldikleyin üzümü teklīf ideler. İmām daḫi tīğ-i pūr-zehr-i ecelden (131)

[67a]

endîşe itmeyüp ol engür-ı hāmı tenāvül buyurdı. Bir miqdār muşāhabet itüdkden soñra kâlkup gitmelü olduqlayın Me'mūnu'r Reşîd eyitdi ki: “Yâ İmām nereye buyurursan? “ Buyurdılar ki: “Siz murād idüdigüñüz yire. Ammā Me'mūnu'r Reşîd bu aḥvāli ki sen işledüñ. Benüm dünyā vü āḥiretde sa'ādetüme ve senüñ nedāmetüñe ba'ışdür.” Ol şehîd-i mazlūm buyurmuşdur ki: “Ādemüñ kemāl-i mertebe-i kāmil olduğına bu dört nesne delālet ider.”

Kıt'a

Birisi düşmenine ide müdārā ey dil (132)

[67b]

Birisi acı sözin ḥalk-ı cihānuñ yutmaq

Birisi daḥi hevā āteşine şu sepmek

Biri de dōstlaruñ sözini ki geh geh tutmaq

Muḥammed Taḳī raziyallāhu te'ālā 'anh on iki imāmuñ toḳuzıncısıdur. İmām 'Alī Mūsā Rızā'nuñ ferzend-i ḥalefidür. Taḳī didüklerine bā'ış budur ki eyyām-ı tuḫlüyette den nihāyet-i 'ömrlerine varınca hergiz anlardan bir günāḥ şadır olmamışdur ve şol mertebe Ḥazret-i Ḥaḳḳ'dan ḥavf iderlerdi ki 'ālem-i şabāvetde aḳrān u emşāl ile lu'ba mübāşeret itmezdi ki birisinüñ bir tarıḳ ile göñline (133)

[68a]

degmeyem. Allāhu Te'ālā Ḥazret baña ḡazab itmesün ve yanında kimse aḥvāl-i kıyāmeti ve 'azāb-ı düzeḥi zıkr idemezdi. Zırā girye-i mübālaḡa iderdi. Ol şāḥib-i sa'ādet buyurmuşdur ki dört nesne ibtidā az görünür. Velikin gide gide çok olur.

Kıt'a

Birisi düşmen-i bed-ḥvāh ey dil

Birisi āteş-i sūzān ammā

Birisi dāniş-i merd-i 'ākıl

Biri de qarz-ı hüsn ey mollā

Hāzret-i İmām 'Aliyyü'n Nakī Hāzret-i İmām Muḥammed Taqī'nüñ oğlıdur. Rivāyet (134)

[68b]

iderler ki tarīk-i Hāḳḳ'da çok çalışmışlardır tā murādına vāşıl olunca. Eḥibbāsı bir gün didiler ki: “Yā imām! Berḥāḳḳ bu deñlü merātib-i uḥrevī ne 'amel ile ele getürdün?” Buyurdılar ki: “Erbāb-ı sülük içinde dört 'ādet-i sütüde vardır. Her kim ki anları ele getürse dünyāda ber-murād olur ve āḫiretde Hāzret-i Hāḳḳ'a ittişāl bulur.”

Ḳıṭ'a

Birisi mürşid-i kāmil etegine el urmak

Birisi ol ki ḳanā'at ola kārı anuñ

Birisi ṭāḳatine göre ide ḥışma şabr

Birisi daḫi 'ibādet ola yāri anuñ (135)

[69a]

Ebü 'Alī Sīnā'nuñ 'ilm-i ḥikmeti de meşhūr-i 'ālemdür ve müverriḥīnün anuñ ḥāḳḳında iḥtilāfi vardır. Ba'zılar ehl-i İslāmdan ve ba'zılar ehl-i küfrdendür dimişler. Rivāyet iderler ki 'ilm-i kīmyāyı bi'l külliye ele getürüp 'ilm-i sīmyāyı ḳatı eyü bilürmiş. Anuñ aḥvālını işitmedük bir ādem yokdur ve ḳışşası tafşīle muḥtācdur. El ḥāşıl-ı kelām ḥkimet yüzünden dimişlerdür ki dört dürlü ḳişinüñ 'āḳıbeti nedāmetdür.

Ḳıṭ'a

'Āḳıbet-i ehl-i lecācuñ işi rüsvāluḳdur

Ehl-i ḥışmuñ işi şoñ deminde peşimānluḳdur (136)

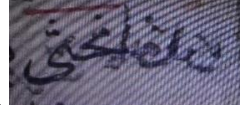
[69b]

Kāhil olan ḳişinüñ 'āḳıbeti kem olısar

Kîni çok çok dutanuñ âhiri düşmānluğdur

İmām Ḥasanü'l-‘Askerî ki şî‘a tâiifesi i‘tikādı mücibince Muḥammed Mehdî-i şāhib-i zamānuñ babasıdır. Ammā ehl-i sünnet ve'l cemā‘atüñ ittifākı bunuñ üzerinedür ki Mehdî henüz vücūda gelmemiş ola diyār-ı Mağrib'den zuhūr eyleye. Evlād-ı Resül şallalāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellemden ola babasınun adı ‘Abdullāh kendülerinun adı Muḥammed ola. Ammā halkı irşād itmege başladuğlayın Mehdî şıfatıyla (137)

[70a]

şıfatlayalar ve Muḥammediyye şāhibinun daḡi bunuñ üzeriedür. Ol serverden naql iderler. Buyurmışlardur ki dört nesnenun ‘ākıbeti melāl-engizdür.

Kı‘a

Biri bīdādī-i sultān oldı

Birisi daḡi ‘itāb-ı yārān

Biri yaramaz ile oturmak

Biri de anlarun ‘aşq-ı ḡubān

Ḥ‘āce Naşreddīn-i Ṭūsī rahmetullāh-i ‘aleyh ‘ulemānuñ ittifākı bunuñ üzeredür ki ümmet-i Muḥammed'den şallalāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem ‘ilm-i ḡikmetde andan evlā kimesne gelmemişdür ve devr-i ḡātemde şems ü kamerun küsūf (138)

[70b]

u ḡusūfnı usturlābda görüp anlardan evvel kimse beyān itmemişdür tā biñ yıla varınca. Biñ yıldan şāñra tekrār anlarun gibi bir ulu ḡakīm usturlāba oturmak gerekdür ve eger oturmazsa müneccimīnun sözine i‘tibār ḡalmaz. Zīrā encümün sa‘ādet ü nuḡūseti bellü olmaz ammā baḡş bunuñ üzerinedür ki hiç anlarun gibi bu ‘ālemde kimse pervāz idemeye. Ol sebebden ki diyār-ı Ġarb'da ḡükemāya çok ḡidmet itmişlerdür tā şan‘atına kemāl buldurunca. Rivāyet (139)

[71a]

iderler ki bir ‘Arab hatununa bir cüz’i şan’atdan ötürü on iki yıl hidmet itmişlerdür. Günlerden bir gün Mekke-i Mübāreke'den ‘Abbās'a müteveccih olup gideyorurken kabāyil-i ‘Arabdan bir kabīleye rāst gelüp birisinin hānesi öñine vardı. Hāne şāhibi şikāra gitmiş imiş ammā hatunıyla üç kızı kapu öñünde oturup kendü işlerine meşgūl olmuşlar. Hāce Naşreddīn-i Tūsī eyitdi ki: “Es selām ‘aleyke yā şāliha! Merd-i garībüm beni konuqluğa kabūl (140)

[71b]

İdersen”. Hatun cevāb virdi ki. “Sen Hāce Naşreddīn-i Tūsī olasin niçün kabūl itmeyevüz? Hōş geldün şafā getürdün.” Hāce Naşreddīn ta‘accūbe vardı ki bunu neden bildi. Bir sâ’atden soñra büyük kızı eyitdi ki: “Yā vālide babamız şimdi ne işdedür?” Ortancası bir dāne levh eline alup mütāla‘a eyledi ve eyitdi. “Bir dāne tavşanı öñine alup kovar” ve küçügi dañi levh eline alup nazar eyledi ve eyitdi ki: “Ol tavşan dişidür (141)

[72a]

ve karnında iki yavrusı vardır.” Vālideleri eyitdi ki: “Hep didüğünüz gerçektür. Ol tavşanı şikār idüp hālen gelmek üzre.” Bunlar bu sözde iken gördiler ki ‘Arab hāmesine dāhil oldı. Hāce Naşreddīn-i Tūsī istifsār-ı hāl itdükleyin cümlesinün didügi gerçek oldı. Bu eelden ol hatuna on iki yıl hidmet itmişdür. Anlar usturlābda bunu böylece müşāhade itmişlerdür ki dört nesne itmām bulmaz meger dört nesneyle:

Kit‘a (142)

[72b]

‘Ākıl olmayınca ādem dānişe el uramaz

Kişi perhīz itmeyince dīni olmazmış tamām

Her işün üstādına var ihtiyāc dīnde

Ni‘metün hem dañi hem şükre şöyle bil ey merd-i tām

Hāzret-i ‘Alī’ye rażiyallāhu te‘ālā keremallāhu veche bir gün didiler ki: “Erde hüner olur didükleri nedür?” Cevāb virdiler ki dünyāda henüz çoğdur ammā dördi gāyet

mu‘teberdür. Ol dört hünerden biri bir kimesnede mevcüd olsa erde hüner bir olur dimege kâbil olur. Eger dördi daği mevcüd olsa bî-nâzîr-i ‘âlem olur.” (143)

[73a]

Ol dört hüner bunlardır.

Kıt‘a

Birisi oldı oğ atmağ biri yazı yazmağ

Sofra şalmağ birisi biri de şuda yüzme[k]

Kimde kim ola bunuñ cümlesi cānā mevcüd

Ḳādir olmaz anı hiç kimse cihānda bozmağ

İmām Muḥammed Ġazālî raḥmetullāhi ‘aleyh ba‘zılar dimişlerdür ki lafz-ı ġazzālî şeddesüz gerekdür. Zîrā Ġazāl vilāyet adıdır. Yāysa yā-yı nesebidür ve ba‘zılar İmām Muḥammed müy-tāb imiş. Ġazāl-i mübālağayla ism-i fā‘ıldür. Ma‘nā-yı luğavîsi egirci dimekdür. Yāysa gene yā-yı nesebîdür. El ḥāşıl-ı kelām ba‘zı yārānuñ ittifākı (144)

[73b]

üzerinedür ki ġazālî şeddesüz isti‘māl itmek daği evlādur. Zîrā kendüleri buyurmuşlardır ki ²⁹ عُلَى جِفاء فقد لتشدید با غزالی قال من rivāyet iderler ki ümmet-i Muḥammed'den şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem cemī-i ‘ulūmı tekmīl itmiş böyle kimse yokdur. ‘İlm-i zāhirde ba‘zı taşnîfâtı vardır ki ‘ulemā-yı kirām müṭāla‘asında elem çekerler ve ‘ilm-i bātında bir nice mü‘ellifâtı ki meşāyih-i ‘izām eline alup nazar eylemekden ḥavf iderler (145)

[74a]

ve keşf-i kerāmetinüñ daği nihāyeti yokdur. Cümleden birisi budur ki Ḥazret-i Mūsā ‘aleyhişşalavātü ve ‘s selām ‘âlem-i rüḥānîde Ḥazret-i Server-i kâināta şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem ḥazretlerine eyitdi ki: “Ey ber-güzîde-i evliya. El ‘ulemā ümmetî ke-

²⁹ Her kim gazaliyi şeddeli söylerse bu ona ağır gelir.

enbiyā-yı benī İsrāīl buyurmuşsunuz. Benī İsrāīl peygamberlerinin birisi benem. Ümmetümden benümlerle söyleşür kim vardur? Emr eylen” Hâzret-i Server-i Kâinât şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem İmâm Muḥammed Ğazâlî işâret eyledi ve eyitdi ki: “Yâ Mûsâ (146)

[74b]

Her ne su‘âlün var ise bunlara su‘âl eyle.” Mûsâ Peygamber ‘aleyhi’s şalavâtü ve’s selâm daḥi İmâm Muḥammed Ğazâlî’ye bir su‘âl eyledi. İmâm Muḥammed Ğazâlî Hâzret-i Mûsâ’nuñ su‘âline dört dürlü cevâb virdi. Mûsâ ‘aleyhi’s şalavâtü ve’s selâm eyitdi ki: “Yâ İmâm Muḥammed! Biz size bir su‘âl eyledük siz bize dürlü dürlü cevâb virdüñüz. Muḥaşşal-ı kelâm-ı cevâb bir gerek idi.” İmâm Muḥammed Ğazâlî cevâb virdi ki: “‘Allâhu te‘âlâ Hâzreti size Qur‘ân-ı ‘Azîm’de bir su‘âl eyledi. (147)

[75a]

siz dört dürlü cevâb virdüñüz. فيها لي و غنمي على بها واهش عليها اتوگاء عصاي هي قال يمينك ما اخري³⁰ مارب

Âḥir-i kâr Hâzret-i Mûsâ didi ki: “Şaddaḳa yâ Resûlallâh. Hâdîs-i şerîfîñüz şâbit oldı.” Anlar buyurmuşlardur ki: “Dört nesnenün muḳtezâsı dört nesnedür.”

Ḳıṭ‘a

Şükr iderseñ ni‘met eyler iḳtizâ

Eyüluḳ itseñ aduñı ider kerîm

Hem seḥâvet iderseñ ululuḳ

Epsen olsañ başuñı eyler selîm

Şeyḫ Cüneyd-i Bağdâdî raḥmetullâh ‘aleyh (148)

[75b]

ğâyet ululardandur.

³⁰ Bkz. Taha Süresi 17-18. Ayetler. Şu saḡ elindeki nedir ey Musa? Musa dedi ki: “O benim deḡneḡimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelirim. Onunla başka işlerimi de görürüm.

فضل اهل نكنند ورن كنند تراكر وصف

را دلارم روى نىست مشاطه حاجز

Mücbince benüm vaşfuma ihtiyāc yoқdur. Güyiyā bir maḥbūb-ı zībādur ki zīb ü zīnetden mu‘arrā vü müberrā ola. Anlar buyurmışlardır ki dört nesnenüñ inqıṭā‘ına dört nesne bā‘ışdır.

Кıṭ‘a

Şükrsüzluқ zāyi‘ ider ni‘metüñ

Zulm iderseñ kuvvet-i қalbüñ gider

Kāhil olsañ luṭfuñ elünden çıkar

‘Ucb iderseñ devletüñi қat‘ ider

Ḥallāc-ı Manşūr rivāyet iderler ki (149)

[76a]

devr-i ḥātemde bu ḥānқāh-ı ‘aşv içünde esrār-ı İlähī’yi andan evvel kimse fāş itmemişdür ve ḥalқ-ı ‘ālem böyle қıyās eylerlerdi ki anuñ ene’l Ḥaққ didügi kendini Ḥaққ bilüp gayrıyı selb eyleye. Bilmezlerdi ki ol Ḥazret-i Ḥaққ’ı celle celālühü her yirde ḥāzır u nāzır müşāhade eylemiş idi. Belki öz vücūdundan daḥi Ḥaққ’dan gayrısını taşavvur қılmazdı. Nitekim Seyyid Nesimī Ḥazretlerinüñ bu mazmūnda iki beyti vardır. Gel getir işbātuñı kimdür senüñ nuṭқuñda kim

Кıṭ‘a (150)

[76b]

Gel getir işbātuñı kimdür senüñ nuṭқuñda kim

Söyleyen söyletdüren işitdüren her aradan

Öd u şu topraқ u yelden böyle şüret bağlayan

Böyle dükkān yaşayan kendü çıkar mı aradan

Hallâc-ı Mansûr Hâzretleri buyurmuşlardır ki dört nesneden elbette dört nesne zühür ider.

Ƙıţ‘a

Az yimekten tendürüstlük ey göñül eyler zühür

Çok yiyenler Hâkķ yanında hâkķ içinde hõr olur

Yaramazlık idenüñ dünyâda yüzi karadur

‘İlm tahşîl itmeyenler âhîretde zarâr olur

Şeyh-i kebîr rahmetullâhi te‘âlâ ‘Acem ulularındandır. Egerçi diyâr-ı Rûm'da iştiyhârî yokdur ammâ ‘Acem'de muhibb ü mürîdi çokdur. [151]

[77a]

Ziyâreti hâkîre müyesser olmuşdur. Hâlâ şehri-Şîrâz'da âsüdedürler. Rivâyet iderler ki Şeyh Sa‘dî ile hem-‘aşr imişler. Keşf-i Kerâmeti izhâr eylemekde çok kışşaları geçmişdür ammâ Şeyh Sa‘dî Hâzretleri

هوشيار نظر سبزدر درختان برك

کردكار معرفت دفترىست ورق هر

beytini söylediği zamânda Allâhu te‘âlâ Hâzretleri Kerrûbyân-ı Muḳarrebîn'e emreyledi ki: “Yetmiş tabak nûr Şeyh Hâzretlerinüñ üzerine nişâr ideler.” Şeyh-i Kebîr Hâzret-i Şeyh'den (152)

[77b]

bu kerâmeti müşâhade itdükde varup Hâzret-i Şeyh Sa‘dî Hâzretlerinüñ hâk-i pâyına yüz sürdi ve eyitdi ki

نده من و شاهي تو شاهي تو و بنده من

El hâşıl-ı kelâm gâyet ululardandır. Anlar buyurmuşlardır ki dört nesnenüñ netîcesi dört nesnedür.

Ƙıţ‘a

Ṭab‘ı nāzık olanuñ rencişi gāyet çok olur

Ḥased iden kişinüñ āḥiri düşmānluḡdur

Meşrebin bilmedüğine laḡv aḥmaḡluḡdur

Ḥiffet itmek kişi yārānına nādānluḡdur

Ebū El Ḥasan Ḥaraḡānī raḡmetullāhi te‘ālā ol daḡi ‘Acem ulularındandır. Rivāyet iderler ki (153)

[78a]

hiç bilmedügi vādī ḡalmamışdır ve görmedügi ‘ilm yoḡdur. Buyurmışlardır ki: “Eger bir kimesne heybetde şīr-i jiyān ve kuvvetde pīl-i demān ve zīr-i destlükde Rüstem-i destān ve kimse arḡasın yire getürmese bu dört nesneden birisi anda mevcūd olsa dünyāda andan āciz kimse bulunmaz.

Ḳıṭ‘a

Birisi ehl-i ‘ıyāl olsa birisi medyūn

Birisi daḡi zūlm görmüş ola ḡākimden

Birisi daḡi anlaruñ ammā ki ola düşmeni çok

Böyle aldum ḡaberin ben bir ulu ‘ālimden

Ḥazret-i İmām-ı A‘zām Ebū Ḥanīfe raḡmetullāhi ‘aleyh (154)

[78b]

rivāyet iderlet ki ‘ilmiyle ‘āmil dünyāya böyle kimse gelmemişdür ve ‘ibādeti şol mertebe iderdi ki kırık yıl miḡdārı yatsu namāzınuñ abdestile şabāḡ namāzını ḡılmışdır ve vefāt eyledügi giceye dek ‘ādetini terk eylememişdür. Ḥikāyet iderler ki bir ḡoñşusu var idi. Gāyet şālihlerden teheccüd namāzını her gice kendü ḡılduḡından ḡayrı bir ma‘şūm oḡlancığı var idi. Ana dāḡi teheccüd namāzını ḡıldururdu. Ḥazret-i İmām vefāt eyledügi gice ol kimesne ‘ādet-i sābıḡası üzre (155)

[79a]

kaıkup namāzına meşgöl oldu. Oğlanuğına eyitdi ki: “Sen dağı kaık abdest al ve benümle namāza bile muıayyed ol.” Oğlan dağı ‘ale'r-re’s ve'l-‘ayn deyüp taıra ıkıktı abdeste mübāşeret ideyorurken Hāzret-i İmām'uhn sa‘ādetĥānesinüñ bāmına nazar eyledükde gördi ki her gice gördüği ađaç yirinde yokdur. İıerü girüp babasını bu aĥvālden ĥaberdār itdükleysin babası feryād u fiđāna başıladı ve eyitdi ki: “Ey oğul ol her gice gördüđüñ ađaç ađaç (156)

[79b]

degöldür. Hāzret-i İmām'uhn mübārek kıadd ü kıāmetidür ki her gice efendisine kıyāmda tururdu ve ben bildüğüm kırık yıldur ki anuñ ĥāli buydu. Bu gice ki yokdur taĥkıık. Hāzret-i İmām vefāt eylemişdür.” deyu Hāzret-i İmām'uhn ‘ibādetĥānesine müteveccih oldu. Gördi ki Hāzret-i İmām dār-ı fenādan dār-ı bekıāya rıĥlet eylemişler. Bir miıđār girye idüp yine ĥānesine revāne oldu ve gerü ‘ibādete meşgöl oldu ve dağı Hāzret-i İmām'uhn velāyetinüñ (157)

[80a]

birisi budur ki bir gün meclisde otururken bir A‘rābı geldi ve eyitdi ki: "Yā İmām! ب بارك كما فيك الله بارك³¹ واولين ب او واول³² Cevāb virdiler ki: واولين ب بارك³² Tekrār ‘Arab eyitdi ki: بارك كما فيك الله بارك³¹ واولين ب او واول³² Hāzret-i İmām ol ‘Arabuñ bu sözinden ziyāde maĥzüz oldu ve hezār iĥsānlar eyledi. ‘Arab gerü geldiği yola revāne oldu ammā ĥuzzār-ı meclis bu su‘āl ü cevābdan ĥayretde kıaldılar. İılerinden birisi eyitdi ki: "Yā İmām-ı zamān bu ‘Arab kışşası bize ĥāyet müşkil oldu. (158)

[80b]

Ol sizden ne su‘āl eyledi ve siz aña ne cevāb virdüñüz?” Buyurdılar ki: “Ol ‘Arab bizden su‘āl eyledi ki: “Teşehĥüdi bir vāv ile mi oıumak gerek veyāĥüd iki vāv ile mi oıumak?” Ben dağı cevāb virdüm ki: "iki vāv ile." Tekrār eyitdüm ki: “Yā ‘Arab! Size بارك كما فيك الله بارك³¹ واولين ب او واول³² didüği nedür? Cevāb virdiler ki: "Ol "Arab beni medĥ eyledi.

³¹ Bir vav ile mi yoksa iki vav ile mi?

³² Bir vav ile.

Nitekim Allāhü Te‘ālā Hazretleri Qur‘an-ı ‘Azīm‘de zeytün ağac hakkında buyurmuşdur: ³³غربية لا و شرقية لا مباركة زيتونة³³ (159)

[81a]

Ya‘ni nitekim maşriq u mağribde eşcār arasında zeytün ağacı gibi mübārek ağac yokdur. Hālā şarkda vü ğarbda senüñ gibi ‘ulemādan kimse yokdur. Ehl-i meclis Hazret-i İmāmuñ cemī‘en dest-i şerīflerini būs idüp hāk-i pāyına yüz sürdiler ve eyitdiler: “Hāk-kā ki buyurduĝuñuz mertebe-i velāyetdür ve sizden ĝayrı kimsenüñ haddi yokdur ki bu vādīlerde pervāz eyleye.” Rivāyet iderler ki hem ol meclisde buyurdılar ki ādemüñ bu dört nesne nādānluĝına delālet ider.

Kit‘a (160)

[81b]

Birisi bilmedügi kimseye küstāh olmak

Birisi daħi vefā çeşmesini tutmak zenden

Birisi kūdek ile meşveret etmek ey dil

Biri de düşmenine tayanup olmak emīn

İmām Şāfi‘ī rahmetullāhi te‘ālā ittifāk-ı ‘ulemā bunuñ üzerinedür ki ‘ilm anlara zātīdür kesbī degüldür. Rivāyet iderler ki Hazret-i İmām yedi yaşında iken iki kimesne gelüp vālidesine bir boĝçe esbāb emānet virdiler. Zamān mürür eyledikten soñra ol ādemlerüñ birisi gelüp Hazret-i İmām‘uñ vālidesinden emānet kodukları boĝçeyi [161]

[82a]

aldı. Bir niçe zamāndan soñra ol biri gelüp boĝçeyi taleb eyledükde hatun müteħayyir kaldı. Boĝçeyi alan kimseyi ne kadar kim cüst ü cū eyledi. Nām u nişānın bulamadı. Bu tereddüde iken Hazret-i İmām mektebden geldi. Vālidesinüñ bu perīşānluĝını müşāhade idüp istifsār-ı hāl eyledükde anası daħi olduĝı üzere hikāyet eyledi. İmām

³³ Bkz. Nur süresi 35. Ayet. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur.

vālidesine cevāb virdi ki: “Bunuñ ‘ilācı āsāndur. “ Ve ol kimesneye eyitdi ki: "Gel k̄āzıya varalum. Meclis-i şer‘e (162)

[82b]

vardıqlayın ol kimesne yine evvelki gibi esbāb talebinde. İmām cevāb virdi ki: "Emānet virdüğüñüz esbāb bizdedür. Ammā saña yalnuz virmek şer‘ī degüldür. Var ol kimesneyi bile getir. Size esbābı teslīm idelüm." deyu vālidesini müdde‘ī elünden kurtardı. Hāzret-i İmām buyurmuşdur ki: "Dört nesne zuhūr bulduğdan soñra gerü dönmesi k̄ābil degüldür.

Kıṭ‘a

Biri bir söziñe çıka sehvile ağızından

Birisi dağ k̄azā kim ola Hāğğ'dan nāzil

Biri bir oğ kim anı atmış ola tır-endāz (163)

[83a]

Biri de ‘ömr degüldür gerü gelmege k̄ābil

Şeyh Muḥyiddīn-i ‘Arabī ‘aleyhi’rahme cemī‘ evliyāullāhuñ ittifākı bunuñ üzerinedür ki eimme-i işnā ‘aşerden soñra andan ulu kimesne evliyāullāh arasında vücūda gelmemiş ola. Hattā cemī‘ vilāyetde Şeyh-i Ekber dimekle meşhūrdur ve mü’ellifātı ki “Fuşūş” ismiyle müsem mādur. Erbāb-ı zāhirden ba‘zı kimesneler müṭāla‘asına k̄ādir olmayup şeyhūñ kimi ilhādına ve kimisi rafzına zāhib olmuşlar ammā maḥz-ı ḥaṭādur. Ululuğı şol mertebededür ki Şām'dan Mekke-i (164)

[83b]

Mübāreke'ye müteveccih olup gideyorurken ‘aşı ‘Arab gelüp ol k̄āfileyi rencide eyledi ve içlerinde birisi Şeyh Hāzretlerine bir tāziyāne urdı. Mürīdleri ol ‘Arab'a mükāfāt kaşdın eylediler. Şeyh Ekber rāzī olmadı ve eyitdi ki: "On dört yıl bundan evvel levḥ-i maḥfūza nazar eyledüm. Gördüm ki Şeyh Muḥyiddīn-i ‘Arabī Ka‘be-i Şerīf’e revāne olduğda ‘aşı ‘Arablardan birisi gelüp şeyhne bir tāziyāne ursa gerekdür.” deyu yazılmış. Pes ma‘lūm oldu ki rüz-ı ezelde bize muḥadder (165)

[84a]

imiş. ‘Arab’uñ bunda ne şuçı vardır?” deyu ‘Arab’ı rencide itdürmedi. Ol servere bir gün didiler ki: “Allāhu te‘ālā Hāzret kullarına Qur‘ān-ı Şerīfde ne buyurmuşdur? Neyle ‘amel eylemek gerekdür ve Hāzret-i Hakk’a neyle vāşıl olmağ olur?” Cevāb virdiler ki: “Allāhu Te‘ālā Hāzretleri Qur‘ān-ı ‘Azīm’de çok nesne emreylemişdür. Cümlesine insān-ı za‘īf ri‘āyet idemez ve ri‘āyet eyleye cümlesine ri‘āyet eylemiş gibi olur.”

Kit‘a

Birisi farz-ı Hūdā kim didiler aña şalāt

Birisi daħi rızā-yı peder vü māderdür (165)

[84b]

Birisi sünnet-i Aħmed ki bize lāzımdur

Biri de halka luğ kim iden anı erdür

Bir gün Hāzret-i Faħr-i ‘ālem şallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem aşhāb-ı güzīnle otururken bir kimse öñlerinden geçüp selām virdi. Anlar daħi ‘aleyke aldılar. Ammā Hāzret-i Resūl şallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem bir miğdār mübārek şağalların eline alup tefekküre vardılar. ³⁴يا لك القهر و لك اللطف بعد

buyurdılar. Aşhāb rızvānallāhü te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn ittifāk bir idüp eyitdiler ve didiler ki: "Yā resulallāh! Ne tefekkür itdünüz?(166)

[85a]

ve bu ādem hağğında ne buyurduñuz?” Buyurdılar ki: ³⁵الله bu الا الغيب لا يعلم kimesnede cehennem ‘alāmetleri vardır. Tekrār eyitdiler. “Yā Resūl-i Ekrem şallāllāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem! Ehl-i cehennem olanlaruñ ‘alāmeti kaçdur?” Dört hadīs-i şerīfde: ³⁶بخيل يد و شديد قلب فاحش لسان و عالش وجه

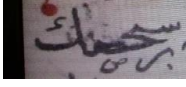
Kit‘a

³⁴ Ey Allah’ım senin lütfundan ve kahrından sonra

³⁵ Allah’tan başka kimse gaybı bilemez.

³⁶ Yüzü çirkin, sözleri ahlaka uymayan, katı kalpli, cimri.

Birisi ola ki yüzi çirkin ola bir

Birisi söyledügi demde sözi bārid ola

Birisi desti baḥl̄ ola biri ḳalbi ḳatı (167)

[85b]

Bu ‘alāmet ıssı düzehīye ‘āid ola

Şeyḫ Sa‘dī Ḥazretleri Būstān'da böyle ḫikāyet eylemişdür ki bir gün Ḥazret-i Peygamber şallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem Benī Tay ḳabīlesi üzerine ‘asker gönderdiler ve ol ḫāifeyi imāna da‘vet itdiler. Ḳabūl eylemedükleyin cümlesini esīr eylediler ve Ḥazret-i Faḫr-i ‘ālem şallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem Ḥazretlerinüñ ḫuzūr-ı şerīflerine getürdiler. Rivāyet iderler ki ol gün celāle maḫzar düşmiş idi. Cümleye ḳatlı buyurdılar. Bir iki ḳatlıden (168)

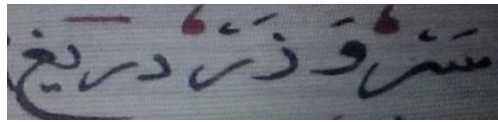
[86a]

Şoñra içlerinden bir cemīle ḫatun Ḥazret-i Resūl şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem Ḥazretlerinüñ dest-i şerīfini būs idüp ḫāk-i pāyına yüz sürdi ve eyitdi ki: "Yā resūlallāh seni yoḳdan var iden Ḥūdā ḫaḳḳıyçün ve benüm cedd-i a‘lām ḫürmetiçün beni ḳatlı idüp bu esīrleri āzād eyle. Ḥazret-i Resūl şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem bu sözden girye-āğāz eyledi ve eyitdiler kim: "Yā ḫatun yoḳdan var iden Ḥūdā bilürem. Ammā senüñ cedd-i a‘lāñı bilmezem. Sen kimsen ve senüñ ceddüñ (169)

[86b]

Kimdür?" Ḥatun eyitdi: Yā nebiyullāh! Benüm ceddüm. Bir kimse idi ki hergiz

kimesneden

dirīḡ itmemişdür. Adına Ḥātem-i

Tay dirler Ḥazret-i Ḥabīb-i Ekrem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem ol ḫatunuñ ḫāḫır-ı için ol esīrleri āzād eyledi ve cümlesini in‘ām u iḫsāna müstaḡraḳ idüp gerü vilāyetine gönderdiler. Ammā ol ḫatun Ḥazret-i Peygamber'üñ bu luḫfin müşāhade eylemekle eyitdi ki: “Ben sultānuñ ḫizmet-i şerīfini devlet-i dünyā vü sa‘ādet ‘aḳabı bilürem. Sultānum (170)

[87a]

her ne dīnde ise ben ol dīni kabūl itdüm. Göñlümü āyīn-i küfrden döndürdüm.” Hāzret-i Resūl şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem be-gāyet şād-kām oldu. Ol hatuna īmān-ı ‘arz idüp cāriyelüğe kabūl eyledi ve bir rivāyet de budur ki hatun idinmişlerdür. Bir gün aşhāb-ı rızvānallāh te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn Hāzret-i Peygamber şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem'e didiler ki yā Resūlallāh Hātem-i Tay hakkında ne buyurursuz? Ehl-i cennet midür yoħsa ehl-i cehennem midür? (171)

[87b]

Cevāb virdiler ki: An ki ben işidürüm. Hātem-i Tay'da ehl-i cennet ‘alāmetleri var imiş. Tekrār eyitdiler ki: "Yā Resūl-i Ekrem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem ehl-i cennet ‘alāmetleri kaçdur?" Cevāb virdiler ki: “‘Alāyim-i ehl-i cennet dördtür. Hadīs: ³⁷وجه سخي يد و تقى قلب فصيح لسان و مليح

Kıt‘a

Birisi ol ki yüzi dāim ola ħande anuñ

Birisi daħi lisānı ola her demde faşīħ

Birisi qalbi taķī ola biri dest-i seħī

Şübhe itme buña sen kim budurur qavl-i şaħīħ (172)

[88a]

Hāzret-i Āişe raziyallāhu te‘ālā ‘anhādan naql iderler ki ol hatun ki Hātem-i Tay neslindendür. Bugün su‘āl eyledüm ki: “Hāzret-i Resūl-i Ekrem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem evine geldükçe senüñle ne muşāħabet ider?” Cevāb virdi ki: “Umūr-i dīniyyeye müte‘allik olan kelāmı tamām eyledikten soñra eger benüm ceddüm ki Hātem-i Tay'dur kıyāfetini ve ħaşletini su‘āl iderdi. Ben daħi vuķū‘ı üzere ħikāyet iderdüm.” Mübārek dudaklarıyla tebessüm idüp inşāallāhu'rrahman Hātem-i Tay'ı (173)

³⁷ Yüzü güleç, sözü anlaşılır, kalbi Allah korkusuyla dolu, eli açık.

[88b]

ehl-i cennetdür deyu söyledi. Hâzret-i Fâtımâtü'z Zehrâ razıyallâhu te'âlâ 'anhâ ol hatundan naql iderler ki bir gün Hâtem'e didüm ki sen bir hışm-nişîn olsaydın ve bu eṭrâfda bu kadar 'azîmü's şân pâdişâhlar vardur Bir kimsenüñ bir murâdı olsa hiç kimseye varmazlar. İllâ saña ve senden olan iştihâr anlaruñ birisinden olmaya. Cevâb virdiler ki “Allâhu te'âlâ Hâzretlerinüñ benden ednâ bir kulu yokdur. Velîkin benüm bu sa'âdetüme dört nesne sebep olmuşdur:”

Kıṭ'a

Birisi cānum ğayrlar cānına taḳdīm itmedüm (174)

[89a]

Birisi de Hâḳḳ'dan özge kimseye el açmadum

Biri hergiz itmez idüm kimseye buĝz u ḥased

Biri daḥi her belâ kim geldi Hâḳḳ'dan kaçmadum

Vaḥy kâtiblerinden birisi bir gün Hâzret-i Resül şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve selleme eyitdi ki: “Yâ resülullâh Ḳu'ân-ı 'Azîm'i sertâpâ tettebbu' eylemişüm. Ammâ Allâhu te'âlâ Hâzretlerinüñ üç kitâbını daḥi görmek isterüm. Ne buyurursuz? “Hâzret-i Resül şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem cevâb virdiler ki: “Allâhu te'âlâ celle celâlühü Hâzretleri dört kitâbında dört kelime buyurmuşdur. Her kim ol dört kelimeyi (175]

[89b]

görse Hâḳḳ'uñ dört kitâbını görmiş gibi olur ve her kim ol dört kelimeyi kendüye vird edünse cümle murâdı ḥâşıl olur. Tevrât'da ³⁸ شيع قنع من ve İncİL'de ³⁹ سلم اعتزل من ve Zebûr'da ⁴⁰ من نجا صمت ve Furḳân-ı azîmü's şānda ⁴¹ فهو الله على يتوكل من و

Kıṭ'a

³⁸ Kanaat eden doyar.

³⁹ Uzaklaşan kurtulur.

⁴⁰ Susan kurtulur.

⁴¹ Kim Allah'a tevekkül ederse o ona yeter. (Talak, 65/3)

Ḳāni‘ olan kimseler dünyāda toḡdur ey göñül

‘Uzlet idenler selāmet hırkasına hōş girer

Sāmit olan kişiler ‘ālemde buldular necāt

Hāḡḡ'a idenler tevekkül rızıklarını Hāḡḡ virür

Hāzret-i Server-i Kāināt şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem (176)

[90a]

buyurmışdur ki nolaydı benüm ümmetimden dört dürlü t̄āife h̄āşıl olmayaydı. Su‘āl eylediler ki yā resūl! Ol dört t̄āife ḡangısıdur? Cevāb virdiler ki: قاطع البشر بايع البقر ذابح حاروالحجر الجبر

Ḳıṭ‘a

Birisi ol ki öküz kısmınıdur öldürücü

Biri insānı o kim dem-be-dem alır satar

Birisi ol ki urur meyve ağacına teber

Biri de ol ki taşu āteş-i sūzāna ḡatar

Erdeşir bābıñı rivāyet iderler ki dār-ı fenādan dār-ı beḡāya rıḡlet itdüḡi zamānda ḡāyim-maḡāmı yoḡıdı. Aḡir-i kār şu ki (177)

[90b]

ḡarār virdiler ki beglerden birisi anası cānibinden pādişāh-zāde idi. Salṡanatı aña muḡarrer ideler. Ol daḡı ḡabūl idüp eyitdi ki: "Ḥaṡır üzeredür Ben niye ‘amel ideyüm ki salṡanat destimde zevāl-pezir olmaya. Erdeşir cevāb virdi ki: "Devlet-i pādişāhī dört nesneyle ḡāyimdür. Ben anları ele getürüp çāre itmiş idüm. Ammā şimdi neyleyem ki ecele çāre bulamadum. Gerü ol pādişāh-zāde iltimās eyledi. Ol dört şey' ki pādişāhluḡ anuñla ḡāyimdür. Ḳangısıdur? Naḡmla cevāb virdi. (178)

[91a]

Bil devlet-i şāhīyi dört nesneyle ḡāyimdür

Bir bir ideyüm izhâr ey merdumuñ dîde

Te'yîd-i semāvâtı Hakk'ıñ didüğün dutmaq

Destür-i cihân dîde-fermân-ı pesendîde

Sultân Hâcî Bektâş-ı Velî kâdresallâhu sırrahu'l- 'azîz gâyet ululardandır. Rûm'ıñ kuşbıdır. Pâdişâh-ı şüret ü ma'nâ hattâ Âl-i 'Osmân'ıñ dedesi ki 'Osmân-ı Hân'dur. Anlara Rûm'ıñ pâdişâhluğunu Hünkâr Hâcî Bektâş nazâr eylemişdür ve bu tarîkla naşîhat eylemişdür ki sen benümlesün ben senünleyüm. Ol ecluden Âl-i 'Osmân ol 'azîzüñ âstânesine (179)

[91b]

ve evlâdına ri'âyet ider ammâ evladı bi'z zât belünden inmişdür. Burnı kanından hâşıl olmuşdur. Rivâyet iderler ki Hôrâsân vilâyetinde diyâr-ı Rûm'a kadem başdukları zamânda Rûm erenlerine selâm eyledi. Gözi açuqlardan Kayşariyye şehrinde bir kız var idi. Ayağı üzere durup “‘aleyke's selâm yâ Hünkâr-ı Hâcî Bektâş-ı Velî! Hüş geldüñ ey Rûm'ıñ kuşbı.” didi. Hikâyet iderler ki evvel kimse ki diyâr-ı Rûm'da Hâcî Bektâş-ı Velî'nüñ hîdmet-i şerifiyle (180)

[92a]

müşerref oldı. Ol kız idi. On iki yıl hîdmet eyledi. On iki yıldan soñra bir gün Hâcî Bektâş-ı Velî'nüñ burnı kanadı. Kız yanında hâzır idi. Ol kana berâber iki avucını dutdı ve taşra varup ol kanı şahrâya dökicek maħallde kendi kendine eyitdi. Ne revâdur ki böyle serverüñ kanı yabâna döküle? Ben cây-ı maħall öz vücudumdan gayrı yer görmezüm deyu ol kanı nüş eyledi müddet-i medîdden soñra hâmil oldı ve Balım adlu bir veled (181)

[92b]

vücûda getürdi. Hâlâ Hâcî Bektâş-ı Velî evlâdı ol sultân Balım neslindendir. El-hâşıl-ı kelâm ziyâde 'azîzlerdendir. Bugün dervîşleri cem' olup eyitdiler ki: "Allâhu te'âlâ Hâzretlerine neyle vâşıl olmaq olur? Cevâb virdiler ki: "Erbâb-ı tarîk içinde dört menzil vardır. Dördünü dah tekmiñ itmeyince vuşul-i Hakk mümkün degüldür."

Kıta

Birisi anlaruñ oldı şerī'at

Birisi benden āl-i şāhum tarīkat

Eger ki ma'rifetdür biri anuñ

Velīkin birisi oldı haķīkat (182)

[93a]

Dīde-i haķīkat-i beyne mālik olan erbāb-ı şuhūduñ ittifāķı bunuñ üzerinedür ki mebdede-i insān üçdür: Biri cemād biri nebāt ve birisi hayavān. Allāhu te'ālā Hāzreti bunlardan birisini vücūda getürmek murād idünse dört melāike-i muķarrebe emr eyler. Aanlar daħi emr-i Haķķıla seb'a-i seyyāreye fermān iderler. Bu mazmūnla ki Allāhu Te'ālā hāzretlerinüñ murād-ı şerīfi bunuñ üzerinedür ki eşyādan böyle bir şeyi veyāhūd insāndan böyle bir insān vücūda getüresüz. Seb'a-i seyyare (183)

[93b]

daħi emr-i hidāyet-i itā'at idüp 'ādet üzere perveriş iderler. Ammā ol dört melāikeye emr olunur ve ol dört melāike-i muķarrebīn bunlardur ki zikr olunur.

Ķıţ'a

Birisi oldı anuñ Cebrāil

Birisi daħi dilā Mikāil

Birisi cān alıcı 'Azrāil

Biri de şūr urucı İsrāfil

İttifāķ-ı evliyā bunuñ üzerinedür ki bir kimesne kırķ yaşında her ne vādīye bulunursa ol vādīde ķalır. Kırķ yıldan soñra bir huşūsda teraķķī (184)

[94a]

yokdur. Hāzret-i Peyğamber şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem buyurmuşlar ki بلغ منن عصى فقد العصا يأخذ فلم اربعين ve bunu daħi dirler ki: "Enbiyā kırķına varmayınca nübüvveti tamām olmaz ve evliyā kırķ yaşına girmeyince velāyeti itmām bulmaz." El-ħāşıl-ı kelām kırķ yıl menzil başıdır. Hāfız-ı Şirāzī'nüñ bir beyti vardır.

Beyt

سساله چارده محبوب و ساله دو مي

كبير صغير و صحبت مرا است بس همين

Erbāb-ı mecāz bu beytūñ ma'nāsına böyle zāhib olmuşlardır ki ساله دو مي den murād iki yıllık şerāyiddür ki (185)

[94b]

Keyfi gāyet kıymet ü bahādadur ve ساله چارده محبوب den murād on dört yaşında dilberdür ki müşāhadesi kemāl-i şafādudur. Ammā muḥaqqāqīn eydürler ki ساله دو مي den murād Qur'an-ı 'Azīm'dür ki ikisiyle de nāzil olmuştur. Velīkin ba'zī 'ulemānuñ baḥşi böyledür ki Qur'an birkaç yılda nāzil olmuştur. Ammā cem'i iki yılda olmuştur ve ساله چارده murād Ḥazret-i Resūl şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve selemdür. Kırk yaşında dāire-i nübüvvete kadem (186)

[95a]

başup āsmān-ı heftuma 'urūc eylemişlerdür. Zīrā bunda çārda on dört yıl degül dört kerre dört kerre on dimekdür ki cümlesi kırk olur. Rivāyet iderler ki Ḥazret-i Faḥr-i 'ālem şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem mi'rāc eyledükden soñra aşḥābına bu tarīkla beşāret virdiler ki: Bilūñ ve āgāh oluñ ki bu dünyā 'ālem-i sefildür zīnhār elf zīnhār devlet-i dünyāya mağrūr olup saltanat-ı āḥireti elden çıkarmayasuz Zīrā āḥiret-i maḳām cāvīddür ve benüm ümmetüme bu resmile müjde viresüz ki Allāhu te'ālā (187)

[95b]

sizūñ için cennetde dört ırmağ halk eylemişdür ki dördi daḥi 'ale'd devām cārīdür. Her kaḅısına ṭab'uñuz mey iderse müyesserdür. Tekrār aşḥāb iltimās eylediler ki yā Resūl-i Ekrem şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem! Ol dört ırmağ kaḅısıdır? Henüz su'ül tamām olmadın Ḥazret-i Cebrāil 'aleyhi's şalavātu ve's selām bu āyet-i kerīmeyi getürdi ki zikr olunur. لذة خمر من انهار و طعمه يتغير لم لبن من انهار و اسن غير ماء من انهار فيها (188)

[96a]

الايه⁴² مصفى عسل من

Kıt'a

'Ale'd devām ola cārī yazındı dört ırmak

Behişt içinde sizünçün Hüdā-yı Rabb-i Ğafūr

Birisi nehr-i lebend birisi mā-yı 'asel

Birisi āb-ı zülāl ve biri şarāb-ı tahūr

Seyyid Nesīmī Hāzretleri ki meşhūr 'ālimdür. Ziyāde ululardandır. Vesāyir evliyāullāha fazīleti budur ki evlād-ı Resül'dur. Anlaruñ pīri ki Mīr Fazlullāh-ı Na'im'dür. Ol dañi ululardandır ve evlād-ı Resül şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellemdür. Mīr Fazlullāh'uñ bir kerāmeti bu imiş ki bir kimse düş görse (189)

[96b]

ve şabāh olduñlayın ferāmūş eylese hem düşüni ve hem ol düşüñ ta'bīrini söylermiş. Āñir-i kār şehādetleri düş ta'bīr eylemekden olmuşdur. Rivāyet iderler ki Tīmürlenk vefāt eyledükden soñra yirine kıyım maķām oğlı Şāhruñ Emīrza oldu. Anuñ dañi Burāķ Emīrza adlu bir oğlı var idi. Şāhruñ Emīrza bir gice vāķı'asında gördi. Ol ki kı'ide-i pādīşāhīdür. 'ādet üzere önüne kırk fağfūri tabaķ ta'am çekdiler. Henüz ta'ama el (190)

[97a]

eylemedin gördi ki bir aķ köpek gelüp ol tabaķuñ birini ağızına alup getürdi. Mu'abbirler bu düşüñ ta'bīrinide āciz kıaldılar. Āñir-i kār eyitdiler ki falān yirde Fazlullāh nāmında bir evliyā vardır. Anlardan ğayrı bu düşi kimse ta'bīr idemez. Şāhruñ Emīrza ādem-i tedārik eyledi ki Mīr Fazlullāh'ı getüreler. Getürdükleyin Şāhruñ Emīrza avda bulunur. Ammā oğlı evde hāzır imiş. Mīr Fazlullāh'a eydür ki babam böyle bir düş görmişdür. Ccemī'-i mu'abbirīn āciz kıaldılar. Sizi (191)

⁴² Bkz. Muhammed süresi 15. Ayet. Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değışmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır.

[97b]

ol düş ta'birine getürmişlerdür. Ne buyurursuz ol düş hakkında? Eyitdi ki: "Şāhruḥ Emirza'nuñ bir oğlu vardur. Ḥatunlarından birine dest-i derāzluḡ eylemişdür." Pādişāhẓāde ḡazaba geldi ve didi ki: "Baabmuñ benden ḡayrı oğlu yokdur. Hiç olur mı ben aña hıyānet eyleyem?" deyu Mīr Faẓlullāh'ı şehīd eyledi. Ammā kışsa muḡarrer imiş. Hikāyet iderler ki Nesīmī Ḥāzretleri Mīr Faẓlullāh'uñ ḡidmet-i şerīfine gelmezden evvel kırk yıl miḡdārı (192)

[98a]

Mīr Faẓlullāh şehr kenārına çıkup bir çāy-ı mu'ayyende yüzini rūzgāra karşı dutup نسّم ايد مى ما نسّم ايد مى ما söylermiş ve Seyyid Nesīmī geldüḡi zamānda cümle mürīdlerinüñ üsti yanına geçürdi ammā mürīdleri bī-ḡuzūr oldılar ve eyitdiler. Ne revādur ki mübtedī ki dün gele bizüm üsti yanumuza geçüre? Mīr Faẓlullāh daḡi velāyetle bunlaruñ zamīrini bildi ve her birine bir bıçaḡ ile bir tavuḡ virdi ve eyitdi: "Varuñ ve her biriñüz tavuḡuñuzu boḡazlañ. Ammā tenhā yirde ki (193)

[98b]

hiç kimse görmeye." Varup her birisi tavuḡunu boḡazlayup Mīr Faẓlullāh ḡatna getürdiler velākin Seyyid Nesīmī tavuḡını diri getürdi. Cemī'-i dervīşān zebān-ı ta'n-ı küşāde idüp didiler: "Bir kimsenüñ ḡābiliyyeti bu ḡadar ola ki pīrinüñ sözünü şondura. Bizüm üsti yanumuza geçmek ne revādur? Mīr Faẓlullāh daḡi anlaruñ ta'nı mücibince Seyyid Nesīmī'ye eyitdi ki: "Sen niçün tavuḡuñı diri getürdüñ ve ben didüḡüm gibi itmedüñ?" Seyyid Nesīmī cevāb virdi ki: "Sulḡānum (194)

[99a]

Ben siz didüḡüñüz gibi eyledüm. Zīrā siz buyurduñuz ki bir tenhā yirde boḡazla ki hiç kimse görmeye. Ben her ḡanda vardum. Ḥaḡḡ'ı ḡāzır u nāzır müşāhade eyledüm bir tenhā yir bulamadum. Ol sebebden tavuḡı diri getürdüm." Mīr Faẓlullāh bu sözden ḡāyet ḡaz eyledi ve iltifātını ziyāde eyledi. Bir gün Seyyid Nesīmī'ye didiler ki bu ulu mertebeyi neyle ele getürdüñ? Cevāb virdi ki dört nesneyle.

Ḳıḡ'a

Birisi Hakk'ı kamu yirde görürdüm hâzır

Birisi rāzī idüm her ne ki Hakk'dan gelene (195)

[99b]

Birisi dağı dutardum ne ki pīrüm dirler idi

Biri de bilmedüğümi şorar idüm bir bilene

Sultān Mīr Haydar Tūnī raḥmetullāhi ‘aleyh ‘Acem ulularundandır. Ol dađı evlād-ı Resūl şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellemendür. Tebrīz'de medfūndurlar. Haydar Tūnī didüklerine iki veche vardır. Biri budur ki Tūn vilāyeti adıdır. Ba‘zları demişlerdür ki ol vilāyetdendir ve ba‘zılar eydürler ki Tūn Fars-i kādīmde külḥana dirler. Ol serverüñ maḳāmı külḥan olduğuyçün Haydar-ıTūnī demişlerdür ve anlaruñ gibi (196)

[100a]

nefs-i emmāreyi kimse zebūn eylememişdür. Yola gitdüğü zamānda üçer batman zencīr her ayağına bağlarmış ve bir velāyeti budur ki Tebrīz pādīşāhānuñ oğlunu kendine tābi‘ itdürmiş idi. Hattā bir mertebeye vardı oğlan ki salṭanat-ı pādīşāhīyi terk eyledi ve gice ve gündüz külḥanda Mīr Haydar'la olurdu. Bir gün pādīşāh gāzaba gelüp umerāsıyla ḳalkdı ki Mīr Hayfar'ıñ ve oğlunuñ ḥaḳḳından gele. Külḥan ḳapısına geldükleyin Mīr Haydar bildi ki pādīşāh ziyāde gāzab- nākdür. (197)

[100b]

Pādīşāhzādeyi alup külḥanī āteşine girdi ve bir sâ‘atden şoñra hitām ḳapısına gelüp ḥammāmçıya bir deste gül virdi ve eyitdi ki pādīşāha diyesün ki: “Beni falān yirde ṭaleb itsün.” Pādīşāh bu vāḳı‘adan şoñra Mīr Haydar'a āşık oldu ve gice ve gündüz fiğāna başladı. Müddet-i medīdden şoñra Mīr Haydar tekrār Tebrīz'e geldi ve yine evvelki gibi külḥanda ḳarār dutdı. Hikāyet iderler ki pādīşāh ḥaberdār olduḳdan şoñra Mīr Haydar'a (198)

[101a]

eyitdi ki bār-ı şerī‘ati çekmek gereksüñüz. Benüm kızum vardır. Ben anı sultānuma cāriyeluğa virdüm. Muḥaşşal-ı kelām ḳabül eyleñ. Mīr Haydar dağı bu sözi ḳabül

eyledi. Ol gice kıızı Sultān Mīr Hāydar'a teslīm eylediler. Mīr Hāydar ol kıızı bir çādır seb içine koyup kenārlarını muhkem bağladı ve arkasına alup ol kıızı şabāha dek aşığı yoķaru getürdi. Şabāh olduklayın kıızı getürüp babası öñüne kodı ve eyitdi: "Bār-ı şerī'at didüğüñüzi (199)

[101b]

bütün gice arķamda getürdüm ve bu su'ālden dağı kurtuldum. Kıızı babasına teslīm eyldi ve girü külhāna varup kendi işine meşğül oldı. Rivāyet iderler ol pādişāh vefāt eyledükden soñra bir pādişāh dağı yirine geldi. Bir gün Mīr Hāydar olduğı külhān öñünden geçerken bir miķdār tevaķķuf eyledi ve didi ki göreyüm Mīr Hāydar ne muşāhabetdedür. Mīr Hāydar sākīsine eyitdi ki: "Doldur ķadehüñi içeyüm." Tebrīz pādişāhınuñ kürlüğine." Pādişāh u veziri (200)

[102a]

bu sözleri güş idicek vezīr içerü girdi ve Mīr Hāydar'a eyitdi ki: "pādişāhuñ kürlüğine içeceğüñüze 'aşķına içüñüz. Yeg degül midür? Ne ķadar ise bir ğāzī pādişāhdur. Niçe vilāyetler feth idüp niçe ğazālar itmişdür." Mīr Hāydar cevāb virdi ki: Eger ğāzī oldı kendi nefsinı ıslāh iderdi." Ol sultāna didiler ki dāire-i velāyete neyle ķadem başmaķ olur? Cevāb virdi ki: Dört nesneyle

Ķıı'a

Birisi ol ki ola ķavlüñe fi'lüñ şādıķ (201)

[102b]

Birisi ol ki zebün eyleyesün nefsi müdām

Birisi ol ki 'ibādet ola her dem kārūñ

Biri de cismini tebdīl idesin rūħa tamām

Behlül-i Dānā rahmetullāh 'aleyh ğāyet ululardandur. Evşāf-ı hamīdesi bī-nihāyetdür ve Allāhu te'ālā Hāzretlerinüñ ķatında şol ķadar teķarrübi var idi ki bir gün bir şat içinde bir balıķ dutdı ve ol balıģı bişürüp tenāvül buyurmaķ murād idündiler. Bir

āşpezüñ ocağı yanına vardı ve istedi ki ol balığı bişüre. Ammā ocağ şāhibi māni‘ oldı.
Rivāyet iderler ki (202)

[103a]

Henüz Behlül-i Dānā ol yirden kalkmadın Bağdād'ıñ bir küşesi dutuşdı. Ne kadar kim
def‘ine çalışdılar çäre idemediler çāk Behlül-i Dānā ol āteşe karşı balıgını
bişürmeyince. Ehibbāsı hāk-i pāyına yüz sürdiler ve eyitdiler ki: "Bu mertebe-i
‘āliyyeyi neyle ele getürdüñ?" Cevāb virdiler ki dört nesneyle

Kit‘a

Birisi terk-i dünyā eylemekle

Birisi nefsümi öldürmek ile

Birisi öz vücūdum maḥv kıldum

Biri de düşmenüm güldürmek ile

Ḥazret-i Mevlānā Rūmī ḳaddessallāhu sırrāhu (203)

[103b]

Ḥazretleri ‘Acem ulularınıñ bahşi bunuñ üzerinedür ki evliyāullāh arasında Ḥazret-i
Mavlānā'nuñ aḳrānı olmaya. Ondan ötüri ki tabī‘at-ı beşeriyetden çıkmışlardı.
Ḥatunuñdan naḳl iderler ki bunca zamān Ḥazret-i Mevlānānuñ ḥidmet-i şerīfnde
oldum. Hergiz ḥayvānāta müte‘allik nesne ekl eyledüklerin görmedüm. Günlerden bir
gün ‘ıyd-ı şerīf oldı. Evlādumla bile niyāz eylkedüm ki: "Bayrām ta‘āmını bizümle
tenāvül buyuruñ." Sözümi tenāvül eyledi. Ben daḫi ‘ādet üzere vāfir-i ta‘ām (204)

[104a]

ḥāzır eyledüm ve Ḥazret-i Mavlānā'ya ḥaber eyledüm. Geldükleyin şofra kenārında
oturdu. Ne kadar kim muntazır olduḳ ta‘āma dest-i dırāz eylemedi. Āḫir-i kār ziyāde
ibrām eyledük. Ḳaşık eline alup ucunu pilāv yağına dāḫil eyledi ve çıkardıḳdan şofra
ol yağıñ bir ḳatresini giydügi aḳ sādesinüñ etegine ḫamlatdı. Yağ bir ḳatre iken lekesi
bir flori deñlü oldı ve eyitdi ki: "İnsānuñ gönli şol deñlü leḫāfet üzeredür ki bu aḳ
sādeye beñzer. Bir ḳatre yağ bu kadar ḫalel virdükden (205)

[104b]

şoñra ziyāde olsa var aña göre fikr eyle. Andan şoñra alkup yine ‘ibādehānesine revāne oldu ve ol a‘āmdan bir loma tenāvül buyurmadı. Sulān Veled Hāzretlerinden rivāyet iderler ki bir gūn pederūm ki Hāzret-i Mevlānā'dur su‘āl eyledūm ki evliyāullāh neyle a‘-ı menāzil iderler ve menzil-i aşlīye neyle vāşıl olurlar? Cevāb virdiler ki dōrt nesneyle

ı‘a

Birisi giceler bīdār olmak

Birisi rūz u şeb itmek ‘ibādet

Biri oldu cihān hāından ‘uzlet (206)

[105a]

Birisi daı yıllarca riyāset

Hālid Bin Velīd razıyallāhu te‘ālā ‘anh Hāzretleri aşābuñ gūzīdesidūr. Rivāyet bunuñ üzerinedūr ki dīne da‘vet idüp īmāna gelmeyen muhālifinden ır iki biñ kimseyi ılıdan geürmīşdür. Andan mā‘adā zarb-ı tīg-i ziyān-ı feşāhatle yetmiş iki biñ kāfiri pādīşāhıyla bile īmāna getürmīşdür. Hikāyet iderler ki Hālid Bin Velīd Hāzretleri bir gūn ināıyyeye dāil oldu. Pādīşāhı ol gūn dīvān imiş (207)

[105b]

Kendini bir arī ile meclis-i pādīşāha dāil eyledi ve berāberine geldükleyin eyitdi ki: "Ey pādīşāh ve ey ehl-i dīvān! Bilūñ ve āgāh oluñ ki ben āir-i zamān peygamberi Muammed Muştafā şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem hāzretlerinūñ hīdmet-i şerīfnde olurum. Adıma Hālid Bin Velīd dirler. Allāhu te‘ālā Hāzretlerinūñ vahdāniyyetine ve Hāzret-i Resūl şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellemūñ risāletine īmān getürūñ. Yosa cümleñüzi ılıdan geürürüm. Rāvī böyle rivāyet ider ki ol pādīşāhuñ (208)

[106a]

bedenine lerze düşdi ve eyitdi ki: "Ey yiğit! Her ne deñlü pehlüvân olsan buradan baş kırtaramazsın. Yetmiş biñ ‘askere mālİKüm. Atları ve kendüleri sertāpā ğarķ-ı āhendür. Nihāyet nısfını öldüresin. Ziyādeye ķādir olmazsın ammā saña dört dürlü su’ālüm vardır. Eger dördine daħi cevāb virecek olursan ben ve ‘askerüm İmāna gelelüm. Hālİd Bin Velİd rażiyallāhu te’ālā ‘anh eyitdi ki söyle nedür su’ālün? Pādişāh eyitdi ki: “Sizün peygamberünüz buyurmuşdur ki (209)

[106b]

cennetde dört ırmaķ vardır. Lezzeti biri birine beñzemez ve birisi daħi budur ki cennetde ekl ü şurb olur ammā bevl ü ğāyıt olmaz ve birisi budur ki cennetde tūbā ağacı vardır. Şol ķadar budaķları vardır ki her eve bir budağı dāħil olmuşdur ve birisi budur ki ehl-i cennet olanlara Allāhu te’ālā Hāzret birer köşķ verür. Ol köşķün üzerine binmek murād idündükleyin önlerine nüzül ider ve bindükden soñra gene evvelki gibi dört direk üzerine (210)

[107a]

gelür. Bunların mişālini dünyāda baña yerlü yerine göstericek olursañ senün dīnünİ kabül iderüm.” Hālİd Bin Velİd rażiyallāhu te’ālā ‘anh eyitdi ki: "Hāzret-i Resül-i Ekrem şallallāhu te’ālā ‘aleyhi ve sellemün buyurduğı haķķdur ve cümlesinün daħi mişāli dünyāda vardır. Dört ırmaķ ki lezzeti biri birine beñzemez. Ādemün ağzı ve burnı ve gözi ve ķulağı şuyıdır ki aşlā dādı biri birine beñzemez ve ol ki cennetde ekl ü şurb olur ammā bevl ü ğāyıt olmaz (211)

[107b]

Ādemün anası raħmidür ki dört aydan soñra perveriş-i şemsle rüh peydā ider. Andan soñra anası ğadāyla ğadālanur tā müddet ğaml gelince ve ol ki tūbā ağacıdır. Her eve şu’lesi dāħil olmuşdur ve ol ki köşķdür. Ehl-i cennet üstine çıķmak istedüği zamānda önlerine nüzül ider. Andan soñra ķalkup diledüği yire revāne olur devedür ki istedüğün gibi kıllandırırsın. Pādişāh bu sözleri ğüş eylediceķ şaddaķa yā Resulallāh deyüp yetmiş biñ ‘askeriyle (212)

[108a]

bile imāna geldi. Hālid Bin Velīd rażiyallāhu te‘ālā ‘anh ḥāzretleri buyurmuşdur ki ümmet-i Muḥammed şallallāhu ‘aleyhi ve sellemde çok dürlü merātib vardır ammā şehādetden ulu mertebe yokdur. Velīkin rütbe-şehādet kişiye müyesser olmaz. Tā bu dört nesne anda mavcūd olmayınca. Ol dört nesne bunlardır.

Ḳıṭ‘a

Biri hiç kimseyi öldürmeye öz nefsi için

Birisi ol ki ġazāda yimeye māl-ı ḥarām

Birisi ol ki icāzet ala serdārından

Birisi daḡi ġazā mālını bezl ide tamām

‘Ulemā-yı mütebaḡḡirīn raḡmetullāhi ‘aleyh (213)

[108b]

birisi tefsīr-i kebīrden naḡl eylemişdür ki insān dört kısımdur: Birisi ol ki bilür ve bilür ki bilür ol kimesne ‘ālemdür aña tābi‘ oluñ ve birisi bilür ve bilmez ki bilür ol kimesne uyḡudadır anı uyanduruñ ve birisi bilmez ve bilür ki bilmez ol kimesne irşāda muḡtācdur anı irşād eyleñ ve birisi ol ki bilmez ve bilmez ki bilmez ol kimesne şeytāndur. Andan ictināb eylen:

‘Arabī

فهونایم یدری الله یدری ولا یدری رجل و فاتبعوه فهو عالم یدری انة و یدری یدری رجل اربعة الرجال

(214)

[109a]

یدری لا انة یدری لا و یدری لا رجل و سرشده فا سرشده فهو یدری لا انة یدری لا و رجل و يقظوه فا جتنب فا شيطان فهو

Ḳıṭ‘a

که بداند و بداند که انکس

بجهاند کردون کبند از اسطراب

بداند که نداند و بداند که انکس و
برساند بمنزل خرخیش لاشه هم
ندانند که بداند و نداند که انکس و
برهاند بد سخن از چا همه را خود
ندانند که نداند و نداند که انکس و
بهاند هر لَو اِبداء مرکب جهل در

Eḥādīs-i şerīfe rāvīlerinden birisi

(215)

[109b]

böyle rivāyet ider ki Ḥāzret-i Resūl-i Ekrem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem buyurmışlar ki: الفقراء موت و حسرة الاغنياء موت و فتنّة الامراء موت و ظلمة العلماء موت اربعة الموت راحة

Qıṭ‘a

Mevt-i ‘ālim zulmet-i ‘ālemdür

Pādişāhlar mevti ‘ayn-ı fitnedür

Maḥż-ı ḥasret oldı mevti-i aḡniyā

Ehl-i faḡruñ mevti şanki cennetdür

Şāh Ni‘metullāh Velī Ḥāzretleri ziyāde ululardandur. Diyār-ı Ḥaleb'den ḳopmışlar ammā ‘Acem şehirlerinden Māhān dirler (216)

[110a]

bir şehir vardır. Anda āsüdedürler. Evliyāullāhdan anuñ ‘azamet ü şevketine kimse mālîk olmamışdur. Zīrā ‘ilm-i kāfa ḥükm virmişler imiş. Rivāyet iderler ki at ṭavīlesinüñ ḳazıklararı kimi altından ve kimi gümüşden imiş ve ‘ādeti buymuş ki seferde riḥlet maḥallinde ol ḳazıklararı ḳıḳarmazmış ki bir faḡīr gelsün alsun deyu ve

kerāmetinüñ birisi budur ki Hind pādişāhlarından birisi muhibbi imiş. Bir gün üzerine bir haşm-ı kavī gelür. Şol mertebe cenk iderler ki ol pādişāhuñ başından (217)

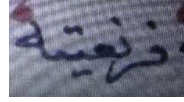
[110b]

tāc-ı şāhı zemīne nüzül ider. Şāh Ni‘metullāh Velī ol sâ‘at Māhān'da tırāş oluyormuş. Mübārek başınuñ nişfi tırāş olunduğlayın başını hırkaya çeküp yire düşmiş. Tācı gene şāhibinüñ başına eyler ve bir sâ‘atden soñra ser-bālā idüp bu beyti buyururlar ki

Beyt

ماهان در وخرقه سربهندو

ساهان کند چنين بخشى تاج

Ol sultān buyurmuşdur ki ‘ākıl olan kimse dört nesneye olmamak gerek

Ḳıṭ‘a(218)

[111a]

Sekiz dürlü murādum vardur dördi

Dünyāya müte‘allik ve dördi ‘uqbāya münāsib

Kemāl-i ḥsānuñdan ve luṭf-ı bī-pāyānuñdan

Ben faḳīr ü ḥaḳīre cümlesini müyesser eyle.

Ḳıṭ‘a

Birisi ol ki ġarī[b]üm göster vaṭanum

Birisi daḥi ‘alem it beni yārān içre

Bu kitābum birisi pādişāhā meşhūr it

Biri de pençe uram ḥamseye aḳrān içre

Ḳıṭ‘a

Birisi baña duyurma sekerāt-ı mevti

Birisi vālidile vālideme raḥmet vir

Birisi ol ki günāhum göre gösterme cezā

Biri de rūz-ı cezāda baña rūyuñ göster (219)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SÖZLÜK

ābā-i'izām:	büyük babalar, ecdat, soy
āb-ı hayāt:	içene sonsuz hayat bağışladığına inanılan efsanevî su
āb-ı revan:	akarsu
a'dā:	düşmanlar
'adāvet:	düşmanlık
Ağ:	ak, beyaz
āgāh ol-:	uyanmak, haberdar ol-,
ağniyā:	zenginler
ağlām:	şehvete düşkün
āhenk:	niyet etmek
Āhīr-i kār:	sonunda
aķnā:	uzun boyunlu
aķrān:	yaş ve mertebe olarak birbirlerine benzeyen, aynı çağda yaşayanlar
aķşā:	en uzak, en son derecede olan
aķvāl:	sözler
'ale'r-re's ve'l-'ayn:	baş göz üstüne
'āmil:	yapan, amel eden
'araķ-nāk:	terli
'ārīz ol-:	yapış-, takıl- (hastalık vb.)
artuķ:	-den fazla
'arūss:	gelin
'arūz:	hecelerin uzunluk-kısalık, açıklık-kapalılık değerlerine dayanan ölçü sistemi
Asākir:	askerler

aşfiyā:	sufiler
āsmān:	gökyüzü
āsūde:	istirahat eden (vefat etmiş kişiler için)
āsūde-ḥāl:	sessiz, kendi halinde
Āşpez:	aşçı
‘aşy:	kastet-
āteş-perest:	ateşe tapan
‘avām:	halk, ilim irfan yönünden kıt olan kimse
‘avret:	kadın, zevce
Āyenī:	yol, gidiş, usul
Āyīn:	yol, gidiş, usul
‘ayyār:	dolandırıcı, hileci
‘azāzil:	şeytan
ba ‘de’l ‘aşr:	ikindiden sonra
ba ‘de’l ‘işā:	yatsıdan sonra
baha:	değer, paha
bahadır:	yiğit, genç
baḥīl:	cimri
baḥr:	deniz
bā ‘is:	sebeplere, gerektiren
bām:	dam, çatı
Bār:	yük sıkıntı
Bargâh:	izinle girilmesi gereken yer, Allah’ın huzuru
bā-şafā:	gönül şenliği ile
başāret:	göz açıklığı, dikkatli bakış
bāzū:	kolun omuz ile dirsek arasında kalan kısmı; mec: güç, kuvvet
bed-gū:	kötü sözlü, dedikoducu
bed-ḥū:	kötü huylu

bed-ḥvāh:	başkalarının ökütülüğünü isteyen
bedv:	sahraya, kıra, çöle çıkma
behişt:	cennet
Behlūvān:	yiğit, kahraman
Belāgāt:	uygun ve doğru yerde güzel ve doğru konuşma sanatı
ber-‘aks:	tersine
berāyā:	halk
berende:	keskin
ber-güzide:	seçkin
berk:	sert, yüz asıklığı
bevl:	sidik
beyan:	kişinin maksadını, meramını farklı yol, usul ve sözlerle ifade etmesini sağlayan ilim
bīdār:	uykudan uyanmak
bihter:	en iyi
bī-ḳiyās:	karşılaştırılmaz, ölçüsüz
bīmār:	hasta
bī-müntehā:	sonsuz
bī-nām:	isimsiz
bī-pāyān:	sonsuz
bī-riyā:	gösterişsiz
bisyār:	çok fazla
bī-tevaḳḳuf:	duraklamadan
būs it-:	öpmek
bürudet:	soğukluk (havada)
büzürg.	büyük, ulu
caḥīm:	cehennem ateşi
cānib:	yön, taraf

Cārī:	akan
Cārüb:	süpürge
Cāvīd:	sonsuz
Cāy:	yer
Cāzim:	kesin karar veren
Cebbar:	istediğini ypan, zor kuvvet kullanan
cebr:	zaptetme, zor kuvvet kullanma
cevelan:	dolaşma
cühūd:	bilerek inkar etme, bildiği halde yanlış söyleme
cür'et:	cesaret
cüst ü cū:	arayıp sorma, araştırma
çāh:	kuyu
çāker:	kul, köle
çār:	dört
çārsū.	dört tarafı olan şey
Çerāg:	ışık
Çerer-:	(göz) açılıp parlamak
çeri:	asker
çihre:	yüz, sima
dād it-:	haksızlığı ortadan kaldırmak
dānā:	bilgin
dārū:	ilaç
dehr.	dünya
dellāk:	hamamlarda gelen kişileri keseleyip yıkayan
dem-ā-dem:	sık sık
demān:	heybetli, kuvvetli
der:	kapı
derbeder:	kapı kapı dolaşan

der-ḥuṣūṣā:	başkaca
destān-serā:	destan söyleyen
devā-āmīz:	deva veren
devāt:	hokka ve kalemi bir arda bulunduran muhafaza
dın-	Ses çıkarmamak
dıraḥṣān.	parlak
dīde:	göz
dilber:	gönül alan
dilberān:	gönül alanlar
dil-güṣā:	gönül açan, kalbe ferahlık veren
dilr:	cesur, yiğit
dil-teng:	sıkıntılı, gönlü darda olan
dōst-dār:	dost tutan, dost sahibi olan
ḍuḥā:	kuşluk
duḥter:	kız evlat
dūr:	uzak
dut-:	muhafaza et-
dūzeḥ:	cehennem
dürer:	inciler
dürr:	inci
eblec:	açık kaşlı
ebleh:	ahmak, bön
ebyāt:	beyitler
ecl:	sebep
ecza:	parçalar
ef'āl:	fiiller
eflec:	seyrek dişli
efṣān:	saçan

efzūn ol-:	fazla ol-
eḥad:	kimse
eḥibbā:	dostlar, ahbap
eḥyānen:	bazen
Eimme:	imamlar
ekl it-:	yemek
el ur-:	dokun-
El-ān:	şimdi, hâlâ
ele getir-	ele geçirmek, kazanmak
elem-keşide:	acı çekme
elfāz:	sözler
elsine:	diller
emlaḥ:	tuzlu
enār:	nar
encüm:	yıldızlar
engūr:	üzüm
ensāb:	soylar
Epsem:	sessiz
ervāḥ:	ruhlar
eşahḥ:	çok doğru
esb:	at
esb-i tāzī:	Arap atı
esvāb:	giyecekler, çamaşırlar
eşcār:	ağaçlar
Eşkel:	gözlerinin akı kırmızıya çalan
Etmek:	ekmek
Eyü:	iyi
Eyyam:	günler
Ezecc:	uzun ve ince kaşlı

Ezvāc:	zevceler
Fağfuri:	yarı şeffaf porselen
fāriğü'l- bāl:	başı rahat
fāş it-:	açığa çıkarmak
ferāmūş:	unut-
ferhunde-pey:	ayağı uğurlu
ferzend:	yavru, çocuk
feşāhat:	sözü açık, akıcı ve güzel söyleme
Flori:	altın para
Fuzalā:	faziletli, erdemli
fütūh:	fetihler
ğalız:	çirkin, terbiye dışı
ğalţān:	yuvarlanan
ğam yi-:	üzülmek
ğammāz:	birinin ayıplarını araştırıp fitme çıkaran
ğarer:	sonu bilinmeyen
ğavvāsān:	inci arayan dalgıç
ğāyıt:	kenef
ğayr:	diğer
ğazel-serāy:	gazel söyleyen
geda:	dilenci, fakir
germiyyet:	sıcaklık
geşt:	dolaşma, gezme
girān:	pahalı
giryān:	ağlayan
giryē it-:	ağla-
giryē-āğāz:	ağla-
gönlek:	gömlek

ġuŝŝa:	keder, gam
ġuŝ it-:	duy-, işit-
ġuher-rubā:	cevher çeken, kapan
ġülāb:	ġül suyu
ġülzār:	ġül bahçesi
ġüvā:	delil, ŝahit
hācāt:	ihtiyaçlar
hākīkat-bīn:	hakikati ġören
hakk it-:	kazıma-
halāŝ ol-:	kurtul-
halel-pezīr:	bozulan
halīm:	yumuşak huylu, öfkesini yenen
hamākat:	ahmaklık
hamīde:	övgüye deġer, iyi
hamr:	şarap
handān:	ġülen
hande it-:	ġül-
harīr:	sıcak
harīŝ:	çok hırslı
haŝālet:	huy, tabiat
hāsīd:	birini çekemeyen
hātem:	yüzük
hātemü'l- enbiya:	peygamberlerin sonuncusu
havāŝ:	ilmiyle üst mertebede olanlar, ileri gelenler
havf:	korku
hayā:	utanma
hayl:	sürü
hazer:	çekinme

hecr:	ayrılık
heftum:	yedinci
hem-ser:	dost, eş
hem-şire-zāde:	kızkardeş çocuğu
hergiz:	asla
hıfz:	saklama, muhafaza
hicveyle-:	birini şiir yoluyla gülünç duruma düşürme, yeme
Hıffet:	hoppalık, düşüncesizlik
hilye:	suret, görünüş
hırāset:	koruma
hısāb:	sayı
hisset:	cimrilik
hiyel:	hileler
hōd:	kendi
hōrd:	yeme
hōş-hū:	güzel huylu
hōş-nevā:	hoş sesli
huceste-liqā:	yüzü meymenetli olan
hūnīn:	kanlı
hūrde:	yenmiş
hurr:	özgür, hür
husūf :	ay tutulması
hükemā:	hikmet sahipleri
h^vāba var-.	Uyu-
h^vān:	okuyan
ır-:	uzaklaştır-
‘ıyāl:	aile
İbram:	usandır-
İbtidā:	başlangıç

idhāl:	dahil et-
ifnā bul-:	son bul-
igen:	çok
iġvā it-:	yoldan çıkar-
iḥrāk:	yak-
iḥtilāf eyle-:	düşünce olarak ayrılığa düş-
‘iḳāb:	cezalandırma, azap
iḳrār:	beyan et-, tasdik et-
ilen-:	beddua et-
ilḳā:	koy-, bırak-
iltimas eyle-:	dokunma, tutma
in ‘ām:	nimet ver-
inḳitā:	kesintiye uğrama
intifā ‘:	fayda elde etme
irgür-:	ulaştır-
irṣād:	olgunlaştır-, doğru yola ilet-
īṣār:	kendi muhtaç olduğu halde başkasına verme
isfisār:	sorup anlama
iṣnā ‘aşere:	on iki
istiḥḳāk.	Hakkımı iste-
istiḥkām:	sağlamlaştır-
istimā ‘:	kulak ver-
iṣtiḥar:	meşhur olma
‘itāb:	çıkışma, azarlama
itmām it-:	tamamla-
‘ivāz:	karşılık olarak verilen şey
İzdiyād:	çoğalma, artma
izhār:	göster-, açığa çıkar-
jiyān:	kükremiş

ḳabāyil:	kabileler
ḳābil:	mümkün
ḳadd:	boy
ḳadem baş-:	adım at-
Kâhil:	tembel
ḳalemrev:	bir hükümdar veya hükümetin hükmünün geçtiği yer
ḳalīl:	az
ḳanda:	nerede
ḳarañulıḳ:	karanlık
kārbān:	kervan
kār-dīde:	iş bilir
ḳarneyn:	iki boynuz
ḳarż:	ödünç
ḳatı:	çok
ḳavāfi:	kafiye
ḳavī.	kuvvetli
ḳāyim:	ayakta duran
ḳayur-:	ilgilen-
ḳazġan:	kazan
kāzib:	yalancı
kebāyir:	büyük
kec et-:	eğ-
kehf:	sığınacak yer
kehl:	ak, kır
kem:	kötü, günahkar
keman:	yay
Kerrūbyān-ı Muḳarrebīn:	Allah'a en yakın olan melekler
Kesir:	çok

Kevāhil:	tembeller
Kevneyn:	iki alem
kevn:	varlık
kezzāb:	yalancı
ķillet:	azlık
ķır:	ak, beyaz
Kibriyā:	Allah
Kilār:	kiler
Kilk:	kalem
Kiŗveristān:	ülke
ķoņŗu:	komŗu
ķop-:	ortaya ķık-
ķūŗe-be-ķūŗe:	sokak sokak
kūŗek:	kūŗek
kūdek:	ŗocuk
ķurb:	yakınlık
kūŗe-be-kūŗe:	kōŗe kōŗe
Kūŗiŗ:	ŗabalama, uŗraŗma
ķuŗbū'l- aķŗāb:	kutupların kutbu (velilikte en yüksek makam)
kūlŗan:	hamamda suyu ısıtmak iŗin ateŗ yakılan yer
kūlliye:	bütün
Kūŗuf:	güneŗ tutulması
Kūŗade ol-:	aŗıl-
Laŗy:	faŗdasız ŗirkin sōz
Lecāc:	inatŗılık
let-zede:	darbeye uŗrama, darbe yeme
levŗ-i maŗfūz:	ger ŗeyin Allah katında yazılı olduŗu levŗa
liķā:	yūz

mā'adā:	-dan/-den başka
ma'āş.	yaşayış
Mābeyn:	iki şeyin arası
ma'delet:	adalet et-
ma'dūm:	sürekli
māfihā:	o şeyin içinde olanlar
mağmum:	gamlı
mağrib:	güneşin battığı yer
maḥall:	yer
maḥbūb:	sevilen
māh-ı tābān:	parlak ay
maḥrūse:	büyük şehir
maḥz:	ta kendisi
Maḥzā:	yalnızca
maḥzūz:	hoşnut
maḥsūm:	taksim edilmiş, paylaştırılmış
maḥşūr:	yardım edilmiş
maraz:	hastalık
Maşriḳ:	güneşin doğduğu yer
maḥlūb:	talep edilen
māyil-raḳ:	daha meyilli
mazmun:	ima edilen
mebzūl:	sarf edilen
medīd:	reddedilmiş
medyun:	borçlu
mefer:	asker
mefḥar:	iftihar kaynağı
meh-cebīn:	alnı ay gibi parlak olan
mehcūr ol-:	ayrıl-

mehcūrān:	ayrı düşmüş olanlar
melāl-engīz:	hüzün veren
melce':	sığınma yeri
memalik:	memleketler
memat:	ölüm
Menāhī:	yasak edilmiş olan şeyler
menāşib:	makam-mevki
meram:	niyet, söylenmek istenen şey
merātib:	mertebeler
merdūd:	reddedilmiş
merdüm:	insan
meşūr:	örtülmüş
Meşveret:	danışma
mevşūf:	vasıflanmış
meyyit:	ölü
mihr:	güneş
miqrās:	makas
mir'at:	ayna
mişkāl:	bir ağırlık ölçüsü
mu 'āşeret:	birlikte yaşama
muḥallā:	süslenmiş
Muḥaşşal:	kısaca
muḫayyed:	bir şeye bağlanmış
muḫtezā:	lazım gelen, gereken
murg-ābī:	su kuşu
muşaffā:	saflaşmış
musahḫar:	fethedilmiş, ele geçirilmiş
muşāhib:	sohbet arkadaşı, dost
mu 'tekid:	itikat eden

muṭrib:	çalgıcı
muttaşıl:	hiç durmadan
muvāfık:	uygun
mūy-tab:	kıldan eşya dokuyan kimse
mübaşeret:	başla-
mücellā:	cilalı
mücerred:	yalnız
müdüam:	sürekli
müdüara:	başkalarının fikirlerine uyuyormuş gibi hareket etme
müfid ol-:	faydalı ol-
müfsid:	fesat ve karışıklık çıkaran
münderiç:	bir şeyin içinde bulunan, yer alan
müneccim:	yıldızların hal, hareket ve yerlerinden anlam çıkarıp hükme varan
münif:	büyük
müntakim:	intikam alan
mürebbi:	terbiye eden
mürselin:	elçiler
müşaykal:	cilalı
müstağrak:	gark olmuş, batmış
müsteḥakk:	hak eden
müsvedde:	henüz temize çekilmemiş yazı
müşfik.	şefkatli
müṭāla‘:	bir işi iyice düşünüp okumak
müte‘allık:	ile alakalı
müteğannim:	bir şeyi ganimet bilen
müteḥayyir:	şaşırmış, hayrete düşmüş
müterennim:	nağmeyle söyle-

müteveccih ol-:	yönel-
müteverriḥ:	tarihçi
müyesser ol-:	kolaylaş-
nādān:	cahil
nā-ḥaḥḳ:	haksız
naḥv:	söz dzimi
nān:	ekmek
nār:	ateş
nāṣiye:	alın
nāṭıka:	güzel konuşabilme kabiliyeti
naẓar kıl-	bak-
nāzenīn:	ince, nazlı
nazil:	inen
naẓīr:	eş, denk, benzer
necat:	kurtuluş
nedamet:	pişmanlık
Nedīm:	sohbet arkadaşı
nefḥa:	üfleme
nekbet:	talihsizlik
nemnāk:	nemli, yaşlı
neşv ü nema:	meydana çıkma
Nevm:	uyku
nez':	can çekişme
nıṣfū'l- leyl:	gece yarısı
nigār:	put
nigīn:	yüzük
nīk-baḥt:	bahtı güzel olan
nişār:	saç-

niyaz:	yalvarıp yakarma
nīze:	mızrak
nuḥūset:	uğursuzluk
nūş eyle-:	iç-
nübüvvet:	peygamberlik
nücūm:	yıldız
‘Osmāniyān:	Osmanlılar
‘ōşr:	toprak mahsullerinden alınan onda birlik vergi
Özge:	başka
pākīze:	tertemiz
perakende:	dağılmış
Perverdigār:	terbiye eden (Allah)
perveriş it-	yetiştir-, terbiya et-
pesemd eyle-:	beğen-
pesendīde:	beğenilmiş
peydā it-:	meydana çıkarma
pīl:	fil
pinhan ol-:	gizlen-, ortadan kaybol-
pīrān:	yaşlılar
pīşe:	iş, meşguliyet
Pīşīn:	önceki
Pīşvā:	baş kişi
puş-:	kız-, öfkelen-
pūşīş:	örtü
püser:	erkek çocuk
rāğīb:	isteyen
Raḥbe'l cebhe:	alnı açık olan
Rāvī:	rivayet eden
Rāz:	sır

re‘āyā:	halk
reh-nümā:	yol gösteren
remide:	korkmuş, ürkmüş
renc:	sıkıntı, eziyet
rencide:	incinmiş
rencide-ḥātır:	hatırı kalmış, gücenmiş
renciş:	incinme
resm:	tarz, tavır, üslup
reşk it-:	kıskan-
re'y:	görüş
rıḥlet it-:	yolculuk et-
rif‘at:	yükseliş
rişte:	iplik
riyā-āmiz:	riya karıştıran
riyāzet:	nefsini terbiye etmek amacıyla az yiyip içmek ve faydalı şeylerle meşgul olmak
rūšen:	parlak
rū-yı zemin:	yeryüzü
Rūz:	gün, güneş
rūz-be-rūz:	günden güne
rūzgār:	zaman
sābıka:	eski
şābir:	sabırlı
Sac:	yassı demir-çelikten yapılmış olan
şad-çāk:	yüz parça
şafā-engiz:	şifa veren
şaff-der:	düşman saflarını yaran
şāgīre:	küçük

şāhib-kırān:	ğurlu, hayırlı, her dilediğine ulaşan
Şahīḥ:	doğru
şaḳaleyn:	insanlar ve cinler
sākī:	içki dağıtan
sākin ol-:	yerleş-
şaḳla-:	bulundur-
şalāt:	namaz
şamt :	ses
şarf:	yapı bilgisi
sa‘y eyle-:	çabalamak
şayd eyle-:	mec: gönülleri almak
saye:	gölge
seb‘a:	yedi
sebze:	yeşil
seḫā:	cömertlik
seḫāvet:	cömertlik
seḫī:	cömert
sehv:	yanlılık, yanılma
sekerāt:	ölüm acısı
şelāse:	üç
Selb:	ortadan kaldırmak
Selef:	yerine geçilen kişiler
seng-dil:	taş kalpli, merhametsiz
serāçe:	küçük saray
ser-çeşme:	başta bulunan kişi
serdar:	komutan
ser-firāz:	üstün olan
ser-fürū:	itaat etme, baş eğme

ser-gerdān:	şaşkın
serīr:	taht, yatak
ser-pā-burehne:	baştan ayağa çıplak
Ser-tā-pā:	baştan ayağa
sesme-:	ses çıkarma-
seyyare:	gezegen
şırça:	cam
sihr-āferīn:	sihir yaratan
sihr-āmīz:	sihirli
sīmyā:	çeşitli madenleri altına çevirme çalışması
sipās:	şükür
sitemkēr:	eziyet eden
Sofra şal-:	ziyafet ver-
şubḥ:	sabah
suḥen-senc:	tartarak konuşan, lüzumsuz konuşmakran kaçınan
surḥ-ser:	kızılbaş
sūr:	düğün, şenlik
sūḥan-perdāz:	söz düzenleyen
süpürd eyle-:	ısmarla-
sūrūr:	sevinç
şādī:	mutlu
şākird:	öğrenci
şām:	akşam
şeb:	gece
şecā'at:	cesaret
şekāvet:	sıkıntı ve zillete düşme
şekeristan:	kamışlık
şemşīr:	kılıç
şemşīr-zen:	kılıç vuran

şikāf olın-:	yarıl-
şināverān:	yüzücüler
Şīr:	aslan
şī 'r-engīz:	şiiir karıştıran
şu 'arā:	şairler
şurb:	içme
ta 'accüb:	şaşırma
ta 'aşşub:	yobazlık, yalnızca kendi dünya görüşünü üstün görme
ţā 'at:	ibadet etme
tābdār:	parlak
taşıl:	açıklama, açıklığa kavuşturma
taḥiyyāt:	selamlar
taḥrīr:	yazma
feres:	at
ţahūr:	hem kendisi temiz hem de temizleyen
taḥarrüb:	yaklaşma
taḫī:	günah işlemekten çekinen
taḫrīr:	iyi bir şekilde ifade etme, anlatma
taḫyyūd:	bağlanma
ta 'līm:	öğretme
ţarīk:	yol
ta 'şīr:	öşür alma (toprak mahsulünün onda birini alma)
ţaşra.	dışarı
ţavīle:	uzun
ţayyibe:	temiz
taẓyī 'i evḳāt it-:	boş yere vakit geçirme, vakti zayi etme
teber:	balta
tefavüt:	birbirinden farklı olma
tefe''ul:	fal açmak

tefviz it-:	birisine bırakma
tehalluf:	muhalefet etme
tekellüm:	konuşma
telh:	acı
te'lif:	bir araya getirme
tenāvül eyle-:	bir şeyi alma
tendürüst:	vücudu sağlam ve kuvvetli
tengī:	darlık, kıtlık, sıkıntı
tenha:	kimsenin olmadığı boş yer
tesmiye:	isimlendirme
teşne-dil:	gönlü susamış
tetebbu' :	araştırma
tig:	kılıç
tilavet:	Kur'an'ı okuyup tefekkür etme
tir-endaz:	ok atan
tufüliyyet:	çocukluk
tūfi:	papağan
'ucb:	üstten bakma
Uğur:	yol
uhrevī:	ahiretle ilgili
'uqbā:	ahiret
'uqūbet:	ezyet
Umūr:	işler
'urūc:	yükselme
uṣṭurlāb:	yıldızların ve bazı gök cisimlerinin hareket ve konumlarını ölçmede kullanılan astronomi ile ilgili bir alet
'uṣṣāq:	aşıklar
'uzlet:	insanlardan ayrılıp bir tarafa çekilme ve yalnız kalma

üleşdür-:	bölüştür-
ümera:	emirler
vāfir:	çok
vākı´ā	rüya
vārid ol-:	gelen, ulaşan
vaşl:	kavuşma
vařşāf:	vasıflandıran
vefādār:	vefa sahibi
velayet:	velilik
verzide:	ekilmiş
vüs´at:	genişlik, ferahlık
vüzera:	vezirler
yaban:	çöl, sahra
yaşa:	kur-, düzene koy-
yavu kıł-:	kaybet-
yekser:	baştan başa
yel-:	geç-
zeban:	dil
zebun:	aciz bırakma
zehr-engīz:	(bir şeye) zehir karıştıran
zevāl:	son bulma
zībā:	güzel
zinde:	yaşayan
zīr-dest:	halk
zūlmāt:	karanlıklar
zūr-kār:	zorlayan
zū:	sahip
zūhd:	dünyaya itibar göstermeyip nefisini her türlü zevkten arındırma
zūmürrüd:	zūmrüt

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

Aristoteles:	21a/21b/45b
Asaf:	6a
Bayezid-i Bistami:	55a/55b
Behlül-i Dâna:	102b/103a
Brehmen Hindi:	49b/54a
Burak Emirza:	16b
Büzürcümühr:	19b
Cafer-i Sadık:	57a/57b
Calinos:	54b
Cüneyd-i Bağdadi:	75a
Danyal (A.S):	31a
Dede Ömer Ruşeni:	32b/34a
Ebu Ali Sina:	69a
Eflatun:	6a
Efrasiyab:	43a
Erdeşir:	90a/90b
Fatih Sultan Mehmed:	25a
Fazlullah Hurufi:	97a/98b/99a
Feramuz:	43a
Firdevsi:	34a/35a/36a/36b/37a/37b/38a/39s
Fişagor:	48a
Fuzuli:	24b
Hacı Bektaş-ı Veli:	91a/91b/92a/92b
Hafız-ı Şirazi:	16b/17b
Halid b. Velid:	105a/105b/106a/107a/108a
Hallac-ı Mansur:	75b/76b
Harun Reşid:	29a/57a/65a/65b

Has Ayaz:	34b/37b/49a
Hasan Askeri:	69b
Hasan Harakani:	77b
Hasan Meymendi:	34b/37b
Hatem-i Tay:	86b/87a/88a/88b
Hızır (A.S):	7a/9a/12a/12b/13a/14a
Hızır Paşa:	5b/9b/11b/12b/13a
Hüseyin Baykara:	41b
Hz. Adem:	19b/20a/24a/25a
Hz. Aişe:	15b/88a
Hz. Ali:	3b/4b/16a/25b/64b/72b
Hz. Ebubekir:	3b/4a/20a
Hz. Fatıma:	4b/20b/22b/25a/88b
Hz. Hasan:	59a/59b/60a
Hz. Havva:	23a
Hz. Hüseyin:	15a/25a/27b/58a/59b/61a
Hz. İsa:	47b/54b
Hz. Lokman:	21a/21b/22b
Hz. Muhammed (S.A.V):	2a/3b/15b/16b/17a/17b/18b/20b/26a/26b/28b/30a/61a/61b/64b/69b/70a/73b/74a/86a/ 86b/87a/87b/88a/89a/89b/94a/94b/95a/95b/96a/99b/105b/107a/108a/109b/
Hz. Musa:	23b/74a/74b
Hz. Osman:	3b/4a/18b
Hz. Ömer:	3b/4a
Hz. Yakub:	25a
Hz. Yusuf:	25a
II. Bayezid.	25a
III. Murad:	4b
İbrahim Ethem:	56a

İlyas (A.S):	7a
İmam Ali Musa Rıza:	66a/67b
İmam Ali Naki:	68a
İmam Muhammed Bakır:	60a/64a
İmam Muhammed Gazali:	73a/74a/74b
İmam Muhammed Taki:	67b/68a
İmam Musa Kazım:	64b
İmam-ı Azam:	28b/30b/78a
İmam-ı Hanbeli:	28b/29b/30b
İmam-ı Maliki:	28b/29b/30b
İmam-ı Şafi:	28b/29a/30b/81b
İskender:	7b/21a/44b/45b
Keyhüsrev:	20b/42b/43a
Kisra:	31b
Ma'munurreşid	66b/67a
Mahmud-ı Gaznevi:	34a/34b/35b/36a/36b/37a/37b/38a/38b/39a/40b/49a
Mevlaana Celaleddin Rumi:	18a/23b/103a/103b/104a/104b
Mir Haydar Tunı:	99b/100a/100b/101a/101b/102a
Mola Hatifi:	41a
Molla Cami:	41a
Muaviye:	60b
Muhammed Mehdi:	69b
Muhyiddin-i Arabi:	83a/83b
Nasreddin-i Tusi:	70a/71a/71b/72a
Necm-i Sani:	39b/40a
Nuşinrevan:	19b/50a/50b/51b/52a/53a
Ra'yi Hindi:	48b

Rüstem:	43a/78a
Sadi-i Şirazi:	32a/77a/77b/85b
Selman-ı Pak:	16b/17a
Seyyid Nesimi:	76a/76b/96a/97b/98a/98b
Seyyid Yahya Şirvani:	33a
Sokrates:	46a/46b
Sultan Veled:	104b
Şah İsmail:	33a/33b/39b
Şah Nimetullah Veli:	109b/110b
Şahruh Mirza:	96b
Şems-i Tebrizi:	18a
Şeyh Vefazade:	26a
Timurleng:	96b
Ümidi:	39b/40a
Yezid:	60b/61a/62b
Yıldırım Bayezid:	41b
Yusuf Haccac:	50a/51b
Zal:	6a/9a/20b
Zeynelabidin:	58a/60a/60b
Zülkarneyn:	7a/7b

YER ADLARI DİZİNİ

Acem:	10b/38a/40a/41a/41b/76b/77b/103b
Aydın:	33a
Bağdat:	103a
Bosna:	10a
Gazal:	73a
Hind:	19b
Horasan:	66a/91b
Kayseriyye:	91b
Kerbela:	58b/60b/61a
Keyaniyan:	43a
Mekke:	83a
Rum:	7b/9b/91a/91b
Şam:	83a
Şiraz:	77a
Tebriz:	33a/100a/100b/101b
Tus:	37a/38a/39a
Yunan:	21b

AYETLER DİZİNİ

- b80: غربية لا و شرقية لا مباركة زيتونة
- b95: انهار و للشاربين لذة خمر من انهار و طعمه يتغير لم لبن من انهار و اسن غير ماء من انهار فيها
- a44: القدس بروح ايدك و تعالى قوله
- a44: حى شئ كل الماء من و تعالى قوله
- a44: الروح من فيه نفختت و تعالى قوله
- a44: ربى امر من الروح قل الروح عن يسئلونك تعالى قوله
- a45: الله الا الغيب يعلم لا
- a75: اخري مارب فيها ولي غنمي على بها واهشي عليها اتوكاء عصاي هي قال يمينك ما
- b89: حسبه فهو الله على يتوكل من و
- a2: اقرب نحن و

HADİSLER DİZİNİ

b3: اهْتَدَيْتُمْ أَهْتَدِيْتُمْ بِأَيِّهِمْ كَالنُّجُومِ أَصْحَابِي

b84: الله يا لك القهر و لك اللطف بعده

a11: الايمان من الوطن حب

a19: الاربعته بالسعادات اولادكم سعدوا

a29: فاسكت والا الخير قل

b25: فاعل كباثر الاجزى ال من مايفعل

b29: ظفر صبر من

b7: ربه فقعرف نفسه عرف من

a85: بخيل يد و شديد قلب فاحش لسان و عالش وجه

b87: سخي يد و تقى قلب فصيح لسان و مليح وجه

SONUÇ

Nasihat kelimesinin içerdiği dürüstlük ve samimiyet manalarına uygun düşecek surette dürüst ve samimi kişiler olunmasını öğütleyen nasihatnameler, insanın ahlakî tekamülüne vesile olmayı ve manevî yönden insanın gelişimine katkıda bulunmayı vadedmektedir.

“Çeşme-i Hayat” adlı nasihatname de okuyucularına ismiyle müsemma olarak ebedi saadetin sözünü vermektedir. Ölümsüzlük suyu manasını taşıyan “çeşme-i hayat” isminin esere verilmesi bu açıdan manidar görünmektedir. Nevâlî, eserinin kuru bir nasihatten ibaret olmayıp aonsuz hayatı işaret ettiğini ispatlamak istercesine kişinin, eserini okumakla yetinmeyerek, eserde yazılanlardan ders çıkararak okuduklarını hayatına tatbik etmesi şartını koşar.

Kur’anî bir tavır olan geçmiş toplumların hayatından ibretimiz kesitler sunarak sonraki toplumlar üzerinde caydırıcı bir kuvvet oluşturmak suretiyle yaşatarak öğretme, nasihatname türündeki eserlerin şiarı olmuştur. Türk edebiyatındaki pek çok nasihatname gibi olmuş olandan hareketle olacak veya olması muhtemel olana karşı insanı ve toplumu uyarmayı, unutulmuş güzel hasletleri hatırlatmayı, iyi ve güzel olanı teşvik etmeyi amaçlayan Çeşme-i Hayat müellifi, görüşlerini desteklemek maksadıyla en başta Kur’an’ı ve hadisleri, bununla birlikte daha önceden yaşanmış ibret verici olayları çıkış noktası yapmıştır.

Müellif; iyi bir şirin nasıl yazılması gerektiği, çocuk terbiyesi, savaşçı bir kişide olması gereken özellikleri, devleti yöneten bir idarecide mevcut olması gereken vasıfları, insanın halleri, suyun hangi durumlarda içilirse zarara dönüşeceği, manevî tekamülün nasıl olacağı, Allah’a yaklaştıran ve ondan uzaklaştıran fiillerin ne olduğu gibi dünya ve ahiret hayatına dair öğütlerini “dört” sayısı üzerinden sıralamıştır. Dördün sağlamaştırıcı, tamamlayıcı ve kuşatıcı rolü üzerinde duran Nevâlî, bunu verdiği örneklerle açıklamaya çalışmıştır.

Nevâlî, hadisleri, peygamber kıssalarını, menkıbeleri, farklı mesleklere mensup kişilerin hayatlarını eserlerine aktarmış, kendi tecrübelerini de paylaşarak

nasihatlerine dayanak yapmıştır. Böylelikle müellif, edebiyatın farklı tür ve şekillerine başvurarak eserinin muhtevasını daha da zenginleştirme yoluna gitmiştir..

Çeşme-i Hayat aynı zamanda farklı edebî türleri bünyesinde barındırmaktadır. Hz. Peygamber'in insani ve şahsi yönünü, kişilik özelliklerini ve hayat tarzını yansıtması bakımından şemail, Hz. Peygamberin fiziki özelliklerine yer vermesi yönünden hilye, Hacı Bektaş-ı Veli gibi din büyüklerinin hayatlarının olağanüstülük barındıran taraflarıyla anlatılması hasebiyle menkıbe, meşhur şairlerin hayatının belli bölümlerine ve şairlerin eserlerine yer vermesi yönünden tezkire, Nuşirevan ve Gazneli Mahmud gibi padişahlardan bahsederek devlet idaresinin yollarını göstermeyi amaçlamasıyla siyasetname özelliği taşıyan eser, toplumun farklı kesimlerine hitap etmeyi ve toplumun her kesimini kucaklamayı amaçlamış görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahdi, **Gülşen-i Şu'ara**, Haz. Süleyman Solmaz, Ankara, 2018, (Çevrimiçi)
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56733,ahdi-gulsen-i-suarapdf.pdf?0>, 24 Temmuz 2018.
- Akkuş, Metin, “Edebiyatımızda Ahi Tipi ve Esrar Dede Fütüvvetname’sinde Ahi Tipinin Özellikleri,” **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6/2, 2005, s. 87-96.
- Aksoy, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1984.
- Akyüz, Vecdi, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2006.
- Arat, Reşit Rahmeti, “Kutadgu Bilig,” **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 1038-1047.
- Âşık Çelebi, **Meşâirü’ş-Şu’arâ**, Haz. Filiz Kılıç, Ankara, 2018, (Çevrimiçi)
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0>, 24 Temmuz 2018.
- Âşık Paşa, **Garibnâme 1/1, 1/2**, Haz. Kemal Yavuz, İstanbul, 2000, (Çevrimiçi)
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10669,garib-namepdf.pdf?0>, 24 Temmuz 2018.
- Avcı, Casim, “Rum,” **DİA**, C.XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 222-225.
- Azlal, Eyyüp, “Mezopotamya Kurgusunda Fırat ve Dicle,” **Kültür Dergisi: Su Özel Sayısı**, Kış 2007, S. 9, s.20-23.
- Bilkan, Ali Fuat, “Hayriyye,” **DİA**, C. XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 65-66.

- Boratav, Pertev Naili, **Köroğlu Destanı**, İstanbul, Adam Yayıncılık, 1984.
- Bozkurt, Nebi “Kılıç,” **DİA**, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 405-408.
- Buhari, İmam Muhammed İsmail, **Sahih-i Buhari ve Tercemesi**, Terc. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009.
- Bursalı Mmehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Haz. A. Fikri Yavuz ve İsoamil Özen, İstanbul, Meral Yayınları, 1972.
- Çağbayır, Yaşar, **Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007.
- Çağrıçı, Mustafa, “Nasihah,” **DİA**, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 408-409.
- Çelebioğlu, Amil, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Çetin, Nihat. M, “Aruz,” **DİA**, C. III, 1 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 424-437.
- Çoruhlu, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2000.
- Duvarcı, Ayşe, “Uyku Folkloru,” **Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011 Bildirileri)**, Adana, s. 495-512.
- el Aclûnî, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-Lilbâs Amma's tehera Mine'l-Ehâdîs alâ elsineti'n-nâs**, Beyrut 1405/1985, II., 1997.
- Ergin, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı Giriş-Metin-Faksimile**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Ergin, Muharrem, **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2011.
- Ergun, Saadettin Nüzhet, **Türk Şairleri II**, İstanbul, y.y, 1945.
- et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **es-Sünen I-V**, İstanbul 1992.

Ez-Zebidi, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi IV**, Terc. Kamil Miras, 5. bs, Ankara, DİB Yayınları, t.y.

....., **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi VIII**, Terc, Kamil Miras, Ankara, DİB Yayınları, 1978.

....., **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi III-XII**, Terc, Kamil Miras, Ankara, DİB Yayınları, 1980.

Feridüddin-I Attar, **Pendname (Öğüt Kitabı)**, Çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, MEB Yayınları, 1992.

Firdevsi, **Şehname II**, Çev. Necati Lugal, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1994.

Fuzuli, **Türkçe Divan**, Haz. İsmail Parlatır, Ankara, Akçağ Yayınları, 2012.

Gökdoğan, Dosay Melek, "Osman Gazi'den Mehmed Vahideddin'e Osmanlı Bilimi ve Kültürü," **Türkler Ansiklopedisi**, C.XI, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 175-209.

Güvâhî, **Pendname**, Haz. Mehmet Hengirmen, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi I**, Çev. Salih Tuğ, Ankara, 2003.

Hacımuftuoğlu, Nasrullah, "Beyan," **DİA**," C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 22-23.

İbn Mace, **Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi I-X**, Terc. Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2012.

İmam Gazali, **İhyau Ulumi'd-Din**, Terc. Abdullah Aydın, İstanbul, Aydın Yayınevi, t.y.

İmam Nevevi, **Riyazü's-Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçüleri**, Haz. Yaşar Kandemir v.d., İstanbul, Beyan Yayınları, 2001.

- İmam Taberani, **Mu'cemü's-Sağir Tercüme ve Şerhi**, Terc. İsmail Mutlu, İstanbul, Mutlu Yayınları. 1996.
- İpekten, Haluk, **Naili Divanı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1990.
- İsen, Mustafa, **Latifi Tezkiresi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.
- Kaplan, Mahmut, **Hayriye-i Nâbi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara, 1990.
- Karakoç, Sezai, **Edebiyat Yazıları I "Medeniyetin Rüyası Rüyanın Medeniyeti Şiir,"** İstanbul, Diriliş Yayınları, 2012.
- Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lugati't-Türk**, Çev. Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurtsevr, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Kiremitçi, Ferdi, "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Metinler: Tanım, Tasnif, Örnek Metin," **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, 54, Erzurum, 2015, s. 313-352.
- Köksal, Hasan, "Anadolu Türklerinde Fütühat Felsefesi ve Battal Gazi Destanı," **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu 24-27 Ekim 1985**, Elazığ, 1992.
- Kur'an-ı Keim Meali**, Haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Ankara, DİB Yayınları, 2011.
- Kut, Günay, **Acaibü'l-Mahlukat: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II**, İstanbul, Simurg Yayınları, 2010.
- Küçük, Sabahattin, **Baki Divanı Tenkitli Basım**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Levend, Agah Sırrı, "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız," **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Ankara, 1963, s. 89-115.
-, **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1984.
- Mazıoğlu, Hasibe, "Edirneli Nazmi'nin Pend-I Attar Çevirisi," **AÜDTCF Türkoloji Dergisi**, C. VII, 1977, s. 47-53.

- Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani**, Haz. Nuri Akbayır, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mesihî, **Mesihî Divanı**, Haz. Mine Mengi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Mevlana, **Fihî Ma Fih**, Çev. Ahmed Avni Konuk, İstanbul, İz Yayıncılık, 2001.
- Mütercim Asım Efendi, **el-Okyanusu'l- Basit fi Tercemeti'l Kamusi'l Muhit Kamusu'l- Muhit Tercümesi**, Haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Nevâlî, Nasuh b. Abdullah Akhisari, **Çeşme-i Hayat**, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, No: OE_Yz_0924/01.
- Nizamü'l-Mülk, **Siyasetnâme**, Çev. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul, Dergah Yayınları, 1987.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Fütüvvetnâme," **DİA**, C. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ,1996, s. 264-265.
- Ögel, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi II**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Pala, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1989.
- Pala, İskender, "Nasihatnâme," **DİA**, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 409-410.
- Ritter, Helmuth, "Attar," **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 7-12.
- Ruhi-i Bağdadi, **Külliyat-ı Eş'ar-ı Ruhi-i Bağdadi**, İstanbul, 1287.
- Schimmel, Annemarie, **Sayıların Gizemi**, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2000.
- Sami, Şemseddin, **Kamus-i Türki**, İstanbul, Dersaadet Matbaası, 1315.
- Saraç, Yekta, **Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2012.

- Sunar, Cavit, **İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Şirazi, **Hafız Divanı**, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Tarlan, Ali Nihat, **Fuzuli Divanı Şerhi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2014.
- Tatçı, Mustafa, **Edebiyattan İçeri: Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.
- Tökel, Dursun Ali, **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Uludağ, Süleyman, "Fütüvvet" **DİA**, C. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 259-26.
- Uslu, Bahattin, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, Kamer Yayınları, 2017.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi III**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Ruh," **DİA**, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, a. 187-192.
- Yıldırım, İsmail, "Enderunlu Hafız Abdüllatif Efendi'nin Habnâme-i Latif'I," **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 9, S. 43, Nisan 2016,
- Yıldırım, Abdullah, "Klasik Dönemde Dil Bilimleri," (Çevrimiçi) <https://www.islamdusunceatlası.org/pages/klasik-donem/klasik-donemde-dil-bilimleri>, 24 Temmuz 2018.
- Yunus Emre, **Yunus Emre Divanı**, Haz. Faruk Kadri Timurtaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Yunus Emre, **Yunus Emre Divanı**, Haz. Mustafa Tatçı, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Wehr, Hans, **A Dictionary of Modern Written Arabic**, Ed. J. Milton Cowan, Spoken Language Services, Inc, 1979.

